UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 12 05 12 02 026 5

BM
755
L46L3

Landshuth, Leser
'Ateret Tsevi

PURCHASED FOR THE

University of Toronto Library

FROM THE

Atereth Zevi

Biography of
Rabbi Zevi Hirsh

עטרת צבי

כולל

תולדות הרב הגאון מהור"ר צבי הירש ופעולותיו

שהיה אב"ד בברלין ומלפנים אב"ד בלונדן, האלברשטאדט ומנהיים

בהגאון מוהר"ר אריה ליב אב"ד דק"ק אמסטרדם.

ממני

אליעזר ליזר בר הר"ר מאיר לאנדסהוטה זצ"ל.

בערלין, תרמ"ד.

בדפוס של צבי הירש איטצקאווסקי.

M. Poppelauer, Berlin, Neue Friedrichstr. 61.

BM
755
L46L3

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY
FEB 12 1970

דבר אל הקורא.

רבים מצאצאי רבינו הגדול הגאון ר׳ צבי הירש זצ״ל בקשוני להפריד תולדות זקנם, איש דגול מרבבה הזה מתולדות חביריו הרבנים שקדמו לו ומהבאים אחריו ברבנות בברלין אשר קבצתי לאגודה אחת ונדפסת כעת בשם: „**תולדות אנשי השם ופעולתם בעדת ברלין**. והואלתי למאוים ועשיתי מקורות ימי חיי הגאון הזה ספר בפני עצמו וקראתיו בשם **עטרת צבי** כי הוא עטרה שעטרתי לו ועטרת לבניו ובני בניו, כי עטרת בנים אבותם.

ברלין, יום ה׳ ד׳ אלול תרמ״ג, יום בו עלתה נפש הגאון לשכון בצל שדי זה פ״ג שנה.

אליעזר ליזר בהר״ר מאיר לאנדסהוטה זצ״ל.

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/aterettsevi00land

ר' צבי הירש בר אריה ליב

המכונה Hirschel Levin, גם Hirschel Löbel היה הרב האחרון ששמש בברלין והמדינה בתואר אב בית דין והוא נצר ממשפחת מהרי"ו, מהר"ם פדואה, מהרש"ל ורמ"א שמהם יצאו רבנים גדולים שהאירו במאור תורתם עיני הגולה. אחד מזקיניו היה ר' אפרים נפתלי הירש רב בבריסק דליטא ואחריו נהג שם נשיאותו בנו ר' יעקב שנתקבל משם לאב"ד לובלין והוא היה תלמיד מהרש"ל (בכורים II צד 13). ובעודו רב בבריסק בקש ר' יעקב מקהל עדתו שיכבדו את הגאון בעל תוספת יו"ט שהתגורר סוף שנת שצ"א בבריסק לדרוש על מקומו בשבת שובה שנת שצ"ב וכן נעשה (מגלת איכה דפוס ווילנא תר"מ צד 22). על ספר הזכרון שחובר בשנת ת"ג מר' יצחק בר נח כ"ץ שפירא חתום הוא בהסכמה: יעקב בר אפרים נפתלי ז"ל הנקרא ר' הירש אב"ד דבריסק (רשימת ספרי ראזענטהאל I צד 438, העורבים מכרמולי צד 30 ומשניהם לא נראה זמן חתימת ההסכמה). ובלובלין הסכים על ס' קול יהודא (פראג ת"א) מר' יהודא ליב דרשן בר יוסף נגטויא רופא וחתום: יעקב במה"ו אפרים נפתלי הירש אב"ד לובלין (שם ברשימה I צד 624, II צד 344. העורבים מכרמולי צד 30, וגם פה לא רשמו זמן ההסכמה). — מלובלין השיב גם „הגאון ר' יעקב במה"ו אפרים נפתלי" על ענין עגונה שעליו השיב ג"כ הב"ח מקראקא מתהלת אב שצ"ה (תשו' גאוני בתראי סי' כ"ז דפוס טורקא תקכ"ד). וע' בתשובות הב"ח סי' ק"ה (פפד"מ תנ"ו) על אותו הענין עגונה מאב שצ"ה ושם כתב עליו הב"ח: „ולא כמו שכתב הרב מהור"ר יעקב שיהיה אב"ד ור"מ דק"ק לובלין". — וכן בשו"ת שאגת אריה (נייאוויט תצ"ו) הובאו בם דברי הב"ח שכתב בשם „הרב המופלג מהור"ר יעקב אב"ד דק"ק לובלין". — ובגאון צבי (פראג תצ"ז) מר' צבי הירש בר יהושע משה אהרן הורוויץ הלוי מובא בדף ג' שאלת הגאון ר' חיים הייקא הלוי הורוויץ דודו של המחבר ששאל להגאון ר' יעקב ותשובתו שם בלי יום ושנה חתומה: „יעקב בן לא"א מהור"ר אפרים נפתלי זלה"ה נקרא ר' הירש". — והדרשן ר' אהרן תאומים במטה אהרן בפסקא דארבעה בנים, ור' דוד לידא במגדול דוד לפרשת וארא הביאו מה ששמעו בשם „הרב הגדול מהור"ר יעקב מלובלין ז"ל." ור' אהרן שמואל קאידנובר בתפארת שמואל דף ק"ג וקכ"ג הביא מה ששמע מרבו ר' יעקב לובלין, והוא הרב שלפנינו, שידענו ממנו על פי עדות הסכמה אחת לש"ך שנזכיר עוד למטה שהיה בשנת ת"ו כבר בין הנפטרים ואין ספק שהוא ר' יעקב אב"ד בלובלין שנפטר יום ו' ט"ז כסלו ת"ד המוזכר בהמגיד 1870 נומ' 50 צד 397.

בנו של ר' יעקב לובלין היה הגאון ר' יושע העשיל ובשנת בשאנ"ן (ת"ג) נדפס בלובלין הילקוט שמעוני עם הגהות מר' מאיר בר פתחיה „וכל דבר הקשה הביא הרב הזה לפני הגאון מה"ו העשיל זצ"ל שהיה כעת אב"ד (?) ור"מ דק"ק לובלין" (הקדמת המגיה הילקוט שמעוני דפוס פפד"א משנת תס"ט, הוא ר' אברהם ישראל הלוי מירלש-העליר). — ובס' אמרות טהורות לר' בנימן וואלף בר יצחק סג"ל לייטמעריץ הנדפס בלובלין ת"ה (8) הסכים ר' העשיל בהסכמה ואז

היה הוא שם כבר ראש ישיבה בזמן „שאביו ר׳ יעקב עודנו חי עלי הארץ" (כרמולי העורבים צד 32). ולי אין ספק שנפטר ר׳ יעקב כמובא למעלה בשנת ת״ד כי בשנת ת״ו נדפס הש״ך ליו״ד בקראקא ונמצאת בו הסכמה כתוב עליה: „הסכמת הגאון מהר״ר העשל ר״מ דק״ק לובלין יע״א וחתומה: „יושע העשל בן לא״א מהור״ר יעקב זצלל״ה". ומהסכמתו נראה שדבר עם הש״ך פנים אל פנים ומספר בשבחו לא מפי השמועה כי אם כמכירו בעצמו ואומר „ראה ראיתי (את המחבר) ופה אל פה עמו דברתי באשר היה פה (בלובלין) עמי במחיצתי ובקנקנו תהיתי, קנקן חדש מלא ישן". — שם בלובלין הורה ודן עוד בשנת ת״י לפי עדות הטו״ז בתשובה ז׳ בשו״ת גאוני בתראי וזה לשונו שם: „בחדש כסלו ת״י לפ״ק הייתי בלובלין ואני בתוך הגולה בעו״ה מחמת המציק מכת המדינה . . . נשאלה שאלה בעסק עגונה אחת . . . והיו שם הרבה בעלי תריסין גאונים מלבד מרא דאתרא אביר הרועים הרב מה״ו העשיל שיחיה" עכ״ל. — ועוד בשו״ת הנזכר סי׳ ה׳, ו׳ שאלה מהגאון מהר״ם, הוא ר׳ משה ווילנא בעל הלקת מחוקק אל ר׳ העשיל ותשובתו שם חתומה בלי זמן: „הק׳ יהושע העשיל בלא״א מהור״ר יעקב זצ״ל." ובחלקת מחוקק סימן י״ז סעיף ד׳ מובא הרב בזה הלשון: „וכבר נשאלתי מן הגאון הרב דלובלין מהר״ר העשיל נר״ו . . . והשבתי לו בארוכה". — וראה שם גם סוף דבריו לסעיף ל״ט.

מלובלין נתקבל ר׳ העשיל לאב״ד לבריסק דליטא כדמוכח מס׳ חדושי הלכות ב״ק ב״מ וב״ב שנדפסו מר׳ אהרן כאשר שמע אותם מפי רבו ר׳ העשיל עם חדושי מכות לאביו ר׳ יעקב לובלין (לובלין תמ״ב, פפד״מ תפ״ה) ובשער שם כתוב בהדיא שהיה בלובלין, בריסק דליטא וקראקא (עיר הצדק צד 114 ובהגהות הלברשטאם בסופו צד 74). שם מלא את מקום הגאון ר׳ שלמה זלמן במהור״ר ירמיה יעקב שהיה לפניו אב״ד ור״מ בבריסק והסכים שם גם כן בהדפסת הש״ך ליו״ד בהסכמתו בלי זמן נתינתה הנדפסת שם בדפוס קראקא ת״ו. וכפי הנראה ישב בבריסק עד שנת תט״ז ומאיזה סבה לא נודעת לנו הוכרח לצאת משם ויסע לניקלשפורג ושם התוכח עם הגאון ר׳ מענדעל קראכמאל בט״ו מנחם תט״ז בענין איסור והיתר ובענין עגונה שנתעגנה בהריגת לובלין בראשון לסוכת תט״ז (שו״ת צמח צדק דפוס אמ״ד תל״ה סימן ק״ג, ק״ז וק״ח). ויתכן שמניקלשפורג הלך לווין אולם לא ברצון נפשו כי אם על פי ההכרח ואנוס היה כי הוא מציין ישיבתו שם כיושב בגולה (עיר הצדק בהערות צד 46). ואולי נתקבל משם לאב״ד ור״מ לקראקא במקום הגאון בעל תוספת יו״ט שנפטר כ״ו אלול ת״ד (עמודי העבודה צד 83, עיר הצדק צד 178). אולם שם לא ארכו לו הימים כי ביום א׳ כ׳ תשרי תכ״ד נאסף אל עמיו כעדות מצבתו בעיר הצדק צד 179.

בנו של ר׳ העשיל היה הגאון ר׳ שאול אשר היה בנעוריו אב״ד דק״ק לאקטש (הקדמת בנין אריאל לנכדו ששמו כשמו ר׳ שאול בר אריה ליב) ואח״כ נתעלה לאב״ד בבריסק ובאפטא והגליל ובקראקא והגליל על פי עדות הרבה הסכמותיו. ובסוף שו״ת הרמ״א (אמ״ד תע״א דף ע״ב ב׳) תשובת ר׳ שאול בר העשיל בלי יום חתומה: „הנדחה מפני השעה ויושב בגולה ומצפה לישועה ה״ק שאול הרובץ בק״ק קראקא והגליל יצ״ו חותם פה ברעסלה" עכ״ל. ובהקדמת נכדו בבנין אריאל כתוב שזקנו ר׳ שאול נתקבל בסוף ימיו לאב״ד באמשטרדם, ור׳ גבריאל

פאלק בכרמל שנה א׳ צד 313 כתב שנתקבל לשם בשנת תס״ז ומת בנסיעתו לאמשטרדם. והה׳ כרמולי בהעורבים צד 34 הוסיף לאמר שנתקבל לאמשטרדם בשנה תס״ז ויקם שאול וילך אל המקום ההוא ויבוא לעיר ברעסלא ויואל לכתוב שם הסכמה על ס׳ עיר בנימן חלק שני והוא זקן בא בימים הלוש וחולה מטרח נסיעתו לאמשטרדם וימת בדרך בטרם הגיע אל מחוז חפצו בארץ הולנד״ עכ״ל.— ואם כונת החכם הזה לאמר שנפטר בהולנד, שגגה היא, כי מנוסח היזכור הנדפס בעיר הצדק צד 159 מפנקס הח״ק בקראקא נראה בבירור שמת בדרך ויקבר בעיר גלוגא יום ה׳ י״ז אייר תס״ז. ובידי נוסח יזכור מפנקס בית הכנסת של גלוגא רבתי והראשון הנרשם שם בהזכרה ההיא הוא: „מורנו ורבנו הרב רבי שאול בן מורינו ורבינו הרב רבי יהושע״ והוא הרב שעליו אנו דנין, ונתנו לו מקום בהזכרה זו הגם שלא שמש בגלוגא ברבנות מפני שנקבר שם. —

בנו של ר׳ שאול, הוא הגאון ר׳ אריה ליב, היה בתחלה אב״ד ברישא בפולין (שארית ישראל לר׳ מנחם מן הלוי, פיורדא תקכ״ז דף צ״ו ב׳), ושם הסכים בשנת תפ״ד על ס׳ הולדות יעקב מר׳ יעקב איילענבורג ובשנת תפ״ז על החומש עם ג׳ תרגומים דפוס דיהרנפורט (העורבים צד 35, עיר הצדק צד 158). ובתולדות יעב״ץ להחכם וואגנה (אמ״ד 1868) צד 21 מובא בנומר 4 אגרת ר׳ משה האגיז שנכתבה באלטונא עש״ק כ״ו חשון תפ״ו להגאון ר׳ אריה ליב בעוד שהיה אב״ד ברישא, וע׳ שם גם כן בנומר 3. גם בעיר גלוגא רבתי שמש איזה שנים בכתר הרבנות ומצאתי לו הסכמה על הדפסת הש״ס של פראנקפורט־ברלין הנדפסת בראש מס׳ שבת וכתובה שם עש״ק י״ז סיון תצ״ד. והכרוז שהכריזו רבני וויניציאה ו׳ חשון תצ״ה בכל בתי כנסיות נגד ר׳ מישה היים לוצאטו ושלחוהו לכל רבני הארצות נשלח באותה השנה גם „להגאון ר׳ אריה ליב אב״ד ק״ק גלאגויא מק״ק לבוב״. (כרם חמד ג׳ הערה 94 צד 156 — 157 השייכה לצד 120). ובהסכמה משנת תצ״ד הנזכרת והנדפסת במסכתשבת הנ״ל, הותם את שמו בהוספת: „ומצודתו פרוסה לק״ק לבוב״ וכן בהסכמתו להשתערות מלך הנגב הכתובה בגלוגא ר״ה סיון תצ״ה, שמשמע מזה או שהיה קודם לזה רב אב״ד שם או שנקרא בעת ישיבתו בגלאגויא לשבת על כסא הרבנות בלבוב. ואם מובן האחרון עיקר, התימתו הנזכרת אינה אלא ציון בעלמא לקריאה של חבה שכבדוהו בה יושבי לבוב לישב שם בראש העדה מה שלא עלתה בידם באמת, כי בר״ח תמוז ת״ק לפ״ק נבחר ר׳ אריה ליב לאב״ד לאמשטרדם וביום ד׳ פרשת עקב של אותה השנה בא בכבוד גדול למכון שבתו אמשטרדמה (שארית ישראל שם). וטרם יציאתו מגלוגא, בכ״ד תמוז ת״ק, כתב בעיר ההיא העזובה ממנו הסכמתו הראשונה הנדפסת בעין יעקב (קהלת שלמה) דפוס אמ״ד ת״ק - תק״א, ושניה לה כתובה ממנו בעיר הדפוס בר״ת סיון תק״א (רשימת ספרי ראזענטהאל צד 1109). ודוגמא לזה הוא מה שכתב גיסו יעב״ץ בשפת אמת ולשון זהורית דף כ״ב ב׳ על מכתב ר׳ אריה ליב מסוף ניסן תקי״א לר׳ שמואל הילמן במיץ ושם מכנהו: כמהור״ר אריה ליב נר״ו אב״ד ור״מ דק״ק אמשטרדם ומצודתו פרוסה לק״ק פראג, — וכן שם בתשובת ר׳ שמואל הילמן מט״ו אייר תקי״א, ולא ידענו ולא שמענו מעולם שהיה ר׳ אריה ליב אב״ד בפראג, ושהיתה שם דירתו קבוע, הגם כי נודע כי נתנו בו אנשי פראג עיניהם

למנותו לראש עליהם ועל המדינה בשכר הטובות שגמל עמהם ממרחקים בסבות הגירוש בשנת תק"ד (ע' בהערות בסוף תולדה זו למטה). ואין ספק שמיום ישיבתו בגלגוא עד צאתו לאמשטרדם לא ישב בלבוב ברבנות, „והתואר ומצודתו פרוסה לק"ק לבוב" אינו אלא תואר בעלמא או שהכונה על היותו קודם לזה רב בלבוב מה שלא מצאתי עוד כתוב מפורש בזכרונות הרבנים.

באמשטרדם מתה עליו אשתו הרבנית מרים בת הגאון חכם צבי ואחות הגאון יעב"ץ בי"ז תמוז תקי"ג (קול בת גלים צד 5—6).— ובן ס"ד או ס"ה שנים היה במותו בליל ז' דפסח תקט"ו ויספדו אותו כל ישראל (מצבות מולדר צד 11 - 12) וע' למטה בהערות לתולדה זו. ובנוסח האל מלא רחמים שבקונטרס בית הכנסת גלוגא שזכרנו למעלה נמצא גם זכרון שמו „מורינו ורבינו הרב ר' אריה בן מורינו הרב ר' שאול": — בנו ר' שאול הנולד בשנת תע"ז והיה בתחלה אב"ד בלאקטש ובשנת תקי"ד אב"ד בדובנא נתקבל ממקום האחרון לישב על כסא אביו באמשטרדם, אולם בנו השני של ר' אריה ליב הנולד לו כפי הנראה בעודו אב"ד ברישא בשנת תפ"א הוא הגאון ר' צבי הירש היה בתחלה אב"ד בלונדון, ואחר זה בהלברשטט, ובמנהיים ובסוף ימיו לצבי ותפארת ברלין אב"ד בעדתנו. בנעוריו שמש לפני אביו בעודו אב"ד בגלוגא ונתישב שם, ור' שאול אחיו בעברו דרך עיר גלוגא מצא בבית אחיו ר' הירש שם את הגאון ר' אהרן מגזע צבי ופלפל עמו בדבר תורה כמובא למעלה צד 62. ואולי היתה אכסנתו שם בהלכו אחרי מות אביו למחוז חפצו אמשטרדמה. וכבר בזמן ההוא היה ר' הירש נודע לתהלה כאחד מרבני הדור שהריצו מכתבים ושאלות ותשובות לידו לגלוגא, כדמוכח מאגרת ר' הירש שנכתבה לר' יצחק בר אהרן הורוויץ הלוי בברלין בשנת תקל"ד (נדפסה במקום הסכמה בחובת הלבבות עם פירוש ר' יצחק הנזכר ופירוש אחיו ר' חייקא הורוויץ בפפד"א תקל"ד) וזה לשון ר' הירש שם: „הרב אחיו ז"ל נודע בשערים ומכירו הייתי לשעבר הן בהיותי עודני יושב אהלי בק"ק גלוגא יצ"ו דשדר לן מר ממילי מעליותא ומחוי לן חורפא ושבחא עכ"ל. וכאשר פרץ הריב הנודע בין דודו אחי אמו הגאון יעב"ץ וסיעתו: ר' אריה ליב גיסו ור' שמואל הילמן במיץ והפני יהושע בפפ"ם דמיין אודות הקמיעות הידועות של ר' יונתן אייבשיטץ אב"ד אה"ו, היה ר' הירש כעומד בתוך בשדה המערכה ודרך קסתו קסת הסופר לכבוד בית אביו ודודו יעב"ץ לרבני אשכנז ופולין והעירם משנתם בכתביו מגלוגא לבוא במלחמה נגד ר' יונתן והנוטים אחריו. ולא לחנם יגע כי דבריו דברי צחות ובהשכל ודעה נאמרו ועשו רושם בלב קוראיהם. ואלה דברי האגרת אשר כתב ר' הירש מגלוגא בשנת תקי"א לאחיו ר' שאול הגאון אב"ד בדובנא:

אחרי דרך מבוא השלום יוסף ה' את שלום אחי ולתורתו ולכל הנלוים ומסתופפים בצל קורתו. עד עתה באתי להודיע את אשר כבר כתבתי בקיצור אמרים לדודי הרב מהו' אפרים נר"ו. להגיד למעלתך ולכל משפחות בית אבי ואמי שי' על דבר אותן הקמיעות מן המורה רעה בק"ק המבורג. וכתבתי אליכם כי דבר שלא ביעקב בשוע לשון להחריש כל ענוי ארץ. ואז לא הי' הדבר ברור בידי רק כי כן צוויתי להודיע אתכם מן הקמיעות אשר כתב האיש ההוא. אמנם עתה שמעתי ותרגז בטני כי אמת הדבר נעשתה התועבה הזאת בישראל לחלל את גאון יעקב והעם היושבים בשלש קהלות. כעורים המשמשין באפילה כענא דאזלין בתר רעיא עבירא, כן עמא אזלין בתר רב עוירא סמיא עינא דידן לבל יראה בגאות ה'. הוי על הרועה הוי על צאן אובדות מבלי דעת. פרחה הנגע בעור בשרם זרחה במצחם הצרעת. שוטים מגיס הרעים מבאר ליה

ונכריה ממקור הטומאה שופעת. ויזבו מקור מים חיים מי השילוח ההולכים לאט אשר מימיו מן המקדש העליון המה היוצאים באר חפרוה שרים מקור מים זכים טהורים נובעת. שמים אור לחשך אומרים לחמה במרכבה שהיא שוקעת. מקוראם מלא ראינו אור גדול לחשך כמו אופל מופעת. כתבו יעקב למשיסה ובחרו להן שאור שבעיסה, המחוללת ומדמעת. כתבו להם ראש ראש ולענה. ויבקשו להם עלת תואנה. חק ומוסר פורעת. ללוות על נביאים לאמר לא תנבאו הם כי לא להזכיר בשם ה' כי הכבדתני אזני כפתן חרש איננו שומעת. הנה הבעל אשר בחרת בו אחריו אלכה אפי' אומר על שמאל שהוא ימין אף כי טומאתו בשוליו הטמא הנפש הנוגעת. כי כן אהבו להטות חרמות לאהלי תם ולעקור כל עץ נחמד אשר פריו מאכל ועליהו לתרופה ויבחרו להם עץ מסוכן אשרה אצל מזבח ה' לטעת. ולא ידעו כי יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות עד שער שאול מגעת. הן לזאת תצליל כל אוזן שומעת. תחת שלש רגזה ארץ אשר היתה לפנים כעדן עד כסא כבוד מגעת איכה היתה אשר נהפכה כקשת רמיה המירה כבודה בלא יועיל וקלון מכבוד שובעת. ותחת היות' נקראת עיר הצדק ולעמה עם קדוש יקרא מאז כאשר נפשי יודעת, הן עתה גלתה ערותה כי החזיקה ידי עושי רשעה והדעת נוטה ומוכרעת, עיר הדמים תקרא העדה המרשעת. האומרים לרע טוב ולטוב רע חולין טמאים באבי אבות הטומאה עושים על טהרת הקדש ולאיש טהור קדוש יאמר לו סורו טמא קראו למו בקום למשפט אלהים הלא שאתו אותם יבעת. כי באש ה' נשפט והיה בית יעקב אש ואכלו כקש יבש כל הנחרים בו יבושו ישימו יד על פה אזניהם תחרשנה תרוממנה קרנות צדיק וקרן רשעים תהי נגדעת. יותן אמת ליעקב ובטיט היון יובאו הכדאים בטבעת. תחת כי כחדו יראת ה' ושנאו דעת.

אחרי הודיע אתכם ואת כל בני משפחתינו הש"י את כל זאת כי כן לוויתי מא"א מהו' הגאון נר"ו. כאשר יראה אחי נר"ו את כל תוקף דבר האגרת עליכם להודיע הסער בשער בת רבים ולקרוא חרב לה' אל פליטת בית ישראל הנשארת כי הנה גלוי לעין כל הקול המון אשר כקול שדי מאז במחנה העברים עוברת. והנה שלחתי לכם העתק מקמיע אחת שכתב בק"ק המבורג ועוד הפעם אנכי שולח זאת ועוד אחרת אשר קבלתי בשכבר עוד היותו התועה בדרך ליסע לק"ק המבורג ויותר מהנה מבואר בכתיבת יד הגאון המפורסם אב"ד מק"ק מיץ אשר אנכי שולח מועתק כאשר שלחו אלי אאמ"ו הגאון נר"ו. לכן אל תתנו דמי לכם עד יקבלו עליכם כל אנשי חיל הקרובים והרחוקים אשר נגע יראת ה' בלבבם מיוסרת לא ינוחו ולא ישקטו אף כי כבר הקדימו חכמים דבעקבת משיחא סר מרע משתולל והאמת נעדרת. ויראי חטא ימאסו כמו מים יתהלכו ויד בעלי זרוע גוברת. האמנם זאת לא זאת כי טומאה ישינה היא לרעה מעוררת. ומאז החל הנגף הזה בעם קמי עליהם רועים נסיכי אדם אנשי חיל הגבורים אשר בארץ המה ושמו משמרת למשמרת. ולחטאים האלה בנפשותם דומו ולא יכלו קום נפלו כל פועלי און וזרוע רשעים נשברת. והנשארים אשר תחתיהם עומד הבהרת כקוץ מוגד כולהם כלבים אלמים לא יוכלו לנבוח ישמחו כי ישתוקו והיה עצור בעצמותיהם כאש בוערת. ובעת דשליט ההוא חויא בישא בעלמא חיון הידוע ובעא לאסטאה בני נשא מאורח קשוט למיזל אבתריה דרך כוכב מיעקב גאון צבי עטרת תפארת. ויאמר זאת הרשעה וישלך אותה ויך על פיו את אבן העופרת. ועתה אחרי אשר משרש נחש יצא צפע בלי ספק והנה זה דודי זה רעי גאון יעקב קנאי בן קנאי רוצה להחזיר ליושנה העטרת. יקומו נא הרועים רועי עדת צאן קדשים ויושיעוהו יאספו אליו כל בני לוי הנלוים אל ה'. לברך בשמו ולעמוד לשרת, ויחגרו איש חרבו על ירכו ויצאו ליד שערים לפי קרת הלא תראו הלא תבינו כי אמונה רעה זאת הרים גדולים עוקרת. ואם יאמרו מה לנו לצאת למלחמה אולי הגבר דרכו נסתרת. הלא בזאת יאותו האנשים יכתבו את האיש עירירי עד יפרש דבריו באופן אשר יוכשר מן הקצה אל הקצה בחוברת. ולא כאשר עתה עם אותה תפיל באשר כרע שם נפל ואם יהיה נדרש לפניו ולאחריו כל עין יראה כי בלעגי שפה והלשון אחרת, זאת אומרת. שמקור אשר מקורו טמא משם נגזרת. ומנקרת בור אין מים בו אך ראש פתנים משם מנוקרת. יתמהי קמיע ויתמהי גברא הכותבה הנפש אשר עונה בה הכרת תכרת. ויבדל מקהל הגולה כאשר כבר עברו פתאים ונענשו ולא יהיה עוד לבית ישראל למנחת קנאות עון המזכרת. כי יאמרו לדרוש בעד החיים אל המתים הנפש בלתי מטוהרת. ומובטחני בגאוני ארץ עם ראשי מדינת פולין וואלין וליטא לא יתנו כתף סוררת. לבוא לעזרת ה' בגבורים ושב גאון יעקב הגאון ישראל והיה לגפן אדרת. מור ולבונה מקוטרת. אולי בזכות ישיב ה' לקבץ צאנו אשר מן הקצה אל הקצה מפוזרת. יפקוד על המשפחה המתנכרה ויסירה מנגרת. ועקרת הבית לאיתנה הראשון תהיה חוזרת. ועתה אתה שלום יעשה לך כנפש אחיך דורש שלומך ומצפה תשובתך הנכבדת. וה' יחזיק בידך ובמעודך הק' לבי הירש בהגאון כבוד מוהר"ר אריה ליב נר"ו אב"ד דק"ק אמשטרדם יכוננה עליון ה' ישמע ציון קול המבשרות.

אגרת הזאת נדפסה משובשת מאוד בשפת אמת ולשון זהורית דף כ״ב א׳ ונשלחה אם מר׳ הירש הכותב או מאחיו ר׳ שאול מדובנא אל אביהם ר׳ אריה ליב לאמשטרדם, והרב האחרון כתב מכתב אדר י״ב לספירה תקי״א לר׳ שמואל הילמן אב״ד דמיץ (וגם זה נדפס שם דף כ״א ב) והסגיר בתוכו מכתב הנ״ל של ר׳ הירש בנו לאחיו ר׳ שאול. ויהי בקראו את המכתב הזה היה לו לנחת רוח, ור׳ שמואל הילמן השיב ממיץ לר׳ אריה ליב לאמשטרדם ואומר: „ההעתקה ממכתב בנו הרבני המופלג מהור״ר הירש נר״ו מעשה ידי אומן אשר מלא ידיו לתת חרב נוקמת נקם ברית ולעורר חנית לקראת רודפי דתינו, מה מאוד מצאתי ממנו נחת ריח ניחוח באמריו״ (שם דף כ״ג א׳). גם הגאון יעב״ץ הציג לבן אחותו ר׳ הירש יד ושם ומזכירו לשבח על שהכניס את עצמו בינו ובין „בעל דינו (ר׳ יונתן) קשה, אשר מצחו נחושה, אף אם מכתו אנושה, לא ידע בושה״. ובעדות ביעקב דף נ״ט אומר עוד: „גיסי הגאון אב״ד דאמשטרדם והרב דביאלי (הכונה על הרב ר׳ יצחק בנו של הגאון בעל פנים מאירות) ובן אחותי הרבני כמהור״ר צבי הירש נר״ו מגלוגא המה עשו את שלהם לכתוב לכל מקום אשר דבר המלך ה׳ צבאות מגיע במדינות הללו, נתנו ידם ואצבעם להעיר לבבות נרדמים ולהעיד בעם, להקהיל ולעמוד על נפשם ועל זרעם, ולגדור גדר על בית ישראל הנאמנים לה׳ בל יפלו ברשת זו טמנו להם התועים אחר צבי מודח, המה קבצו הסכמות לרוב ואלה הנקובים בשמותם יזכרו לטובה לדורות עולם יעמוד זכרם עכ״ל יעב״ץ שם.

והמלחמה בין הכת אוהבי ר׳ יונתן אייבשיטץ ובין כת שהלכו בעצת יעב״ץ היתה הולכת וגוברת ותתפשט באשכנז ופולין ובאיטליא ובכל ערי הגולה פרחה צרעת הקטטות והמריבות. אכן בין שתי כתות האלו שהיו מתגרות זו בזו עמדה כת שלישית שהיתה חוששת לחלול השם אשר נתפשט בישראל ובגויים בעקבות המחלוקות הנמרצות האלה ואנשיה התאמצו בכל לבם לעשות שלום ולהשקיט הריבות. בראש כלם יזכר לטוב הגאון ר׳ יחזקאל לאנדויא בעל נודע ביהודה שהיה אז אב״ד ביאמפלי והוא הודיע להאב״ד בגלוגא בימים ההם, הגאון ר׳ אשר לעמיל הלוי, שברצון ר׳ יונתן לעשות שלום עם איש ריבו יעב״ץ ולישבע שבועה חמורה שלא יכתוב עוד שום קמיע מכאן ולהבא ושישרוף אותן שכתבן לשעבר. את כל אלה הודיע הרב דגלוגא לבן עירו ר׳ הירש ובקש ממנו לכתוב לאביו ר׳ אריה ליב לאמשטרדם, שיתחיל במצוה רבה הזו ולתווך השלום. ויעש ר׳ הירש כאשר חפץ הרב מגלוגא ויכתוב לאביו מכתב הזה הנדפס בעדות ביעקב דף נ״ט ג׳ וזה לשונו:

אשנה פרק השלום כי כן פקד עלי כבוד מחו׳ הגאון אב״ד קהלתינו אחר אשר חלפו ימים שאין בהם נחת. האש המתלקחת כו׳. אודות הענין מה״ב כי נחלק עם ה׳ לשתי מחנות והגם שכבר נודע בשערים את כל יושר לבו האדי׳ על המלחמה ה׳ ואשר אתו כבוד הגאונים ה׳ אשר באו לעזרת ה׳ מ״מ רבו למעלה ראש העומדים מנגד ולא ישבו פניהם מפני כל סביב רשעים יתהלכון וכידודי אש מפיהם יהלוכון אש זרה הבאה מן ההדיוטות ולא ישגיחו על כל גזרת הרבנים ומה לעשות עוד לכרם ה׳ צבאות. והנה גזרת המלך ד״מ נודעת ועדיין לא נחה שקטה התבערה והנה עד עתה לא כלה כבוד הגאון דקהלתנו להכניס א״ע בדבר בראותו פני הדור כפני כלב כו׳. אמנם כעת אשר נודע לכבוד הגאב״ד נר״ו שהידוע קורא לשלום ורצונו לבוא בבריה שלום על איזה אופן אשר יושת עליו מפי כבוד הגאב״ד ורצונו לישבע שבועה חמורה שלא לכתוב עוד שום קמיע ושלא יעסוק עוד בנסתרות והקמיעות אשר כתב עד הנה באש ישרפו ושלא יארע עוד תקלה על ידו לכבוד דודי הגאון מהור״ר יעקב נר״ו (כפי הנשמע אלו הדברים הושתו עליו מפי ש״ב הרב הנ״ל ר׳ יחזקאל אב״ד דק״ק יאמפלי) והנה באמת עינינו הרואות כמה ממון נשקע בענין זה ועדיין הולך וסוער

וכבוד התורה מחוללת וחכמת סופרים תסרח אלה מפה ואלה מפה איש לדרכו פנו ורבו עבדים המתפרצים, נצבים כלים, ואת ה' המה מנאצים, וכאו"א בונה לעצמו במה אלומת קמה גם נצבה בקומה זקופה ובזרוע חשופה ויקח מן הבא בידו מאזני מרמה ושקל בפלס הרים זה ישפיל וזה ירים ואפילו תשב"ר מן המכריעין והמשיחין לזה מקרבין ולזה דוחין ולאומים ריק יהגו לאמר זה היום אשר קוו ויחוגו הנה עם ה' אלה אשר מארצו יצאו עם אחד וא"ל אלא לב אחד לאביהם שבשמים. עתה חלק לבם ויאשמו. אוי לדור שכך עלתה בימיו ועתה זאת העצה היעוצה מכבוד מהו' הגאון אב"ד דקהלתנו באשר נודע לו מהות אאמ"ו הגאון כי זה דרכו מאז אוהב שלום ורודף שלום בכבוד אאמ"ו הגאון יפתח תחלה בדבר מצוה רבה כזו ויכתוב לכבוד הגאונים אשר אתם ובפרט הגאון הישיש כבוד מהור"ר יושע ולראות באיזה אופן היותר נאות רק לתווך השלום כי אולי הידוע בראותו כי אזלת יד ישיב א"ה בכל לבו ואף כי שורת הדין נותן בדבר של ח"ה שצריך לשוב בפרהסיא. מ"מ כבר האריכו האחרונים בתשובותיהם שאין כח בידינו להעמיד הכל על שורת הדין ומה יעשו גדולי הדור שאין דורן דומה יפה וצריכין לנהלם לאט החזק הוא הרפה. ובאמת לפי דעתי הקלושה הדבר נאה ומתקבל על לב הארי' לעשות שלום בעולם. וה' ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו ואל ישובו לכסלה ואף שלפי דעתי יש עוד איזה תנאים להתנות בדבר מ"מ מי כהחכם היודע פשר דבר והוא יכתוב לכבוד הגאון נר"ו שרשן של דברים והתנאים הנאים באופן אשר יוכל גם הוא לכנוס בברית אתם. ולא הרחוקים יותר מדאי. מי יודע מה ילד יום ובמטותא מניה דאמ"ו נר"ו בל יירע בעיניו אשר אשית עצות מלבי. כי לא מלבי זולת מפי כבוד הגאון יקרא אלי וגם אהובנו ה"ה מוהר"ר יאקב שהיה אב"ד בק"ק גרידץ אשר ידוע שהוא שלם באהבתנו דבר עמי ג"כ בענין הזה כי עינינו הרואות את עני עמנו ואת כל אשר נעשה מהני רבנן דחליפין יען ומצאו מקום לתלות עצמן בסטרא קדישא יחרצו לשונם לשון שקר עד אין חקר ומובטחני בכבוד אאמ"ו יכנסו דברינו באזניו לא ימנע הטוב באשר הוא טוב ובזה ידעו כל עם גודל תפארתם תפארת הוד קדושת גאונם ויקראו להם כהנים משובבים לבות שובבים גומלים לחייבים חסדים טובים הק' צבי הירש כ'.

גם הרב ר' יאקב שהיה קודם לזה אב"ד בגרידץ (עי' למטה בהערות) והתגורר בעת הזאת בגלוגא יעץ לר' אריה ליב להשקיט הריב והמדון ולמהר ולהחיש מעשה השלום ולא לדחות את השעה ויעשה כחפץ בנו ר' הירש הפותח בשלום (שם דף נ"ט א'). והאגרת הזאת ששלחו ר' אריה ליב מאמשטרדם לגיסו יעב"ץ לאלטונא העירה חמת יעב"ץ על כותבה בן אחותו ר' הירש וזאת התשובה אשר השיב לו (שם דף נ"ט ב'): כ"ה אדר תקי"ג אלטונא.

שלום לך איש חמודות משכיל שיר ידידות ה"ה צ"א הרבני המופלג ספרא רבה ומבין חידות. כמוהר"ר צבי הירש נר"ו. ארכו הימים ואבד כל חזון ממך ומצ"א אשר עשיתיך שליח מצוה ואמצעי בינינו למדינת פולין הקרובה אליך כדי לזכותך במצוה רבה. כי ראיתיך מאז כאיש חיל ערוך מלחמה חלוץ חושים לצאת בצבא. אמרתי דין רפס מדבית אבא. לעשות רצון קונו רץ כצבי. גבור כארי וכלביא. וכמדומני נתרשלו ידיך מעסוק עוד במצוה זו. לשרש אחר ע"ז. שכראי' לקרב הגאולה. והנה כה הראני ה"ג אביך הגאב"ד דאמשטרדם מ"ש אליו להשתדל בשלום ופשרה. ע"מ להניח העבודה זרה ולתקן ע"מ לקלקל בחבור"ה מחבר נחשים ועקרבים והיה במחשך במעשיהם הבורו"ת פש"ע תמרוק ברע חבור"ה חבורה שאינה חוזרת ומכת בלתי סרה. השתוממתי מאוד על המראה ע"ז ידוו כל הדוים עלי לבי דוי עיני נגרה. אוי לעיני שכך ראו. לא כך קויתי ממך שתכנים לאזניך דברים בטלים. מי זה מחשיך עצה במלין בלי דעת. ואף אם לא מלבך ענית אמן חטופה. כ"א בע"כ היועץ לפי דרכו בדברים אותך כפה. מ"מ לא נמלטת מן התרעומת באמת. הלא איש חיל אתה ונתן לך אלהים לב לדעת. ולהבדיל בין אמת לשקר ומרמה וטענה מוטעת. אמרתי עליך חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב בל יתיצב לפני חשוכים. ועתה הלוך הלכת את הולכים חשכים ההופכים ללענה משפט. להפוך קערת כוסף על פיה הפך ומחה. לעשות מח"ה ק"ה ומק"ה ח"ה. ולהחליף כבוד שמים בכבוד ב"ו להמיר טוב ברע. חלילה חולין הוא לך שאין זו אלא עצת היצר החכם להרע. המסית ומדיח להנאתו ולתועלתו. הדברים ההם דורש דמים אותם זכר. דם נעכר. ונעשה חלף עבודתו נכריה לעבד עבדים נמכר. לשרת עץ ואבן מקיר תזעק לעשות רע התמכר וחרפה לאיש כמוך לטפל בכך. לא אוכל להבין מה ראית על ככה. שלא נשמרת מחרב אנשי תרמית הלילה מלהביא עליך קללה לא ברכה. עתה ברוך ה' איעלך הרחק כמטחוי קשת רמיה מנגוע ומחזי כחוכא. ואפסדת לקמייתא למיזל בתר איפכא. כאילו דבר

המגיע לכבודי הוא לתבוע עלבוני. ולמחול לו כל התועבות והגלולים אשר עשה האיש ההוא שנים רבות. בגלוי ובסתר פנים ישים לקעקע בירת ישראל ולעקור דת משה ויהודית. וכאשר העיד בנו של הפשכן שלך׳ ואיך עמו עיניו מראות כל זה. מלבד מה שהוסיף על חטאתו פשע חטאת קשם מרי. ע״י תלמידו המומר להפקיר עצמו בפומבי לחרף מערכות ישראל לדבר על ה׳ סרה ולילך עמו בקרי. מלבד אשר עדיין בכל יום מכשיל הרבים בהוראת בשאט בנפש ומאכיל נבלה וטרפה בזרוע חשופה. וכהנה רבות ודברים אשר לא כן על ה׳ חפה. העל זאת לא תאבל הארץ העל זאת לא תתנקם נפש היפה. הימלא הימלט העושה אלה היש לו תרופה. וכבר נגדשה סאתו נגע אל השמים משפטו. ולא תוכל הארץ שאתו עוד. נמצא חוטא כמוהו נשכר ולטובה נזכר. ח״ו שם ע״א מתייק׳. לכן הוכרחתי להכניע ולהשפיל דבריך ההם בל יודעו לאיש ולא יראו החוצה. אע״פ שאינן מעלין ולא מורידין שאין לך שומע לעלה. רק שלא לפגום שמך הטוב שקנית מתחלה בעסק זה ה׳ מעשיך רצה. ומעתה יש לחוש שלא לומר עליך ילדות עשתה זאת שנפלת ברשת מחליקי לשון רמיה אשר אין עינם כ״א על בצעם ולבם על העושק והמרוצה. לעשות בכסף ובזהב לעשוק אחנו השיאוך יכלו לך אנשי שלומך הטבעו בבו״ז רגליך לא עמדו במישור. ויריך לא שלחת בכישו״ר. לא מצאת ידיך ורגליך נכונו אחור לילך אחר עצת זקן אשר לא ידע להזהר ועצת זקנים יקח מקח רע לעצמו לא בספי טעמא. והיא שגרמה ולא בדרדקי עלה. מה לך ולשלום קניע״א. שעוכרתו רוח קניע״א. ורוח עועים למשוך עון בחבלי״י השוא וכעבות העגלה חטאה רעה אחר רעה. לא פסקה זהמתו והיה רק זועה. אין שלום אמר ה׳ אוי לרשע רע מעיר מתים ינאקו. הוי כי בא יומו עת פקודתו הגיעה. ולא לשלות איש חרמי מיד ארץ לו מתקוממה. לעשות בו נקמה. ואשר פחוד ופחת לומר הלנצח תאכל חרב. ודאי לנצח ולנצח נצחים חרב היא לה׳ לא תשקוט עד תאכל טרף ורותה מדם כופרים ועובדי״ם בזדון את פני האדון איך תשקוטי וה׳ צוה לה חרב עורי על רועי ועל גבר עמיתי. מלחמה לה׳ מדור דור. ואף האויב תמו חרבות לנצח. הנה על אדום האדום הלז חרד יועץ בליעל על אשר חשב על ה׳ רעה אך משאתו יעלו להדיח לפתוח פה ברצח. לעשות עולם הפקר למרות פני עליון בעזות מצח. ואם ח״ו גם בפעם הזאת יכלל כלב״י מיד ולא יודע כקלא. אף אז מחזיקין ידיהן של אלו שאומרים תדעו שהן אלוהות שהרי הן לא בעלו. ובכל הרעות שעשו כל יגיעיו לא ימצאו לו עון אשר חטא ואמרו נצלנו. חלילה חלילה לא יצלח מעשה ש״ט בפעם הזאת לי ול״י שלא יאמרו קשה יראתם. ורעה זאת מכל הרעה אשר יצאה מהכת הארורה עד הנה. ולא נמצא ש״ם מתחלל אלול עלום ונורא לא תהא כזאת בישראל. ח״ו לא תהא תקומה למפלת שונאי ישראל מפני העוכר הרשע המי״ן הרע הזה לורר היהודים המחזיק ידי ע״א הלזו. והציב לה עמודי שו״א על אדני כז״ב. ואם גדולי הזמן בדור הקודם לא עשו כהוגן במה שויתרו לתועב הלזה. שלא זכו או הניחו מקום לבצר ע״א. או שלא נתמלאה סאתו אז. מחמת זה לא נוותר אנחנו ג״כ על מעשי תעתועיו הרבים אחר שעלה באשו ותעל צחנתו כי הגדיל לעשות. השתרגו עלו על צוארו הכשיל כחו סר צלו. וה׳ אתנו אל תיראו את ע״ה רפו ידיהם ואנשי המחזיקים בידו פנו אליו עורף הזילוהו כי ראו ערותו. על כן נכנע לפנים ברצותו אזלת יד כלתה אליו הרעה מאת מאהביו ומלפנים. ומעת אשר חשב שהרויח ועלה גורלו לעזאזל נזדלזל בעיני עוזריו. וירד לדיוטא התחתונה ברצותם כל מה שעשה אינו אלא תחבולות רשע ומרמה. את ה׳ הוא מגדף ביד רמה ע״י תלמידו המומר ואיוה לאלהות הרבה בהם דבק לאהבה ונעשה כומר. הוא הוציא בנו של ס״ב מן הכלל וזו היה משכורתו תחת עבודתו. זר מעשהו נכריה עבודתו. ועכשיו הוא מאכר ומקלל אותו וכן רבים מן האנשים הזדים המורדים הקשים שהיו בכאן שמסרו נפשם עליו ומלאו ידיו. נפל לבם נתכרכמו פניהם ונעשו כשולי קדרה. ורבים מחשוביהם מתייהדים מכירים עונם פקחו עיניהם מתודים ומודים. ומתאוננים ומתאבלים על הדבר הרע הזה אשר נהיה בקהלם להכשיל הרבים בשאט בנפש וכמעט כסדום היו לולי ה׳ צבאות הותיר לנו שריד. לפרסם את החנפים בכל תושיה יתגלע קלונו של הרודף אחר בתוכת ישראל מורשה קהלת יעקב. וניתן להצילה בנפשו של רועה רוח רודף קדים להדפו ולרדפו עד החרמה. ולא יאמרו המתהללים באלילים ידינו רמה. א״כ מה טיבו של שלום קטיעא דמקטע רגליהון דרשיעיא. וכי בשביל דבר שבממון או של כבוד המדומה היא המחלוקת הזאת. ליעץ על השלום להראות חסידות לגמול לחייבים חסדים טובים כלשון הרוזיך המשובשים מאוד בפעם הזאת (אך התגללותך נודעת) כלך לך מדעת משובשת הי״ם ילילנו. שהיא דעת האילונים מכפרי עונות. ואם עלמו פשעים וזדונות. ד״ת מעות קונות (ועכ״ז אינן גומלין להם חסדים טובים. רק לעצמן גומלים חסד) והכסף יענה את הכל מתיר אסורים ומייפה כל כיעור ובגנות לאשר דתיהם שונות. לא כן חלק יעקב. חלק שמים מי יתיר מאן ספין מאן רקיע. העם ממעשיו להפריע בושני מדבריך הנ״ל איך נוקשת באמרי פיך ברוב דברים בלתי שקולים בפלס הבחינה ומאזני משפט לה׳. רק היית שופג את הכל כאשר שמו בפיך. ואין שליח לדבר עבירה במ״כ. כי אין ח״ה גדול עלום מזה.

למחול על כל אלה לרשע עריץ הלז. ושלא לנקום נקמת ה׳ ותורתו. החוגרת שק ולוחת מר. לעשות משפט כתוב באיש דמים ומרמה הבליעל הלז עז פנים כנמר. היהפוך כושי עורו ונמר חברברותיו. ואשתני אפיה ככלבא עעמו הופג וריחו נמר. ת״ל לא אלמן ישראל מאלהיו. ואף אם קלת אנשי בליעל גם מקליכי הזמן יד הפריס היתה במעל. ברוך שמסר עולמו לשומרים. ואם עוזבי תורה יהללו רשע. שומרי תורה יתגרו בם.

על כן אהו׳ כבני אגיד לך את אשר עם לבבי. כי מי שלבו נוקפו ורודף שלמונים הוא הרודף לשלום באופן זה בתנאים המותכרים בכתבך עם הנחת המכשול: שמענה ואתה דע לך שאפילו אם יכויר המנע חלילה שכל רבני הדור יסכימו למחול לו. אין שומעין להם שלא אמרו כהלכה. ח״ו מוללים אותן לדיקים מעון. לא יועילו רק להמיר כבודם בקלון. ולא ירויחו כי אם לעג וקלס מרבה להכיל חלילה חלילה. וכבוד ה׳ במקומו יעמוד. אנחנו נחלץ חושים לפני ה׳ למלחמה. ולא נעזוב המלוה הבאה לידינו ואשר התחלנו בה בעלת ה׳ היא תקום. לא נתן שנת לעינינו עד שנביא אותה לידי גמר כראוי. ומובטחים אנו בחסד עליון יהא עמנו לעזרנו על דבר כבוד שמו יתברך. למען לא חפוג תורה. ולא נשקוט עד לאמת ילא משפט לאורה. וכאשר החל לפול אויב ה׳ כן נפול יפול הילל בן שחור (כי עוזריו ראו כי לר להם יד ה׳ היתה בם. ומן השמים נלחמו בהם. ונפקחו עיניהם. וידעו עתה כל תחבולותיו מרמותיו והטעותיו. התל בם עשרת מונים. והכירו האמת כי היה בעוכרם. על כן רחקו ממנו ועזבוהו. גם עוילים מאסו בו נפשם בחלה בו. כדחסריה בלגנא נפשיה לשלמא נקיט) ולכן הוא מתחנן כעת. וקורא אל שלום עם היות לפי דבריו השיג מבוקשו בכל אופן אבל לב שבורי מרת נפשו. כי בא עד קלו ואין עוזר לו. וכל האנשים מפני העיר שהיו עומדים לימינו. סרו מאחריו ומשתוקקים כמונו להרים מכשול מדרך עמנו ודוחקים השעה יותר ממנו. למהר לשלחו מזה ולבער הרע מקרבנו. בידעם עונם למפרע שהרעו מאד. ומידם היתה זאת המהפכה. לשחת לערים האלה אשר היו כגן ה׳ מטע ה׳ להתפאר ראוים לברכה. איך נהפכו סורי הגפן נכריה והנה אימה חשכה, גדולה נופלת עליהם ומונים שעות ורגעים מתי יבוער החומץ ומעול ולהוליאם מן המבוכה. בכן דע נא שמי שרולה להתגרות ברעה ייעץ ככה. ומרוב אהבתי וחבתי המחויבת לא יכולתי להמלט. מלמלא פי תוכחות (אף אם בעלם נקית מעון. רק במקרה ובשגיאה כאמור) טובה תוכחת מגולה. שלא תכוה ח״ו בגחלת חמה מאד. ותזהיר לאחרים בשמנו (להודיעם כל פתשגן כתב הלז. אך שלא לתת העתק) שלא יפלו ברשת זו טמן להם האויב הלורר. יודע ליד איש שדה. ומי זה ערב אל לבו לגשת לכבות אש תמיד שעל המזבח תוקד (לאכול את העולה כב״ש תמים. ונרלה לו לכפר עליו) ותחת כבודו יקד יקוד וטרף זרוע אף קדקוד בני שאון. עם כהן און. אין זה כ״א מכבה בשמן ובזפת: ומגבב לו קש ותבן ונפת. עד שתהא שלהבת עולה מאליה לכלות הבאוש והטנופת

ובכלל אומר לך ידיד נפשי. לאמרו משמנו. שכל האומר לעשות שלום עם חברו של ירבעם הלזה (ונרוע ממנו בודאי) בדרך פשרה הנזכרת בכתבך. אינו אלא אחד מארבעה בנים לא אמון בם. אם סכל גמור שאין לו ידיעה בענין הש״ץ ימש״ו. או רשע ערום המשיא עלה למכור בנכסי שמים להנאתו ולטובתו מתרפס ברלי כסף נמאס. או הוא פתי מאמין לכל דבר פונה אל רבי״ס ושטי כזב. ולבו ירא חרד ופחד כנשים. או הוא מכת הלבועים הארורים של שב״ץ שר״י. רחמנא לילן רחמנא לשזבן מעולבנייהו ומכל אביזרייהו.

וחלילה ח״ו להשוד אותך בשום דבר מאלה קטנה או גדולה. כי ידעתי בן חיל אתה. רק שלא יכולת לעמוד על רב לך. אפילו אומר על שמאל ימין. והעלמת עינך ממ״ש במקום שיש ח״ה אין חולקין כבוד לרב. ואין ח״ה גדול מזה. ואין ק״ה גדול מכשעושין דין ברשעים רעים לשמים ולבריות כאלה. וכל זמן שהרשעים בעולם חרון אף בעולם. והדאגה אשר ביאר לך הטוען למסית. על לערכו ואבוד ממון. שנשתקע בעסק ביש הלז. היא דאגה על עולם עובר. יותר מעל עולם עומד. וכמדומה אילו היה מגיע ליועלים ההם אחת מאלף ממה שהגיענו בדבר הזה. לקנאת ה׳ לבאות. בודאי היו נותנים יד לפושעים לחזק ידי מרעים. הנכה דבר אליך תלאה. ה׳ ילילך מנסיון. וברוך ה׳ אשר נתן בנו כח (עם כל חולשתנו הנודעת) לעמוד באלה. כי על לואלנו נרדפנו בגוף בנפש בממון וכבוד. וסבלנו יסורים עלמו ומספר. לאהבת הי״ת לא יחרף לבבי מימי. ברוך נותן ליעף כח. ואם הייתי רולה. הייתי יכול להתעשר ולחלק עמו גדולה וכבוד לרוב. (כאשר יש בידי לברר ע״פ כתבי פשרנים תחת הלער הגדול. ומאסתי בכל תועלת מדומה. ולא ויתרתי בכבוד שמים מאומה. והלכתי בגולה על אשר לא ידעתי תכלית הענין בראשיתו. תעיתי כשה אובד ואין איש מתחזק עמדי מכל חכמי הדור בעת ההיא שעזבתי את ביתי. ות״ל לא אבד סברי. והחזירני בכבוד גדול לביתי. אחר היאוש ממש. כמה תודות חייבים אנו לשלם על זאת. ועתה אחר אשר ילא כנוגה לדקי. ורבים אשר אתנו המחזיקים במעוז הדת. לתת עוז לאלהים לעשות משמרת וסיג לתורה. איך יפוג לבנו. חס לזרעא דאבא. חלילה לי אם

אלדיק אתכם. בתומתי העזותי לא ארפה. כי מבטן אכחנה ואל אדם לא אכנה. לא נסוג אחור לבי ומוצא שפתי לא אשנה. אף אם עדיין אנו בלעג כל עוד שלא הוסר המכשול מדרך עמנו מ"מ בטוחים אנו בה' קרוב לבוא עתה. וימיה לא ימשכו. גם זו לטובה. כי נתקיים הכתוב מעט מעט אגרשנו. אל ידפנו. ולא יועילו כל מליציו לו לנו. אך אם הם אוהביו באמת ייעצוהו על השלום האמתי לשוב מהר תשובה גמורה לא בעקבה ורמיה. אז טוב לו וירבה שלום אמת בעולם. ואם ככה יעשה בודאי תהא ימין מקרבת. אכן עכ"ז פסול הוא להוראה כל ימיו. שחשוד הוא על הדבר שנים רבות. ונשתרש בחטא ומשוקע בטיט היון עד צוארו. מי יאמר לקבל אחריותו עלינו. והחושב שמצוה לגמול חסד למוטא שוטה זה. על כל פשעיו עודנו לא שב. יכניסהו ולביתו כבוד והדר יעטרהו. אם רואה זכות לעצמו בכך. יזכה בו לפ"ד וישנה בו. ולא יחוב לאחרים שלא מדעתם. וזאת לא עלתה על דעתי מן היועצים ההם. תרתי עבדי. אסתייכהו דלא זכו. לנפשייהו שלא זכו ומגו דלא זכו לנפשייהו לא זכו לחברייהו. ולא רצו להיות מהנטפלים לדבר מצוה. אלא שרוצים לסייע ידי עוברי עבירה. שרא להו מרייהו. איכהו בדידהו ואנן בדידן. סייעתא דשמיא להוי בסעדן. כל זמן ועדן. והתענג על רוב שלום כנהר תעדן. והיה זה שלום מן דודך הצעיר יעקב יעב"ץ ס"ט.

אחר הדברים האלה ואלהים נשא את ראש ר' צבי הירש ונקרא לאב"ד ור"מ בקהל אשכנזים שבלונדון. וילך לשם דרך האללאנד ויתעכב בהאג ושם חתום בהסכמה על ס' מבין חידות ביום ב' כ' אלול תקי"ז בזה הלשון: צבי הירש בהגאון מ"א"ל זצלל"ה מצודתו פרוסה לק"ק לונדון ההולך לדרכו נוכח ה' למכון שבתו בק"ק הנ"ל." בעיר המלוכה הזו ישב בהשקט ובמנוחה, כי בני עדתו הספיקו לו די צרכו ויותר בשכר הרבנות והכנסות שונות, ולא חסרו לו שם רק לומדים מופלגים בתורה ובית ועד לחכמים ותלמידים הגונים למלאות אותם בישיבתו רוח דעת, דעת התורה, ולהבינם בש"ס ופוסקים שמהם תצא ההוראה. על החסרון הזה מאנה נפשו להנחם ולא ערבה לו המנוחה בלונדון ויאמר בלבו מי יתן לי מקום באחת הקהלות באשכנז ואשכנה שם ואקנה תורה בשמוש חכמים, בדקדוק חבירים ובפלפול התלמידים וטוב לי אז מעתה. והשמועה באה לעיר הלברשטט שברצון ר' צבי הירש להמיר רבנותו בלונדון ברבנות אחרת ויבחרו אותו בני עדה המפוארה הזאת, שהיתה בימים ההם עיר מלאה חכמים וסופרים, לרב אב"ד בעיר והמדינה ויכתבו לו כתב רבנות י"ד מנחם תקכ"ג ויעש כרצונם ויבטיחם לבוא לשנה הבאה להלברשטט לישב על כסא הרבנות בתוכם.

ויקם הרב את דברו ויסע מלונדון ויבוא להלברשטט בר"ח סיון תקכ"ד (אויערבאך קורות היהודים בה"ש צד 91) ומשם הלך לבקר את משפחתו לאמשטרדם ושם חתום בהסכמה על ספר שנות חיים (אמ"ד תקכ"ה) כזה: „פה ק"ק אמשטרדם יע"א יום ו' עש"ק ז"ך תמוז תקכ"ד הקטן צבי הירש העומד עלי דרך ומצפה לק"ק הלברשטט והמדינה יע"א, (וע' למטה בהערות). בעיר הלברשטט ישב על כסא ההוראה עד תום שנת 1770 למספרם ונתקבל לק"ק מנהיים לאב"ד ור"מ, עיר ואם בישראל אשר בה ישבו מעולם רבנים גדולים על כסאות למשפט. אולם גם שם היתה ישיבתו רק זמן קצר, כי אחרי יציאת ר' אהרן מגזע צבי מברלין לאנשבך בשנת תקל"א עיני עדת ברלין היו תלויות בו עד כי נגמר הדבר ויבחרו אותו לר"מ ואב"ד בברלין וישלחו לו כתב הרבנות הזה כפי אשר מצאתי בפנקס הקהל וזה לשונו:

בהתאסף ראשי עם, בעלי אסופות יחד, בצירוף אסיפה גדולה, מיחידי סגולה, חברים כאיש אחד, ויהי בהקהל העדה, ויריבו את חורי יהודה, באמרם החכמה מאין תמצא איפוא, מה אנהנו יושבים פה, כצאן אשר אין להם רועה, מדרך השכל וידוע תועה, למה נגרע מכל ערי ישראל, ובתוכם רב המשיב לשואל, קצין שוטר

ומושל, אשר מליו יקימון כושל, ובנו אין לנו מנהל, אשר אור תורתו עלינו יהל, וארצנו מבורכת בחלק אלוה ממעל, בתורה ובשם טוב מוכתרה, בעושר וכבוד מעוטרה, וכתר מלכות נעדרה. ועתה הבה ונתחכמה, לאיש מלא רוח חכמה, נקח לנו ראש הגולה, פאר הדור מבחר הסגולה, מי יעלה לנו בתחלה, המישר ארחותינו והמסקל המסילה, ונחה עליו רוח ה׳ כנאמר, וישם את דברו בפינו לאמר, **צבי** לצדיק יסוד עולם, מגלה עמוקות וכל נעלם, ויהי בישורון מלך, וקול שופר הולך, יחי אדונינו מורינו ורבינו, הרב הגאון, מרוה כל צמאון, המאור הגדול, עוז ומגדול, נודע ביהודה ובישראל מפורסם, תורתו כמים לים מכסים, גבורתו מי ימלל, נבון וחכם הכולל, פ״ה נ״י ע״ה כקיש״ת

כמהור״ר צבי הירש נר״ו בהגאון המפורסם מהר״ל

זכר צדיק לברכה, ישב על כסא המלוכה, קנה חכמה קנה בינה, לאב״ד ור״מ בקהלתינו והמדינה, ידין ויורה כדת וכתורה, במקרא בשכל ובסברא, ובתלמודא כולה, אפילו במסכתא כלה, חריף ובקי, משנתו קב ונקי, ברוחו פי שנים, יהיה לנו לעינים, ועתה אחרי הודיעו אלהים את כל זאת אותו, אין נבון וחכם כמותו, ישפוט בצדק כל ריב ומצה, ויפוצו מעינותיו חוצה, ישקה כל העדרים, זקנים עם נערים, מנחל עדניו, ויאריך שניו, וישב על גפי מרומי קרת, פה ברלין בממלכת גברת, ובידו מטה עוז שבט למשול, להרים מדרך עמינו כל מכשול, ומצודתו פרוסה, למסתור ולמחסה, על כל הקהלות, ובני הגלילות, הסמוכים ונראים עמנו, הצרים למשמעתו של אב״ד דקהלתינו יצ״ו מלפנים, מימים ושנים.

א) ולא באנו לסתום אלא לפרש, אל ימנע את עצמו מבית המדרש, להחזיק עמוד התורה והעבודה, לתורה ולתעודה, בתלמידים הגונים ובחורי חמד הבאים בצלו, צל החכמה לחסות תחת כנפו, אבר הארך, כפי הזמן והצורך, ובפרט להבינם בינה יתירה, להאכילם חלב דטה ובישרא דתורא, בפלפולא חריפתא טוב ושמן, בכל התחלת הזמן.

ב) ויקבל שכר על הדרישה, בשמעתא ואגדתא, ביומא דכלא בשבתא, בשבת שובה, להורות תשובה, ובשבת הגדול, התורה להגדיל, ולדעת חכמה ומוסר אשר לא תעשינה ואסור.

ג) את דבר המשפט דן ידין, בין איש ובין רעהו כל ריב ומדון, בדיני ממונות ובאיסורא והיתרא, וטומאה וטהרה, ולכל דין ומשפט יצרף עמו עוד שני דיינים אשר יתמנו, מאלופי הקהל יצ״ו.

ד) ויברך את העם, בקול הנעים, בברכת השם, בתפלות טל, וגשם גם תפלת נעילה, לאל נורא עלילה.

ה) לקדוש ה׳ מכובד כפי התקנה הישנה, יעלה לתורה שלישי, בכל שבתות השנה.

ו) גם יהיה לכבוד אדמ״ו נר״ו מקום חשוב בבהכ״נ הקבועה לפי כבודו בכותל מזרחית ראשון בקודש, לצד הארון הקודש משמאלה, וכן להגבירה הרבנית מקום חשוב בעז״נ הקבועה לה.

ז) אמנם יש שכר לעמלה של תורה, מה׳ ומאתנו בני קהלתינו יצ״ו שיותן לו לשכירות הקצוב מדי חדש בחדשו, סך חמשים זהובים ומלבד השכירות

מבני המדינה כידוע, ומעות תנאים וחופה וחבר ומורינו, ושכר פסקי דינים בקהלתינו ובמדינה, ושאר הכנסות לגמולו, ורוח והצלה אשר יעמוד לו, המה בכתובים בכתב יושר בפנקסאות, ולא יגרע כחו, מכוחי הרבנים הגאונים, שקדמוהו בכל הנאות.

ח) גם יהיה לו בית תלמוד ובית ועד לחכמים שמשם תצא הוראה, ומיוחד לפי כבודו דירה נאה.

ט) כל הא דלעיל נעשה ונגמר בכי טוב באסיפת ראשי עם קודש ח״מ, וקבלנו עלינו לאשר ולקיים, בכל חומר ותוקף מעשה קהל וטובי עיר שא״צ חיזוק וקבלנוהו לרב ומורה בגילה ורינה, בקהלתינו ובמדינה, משך שלש שנים רצופים מזמן ביאת אדמ״ו למחנינו, לתקוע אהלו אוהל מועד בתוכינו. למען שלא תהא האמת נעדרת, לאות אמת למשמרת, לצבי לכבוד ולתפארת, באנו על החתום כל האסיפה המאושרת, בשני בשבת ר״ח זיו לאבות, לפרט

אֹז יִצְלִיחַ וְיַשְׂכִּיל (תקל״ב)

פה ק״ק בערלין יע״א.

הק׳ פיטל בערלין. — הק׳ איצק ריז סג״ל. — הק׳ וואולף רינטל. — מאיר מינדן. — זאב וואלף ברמה״ש. — בער פאל סג״ל. — יוסף בר״פ. — אייזק דעסויא. — הק׳ יהודא ליב ברוינשווייג. משה ריז מבערלין. — משה סג״ל באמבערג. -- דוב בער לוי. — הק׳ יואל נויאן. — הק׳ נתן בר״ל מה״ש. — הק׳ ראובן בר״מ צילץ. — הק׳ יוסף בר״ל עלקש. — מאזום רינטל. — פייבל ריז סגל. — הק׳ משה פרענקל. — מאיר פרענקל. — משה רינטל. — יהודה לוי. — נפתלי הירץ רינטל. — וואלף מינשטר. — מרדכי גומפל מינדן. — מרדכי פריזאק. — הק׳ יעקב צבי. — הק׳ יוזפא מינדן. — יוסף בר״ש בר״א. — הק׳ זאב וואלף עלקוש כ״ץ ראפפורט. — משה אשכנז. — אברהם בר״ו קראטשין. — דוד כהן. — אברהם ברא״ק. — נתן כהן. -- הק׳ זלמן רינטל. — הק׳ יואל במהור״ר זנוויל ה״ש ז״ל מברלין. — הק׳ צבי הירש בר״ן. — פתחיה ב״כ צבי סג״ל. — הק׳ דוד מק״ב. — הק׳ חיים בר״ש ז״ל מלאנצ-בורג. — הק׳ אהרן ב״כ וואלף מינשטר. — הק׳ שמעון האלי. — הק׳ יוסף בר״ה בר״י. — ברוך דעסוי. — הק׳ ליב האלענדר סג״ל. — הק׳ איצק סג״ל מה״ב. — הק׳ מאיר בלא״א המנוח מה״ו בונם איגר זצ״ל. — הק׳ פייבש (פייבל ?) מפפד״א. — הק׳ יוסקי מהמבורג. — הק׳ אברהם בר״י ברא״ת. — הק׳ משה העלפט. — הק׳ ברוך בר״י עשווא. -- הק׳ אורי פייבש בר״ה שליט״א. — הק׳ נפתלי הירש בהרבני מה״ו יוסף פרענקל. — הק׳ יוסף בהמנוח מהור״ר מורי בישיץ זצ״ל מפראג. — הק׳ זכריה ב״כ פייטל יצ״ו. — הק׳ אברהם שטראס-בורג. — הירץ בינג. — הק׳ משה מינדן. —

האופן ששמשו בו אלופי הקהל בהתמנות ר׳ צבי הירש הוא זה: אחר הסכמתם למנות אב״ד ור״מ נמנו וגמרו ביום א׳ ט״ו טבת תקל״ב „להתאסף מהיום תוך ארבעה עשר יום אלופי ל״ב אנשים יצ״ו דקהלתנו ובאותו האסיפה יבחרו מחכמי גאוני הזמן הראוים לאב״ד ור״מ בקהלתינו, ולאחר שנברר הראוי לכך יתאספו תוך חודש ימים אסיפה מאושרת מבני קהלתנו למנות ולקבל מאותן הראוים

גאון אחד לאב״ד ור״מ בקהלתנו, והותנה בפירוש שיוכתבו דעותיהם על פתקאות בהסתר ויניחו בקלפי, והיה מי שיעלה לגדולה על פי רוב הדיעות שבקלפי הוא יהיה הקדוש לאדונינו מורינו ורבינו אב״ד ור״מ בקהלתינו עכ״ל בפנקס הקהל (דף קפ״ב ב׳). שוב התאספו בכ״ה טבת תקל״ב ונמנו וגמרו „על פי רוב הדיעות שאותו הרב הגאון אשר יתמנה לאב״ד ור״מ בקהלתינו יקבל משכרו מקופת הקהל מדי חדש בחדשו סך חמישים זהובים אין קוראנט ובפירוש הותנה שלא ינתן לו כפל שכירות ברגלים״ (שם שם). — וביום א׳ כ״ד אדר שני תקל״ב התאספו הפרנסים וט״ו אנשים ועמהם ל״ב אנשים בעלי התמגיות ובצרוף עוד אסיפה מאושרת עד ס״ג אנשים ועד בכלל ויבחרו את הגאון מו״ה צבי הירש נר״ו שהיה „כעת אב״ד ור״מ בק״ק מנהיים״ לאב״ד ור״מ בקהלתינו (שם דף קפ״ג א׳).

בימים ההם בחורף תקל״א התגורר בברלין הרב הגאון ר׳ רפאל בר יקותיאל זוסקינד שהיה אז אב״ד בק״ק פינסק ובא משם לעירנו להדפים ספרו תורת יקותיאל על ש״ע יו״ד עם קצת שו״ת בסופו ונגמר פה בדפוס בשנת תקל״ב. שמע חכמתו הלך לפניו וכבואו הנה כל גדולי העיר חכמיה ורבניה הקדימו את פניו, וביום ער״ח ניסן שהיה אז יום מועד לחברת גמילות חסדים בכל שנה ושנה הפצירו בו לדרוש בקהל עם דרשת מוסר כנהוג מימים ימימה וימצאו דב״יו חן באזני אצילי העדה (אשר מקצתם היו בני משפחת יפה וכמוהו היו מגזע הגאון רבינו מרדכי יפה בעל הלבושים) וזאת היתה נסבה שטרחו הרבה להושיב את הרב ר׳ רפאל הכהן על כסא הרבנות בברלין. (זכר צדיק לר׳ ליזר קצנאילנבויגען דפוס ווילנא תרל״ט צד 52—53) ולא עלתה בידם כי גורל ר׳ צבי הירש עלה בתחלה והיתה לו עדת ברלין לנחלה.

במשך שבתו פה ברלין היתה תורתו אומנתו, הורה ודן דין אמת לאמתו ובישיבתו הגדולה לימד דעת את תלמידיו הרבים אשר שתו בצמא את דבריו. ויותר שהיה מתאמץ להגדיל תורה ולהאדירה כן הוסיף דעת בחכמת הלמודיות, קרא בספרי פילסופיאה, הנדסה, חכמת הטבע, דקדוק ובקורות ישראל, כעדות ספריו ומכתביו שנזכיר למטה אשר מיעוטא דמיעוטא נתפרסם בדפוס זה מקרוב. גם את רבינו משה מדעסא אהב ויכבדהו מאוד, והוא הראשון בין רבני זמנו שהכיר מעלת העתקת התורה לאשכנזית שהעתיקה בן מנחם וביום ו׳ י״ב אלול תקל״ח כתב הסכמה הנאה להכותב והנאה למקבלה הוא החכם בן מנחם, ונדפסת בראש החומש נתיבות השלום (ברלין 1783). בהסכמה הצחה הזאת מקונן הרב הגאון הזה כי נשכח מעמינו מקור לשון הקודש ויסודו, ושפת הארץ אשר יגורו בה בני ישראל זרה להם ואין בפיהם נכונה. וכבר צוח על זה מרה הרב החכם הרופא ר׳ מרדכי גומפל שנאבר המכונה פראפעססאר לעוויזאהן שהיה גם הוא מילדי ברלין ומתלמידי ר׳ דוד פרענקל בעל קרבן העדה (ראה ספרו מאמר התורה והחכמה לונדון תקכ״א דף ח׳ א). ואלה דברי הגאון ר׳ הירש שם בקיצור: „הן רבים עתה עמי הארצות למשפחותם לגוייהם אשר נתן ה׳ בלבם להאמין בתורת משה ובנביאים הקדושים ויבינו במקרא נשא את לבם לקרבה אל המלאכה להעתיק המקרא איש כלשון עמו ויעשו להם מטעמים כאשר אהבו. ואנחנו עם בני ישראל וביותר יושבי הארצות האלו אשר כולם אשכנזים בשם יקראו . . . בלעגי שפה נדבר כי ערב זר ואין אתנו מבין ויודע אשורית לאשורו לפרש שיחו ללועזות בלע״ז לבד שטו העם ולקטו מספרי האומות העתיקו מהם מלין

ויהי ערוב ככד מאוד. ועיני ראו הביבליאה הנדפסת באמשטרדם ברשיון גאוני עולם ד״ד ארצות פולין ז״ל בשנת תל״ט, גם זה כמו עשרים שנה נעתק באמשטרדם, וכל אלו אינם מספיקים כלל בפרט בחבור הכתובים לישב דבר דבור על אפניו. הן הנה היו לבני ישראל החפצים להבין הדברים למען יכונו על שפתותיהם ולשונם בפיהם ימתיקו, הן לא בידם טובם ויביאו עצות מרחוק ובילדי נכרים ישפיקו, והיו לצור מכשול לנערי בני ישראל כי ימוצו דעות זרות נכריות אשר לא מבני ישראל המה. הן כל יקר ראתה עיני אשר קם ונתעורר גבר חכם בעוז הרבני המופלא החכם המושלם כמהור״ר משה דעסא נר״ו נודע בישערים אשר לו יד ושם בחכמות תורניות ותלמודיות וטבעיות ובדקדוק לשון הקודש וביחוד בלשון אשכנז פי שנים ברוח שפתיו. על כן עמים יהודוהו יתנו עדיהן ויצדקו כי לא נמצא כמוהו אחד מני אלף מהם ומהמונם, איש יודע דבר ומליץ לחבר בפה צח בכתבם ולשונם, ונשאו לבו בחכמה לעשות כוונים למלאכת השמים לפרש כל חמשה חומשי התורה בלשון צח. ולהיות ידעתי את האיש החכם השלם מהר״ר משה הנ״ל ומובטחני שלא יצא דבר שאינו מתוקן מתחת ידו, ועיני לנוכח יביטו התועלת ה׳וצא מזה לכל הבא בשם ה׳ לדעת צחות לשון המקרא ופשריה יהחוה ולא יעופו עוד הנערים, לשתות מי באר חפרוה זרים, אחרי אשר ימצאון מים קרים, מים חיים נוזלים מן הרי ישראל אשר לא יכזבו ולא יטו מני דרך מסלת ישרים, לכן יצאתי מגדרי ואף ידי תכון וזרועי תאמץ להסכים להדפיס חמשה חומשי תורה באופן הנ״ל. . . הק׳ צבי הירש

בימים ההם יצאה פקודה מאת המלך פרידריך הגדול להעריך לפניו בלשון אשכנז היסודות אשר עליהן נוסדו כל דינא ממונות שבשלחן ערוך חושן משפט ואשר על פיהם יפסקו רבני מדינותיו כל דברי ריבות בישראל. ויבקש הרב ר׳ הירש את החכם ר׳ משה מרעסא להעמים על שכמו עול מלאכה הגדולה הזו ויאות הפלסוף לרבו ר׳ הירש כאשר חפץ, והרב בחן את דבריו והסכים על ידו, ונדפס הספר הזה בשם ריטואלגעזעטצע דער יודען עם הקדמה כתובה בראשון לחודש פעברואר 1783 ונמצא גם בכתבי החכם מענדעלסזאהן חלק ששי צד 3 עד צד 118 שנדפסו בשנת 1845 בלייפציג בדפוס בראקהויז — והחכם הישיש ר׳ בערל גאלדבערג בהמגיד תרל״ט צד 54 העיד ואמר: „בעיני ראיתי ספר השמים והעולם לאריסטו מתורגם בלשון עברי בכתב יד נשלח לו (לר׳ משה מרעסויא) משלוח מנות בפורים מהגאון ר׳ צבי הירש אב״ד דברלין בכבוד גדול ועודנו בכתובים בבית המדרש של אשכנזים בעיר לאנדאן״ עכ״ל. —

אהבת נפש הרב הגאון הזה להפלסוף בן מנחם היתה נטועה בלבו מזמן רבנותו בהלברשטט כי שם שקד על ספרי הפלוסוף הזה והרוה נפשו הצמאה למדעים ממעין טהור זך ובהיר אשר כרה משה בן מנחם בעוצם ידו כנראה ממכתב הנדפס בספר: Briefe von Herrn Boysen an Herrn Gleim Frankfurt u. Leipzig 1772 II S. 261. ומשם ביידישע צייטשריפט מגייגער חלק י׳ 1872 צד 232 והלאה. כותב המכתב הוא Fr. Eb. Boysen שהיה כומר בקוועדלינבורג נולד בהלברשטט 7 אפריל 1720 ונפטר בקוועדלינבורג 4 יוני 1800 וידיו רב לו בחכמת לשון עבר ובמקרא קודש וחבר ספרים על זה הענין. והאיש אשר אליו

הערך מכתב הזה הוא המשורר המפורסם גליים בהלברשטט וזה לשון המכתב היקר הזה הנכתב בחודש אויגוסט 1770:

»Wenn Herr Hirschel Löbel den Talmud aus der Synagoge schafft, und dafür Moses Mendelssohns philosophischen Phädon einführt, dann wollen Sie sein Freund werden, und selbst die Christen ermahnen, sich oft in der Synagoge zu versammeln! Nein, das wird Herr Hirschel Löbel zuverlässig nicht thun und das kann er nicht thun, weil er zu sehr Rabbine ist. Er verehrt aber mit uns den berlinischen Sokrates und er ist stolz darauf, dass dieser Kopf aus seiner Nation aufgestanden ist. Den Phädon wird Löbel zu Hause lesen, und den Klugen in seinem Volke wird ers rathen, die grossen Lehren dieses Weltweisen ins Herz zu prägen; die gewöhnlichen Vorlesungen in der Synagoge aber wird er, ohne sich an Herr Gleimen zu kehren, fortsetzen, und bei dem Schlusse jedes Abschnitts, der vorgelesen worden ist, wird er, Gleimen zum Verdruss, den Wunsch ausrufen lassen, den die Talmudisten dem Schlusse eines jeden Kapitels aus der Gemara anzuhängen pflegen: Möchten wir doch diese Lektion wieder lesen! Und auf das Studium des Talmuds, welches unter den halberstädtischen Juden beinahe ganz aufhört, wird er dringen mit einem noch feurigern Eifer, als mit dem Gleim darauf dringt, dass nur Schriften, die erleuchten und bessern, gelesen werden sollen. Der Herr Oberrabbi hat mich in diesen Tagen besucht. Er war so voll von Ihrem Charakter, und so tief gerührt von der Ehre, die Sie ihm erwiesen haben, dass ich diesmal von seiner talmudischen Gelehrsamkeit nur wenig habe profitiren können. Die Einsichten dieses Mannes in die jüdischen Wissenschaften sind, glauben Sie mir, gründlich, ausgearbeitet, lebhaft; und sein Herz ist nicht tückisch, nicht falsch, nicht menschenfeindlich, vielmehr, so viel ich es kenne, natürlich ehrlich, natürlich gütig. Herr Löbel wünscht, mein Freund, dass Ihnen die grossen Verdienste der alten Lehrer seines Volkes um die Literatur eben so bekannt werden möchten, als Ihnen Mendelssohns Verdienste um die gereinigte Philosophie bekannt sind, und er hat mir aufgegeben, Ihnen zu sagen, dass er das wünscht. Wenn Sie die talmudischen Schriften, mit welchen Löbels zahlreiche Bibliothek angefüllt ist, in ihrem Dialekte lesen könnten, so würde Ihre Seele zwar nicht zu derjenigen Verehrung der jüdischen Philosophie emporgehoben werden, von der die Seele unsres Rabbinen durchdrungen wird. Sie würden aber doch, und das lässt mich Ihr Geschmack und Ihre Billigkeit hoffen, die Bemühungen der neueren jüdischen Gelehrten, das Reich der Wahrheit zu erweitern, nicht mit Verachtung belegen.«

חיבת רבינו הגאון לחכמות הלימודיות שנשתבח בה במכתב הזה מאיש חכם שאינו בן ברית נודעת לנו גם מהקדמותיו ומהסכמותיו הנדפסות בראש ספרים ישנים מחכמי דורות שעברו שחזרו ונדפסו מחדש בימיו או שנתחברו מרבני זמנו. ואלה דבריו בקיצור מעט בהסכמתו כתובה בברלין יום ב׳ כ״ז טבת תקל״ז בראש ס׳ עמודי שמים לר׳ ברוך בר יעקב משקלאוו (ברלין תקל״ז 8): הלום ראיתי מקרוב הביא לנו איש מארץ מרחק הרבני המופלא החכם המושלם מהור״ר ברוך. נר״ו בהרב המאור הגדול מה״ו יעקב ז״ל מק״ק שקלאוו, כולל חכמות רמות, חכמת הנתוח וחכמת המדידה והתכונה, ומעט מהם אשר ליהודים ככתבם וכלשונם. עד שכמעט נשכח זכרם ואבד הונם. ועם היות כי עצמות התורה היא לבדה ממלכת גברת וכל החכמות לה כשפחות ועלמות, מ״מ אין מן הראוי להיותן ממנו נעלמות. גם שכבר היו לעולמים יחדיו יכונו על שפתי החכמים. רבותינו הקדושים ז״ל אשר בארץ המה, ולא באלו לבד אלא בכל חכמת הטבע ידם רמה, כי באמת כולם צריכין לכמה דיני התורה ומשפטיהן, יען מידיעת צמחי האדמה ושרשיהן, ושיעור יניקותן והתפשטותן

ומזגי הדברים וטבען יגלגל יכולת הכלן וליחותן, יצאו כמה דברים בדיני נטע רבעי וערלה, ולהפריש בין החיה והבהמה והעוף למינהו וכל שרץ השורץ, וצריך להכירם כי כל אחד לבדו משפטו הנה נחרץ. ואיך יכול להבחין בין דם לדם, אם לא ידעו מזגי בעלי החיים ויסודם? והגבילו להעביר על הכתם סממנין שבע, להכיר בין דם לצבע, וכל זה מידיעות פליאות חכמת הטבע. וכמה פעמים עינינו הרואות יש אשר יאמרו ראה זה חדש הוא, חדשים מקרוב באו, והמה בכתובים כלולים ובלועים בדברי רבותינו ז״ל ושם נמצאו, ורובם ככולם היו אצלם מקובלים ורמוזים בזאת התורה אשר שם משה. מ״מ לא נמנעו מלחקור ולעמוד על שרשם וביותר אלו החכמות אשר כמה גופי התורה בהן תלוין, ועליהם בנוין. כי מי אשר יקשה לו דבר בפתחי נדה, בחכמת הניתוח תשובתו בצדה. וחז״ל עמדו על מנין האיברים ועל משקל הבשר עד שגמרו לאמור, כי ישוה בשר אדם לשל המור, וחקרו בשערות האדם אם מתחתיהם יצמחו, או בראשם ימתחו, ודרך גדילתם בכמה ימים לשעורים מגיעים, וכל אלו הלכות קבועות דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים . . . ובדיני סוכה וערובין מי יבין חידות, אם לא חכמי לב אנשי מדות, וכמה מאנשי השם אשר בשם נקראו, גדולים חקרי לב גבוהים מכל עם יראו, ובבואם אל מס׳ כלאים בבתיהם ההבאו, יען אור חכמת המדידה לא נגה עליהם ועדיו לא באו. ואצל חכמת התכונה, אשר היא עולה על כולנה, עיקרה ושרשה נתנה, למשה מורשה וממדבר מתנה, לישראל למנה. חדישים לקדש שנים לעבר, שנות שני המאורות הגדולים יחדיו להבר. ואם באמת לדעתי דָרכו בדרכי בטלמיוס ושבילם, ויש לי ראיה בזה אלא שאין כאן מקומו, מ״מ אחרי שגם בזה יצא חשבונם מכוון לא נוכל להתעלם, מן הידיעה עד מקום שיד שכלנו מגעת לעמוד על חשבונם, לעשות רצון קונם, והמתעלם ממנו עליו עם נביאים נבאו, את פועל ה׳ לא יביטו ומעשי ידיו לא ראו. וחכמת המדידה עמה נקשרת ומחוברת כשני רעים, כי היא בנויה במועצות ודעת על שלשים ורבעים עכ״ל. — ולרוות נפשות צמאות לשתות מי החכמות הלמודיות מסר הגאון ר׳ צבי הירש לר׳ ברוך משקלאוו הנזכר גם ספר יסוד עולם לר׳ יצחק הישראלי תלמיד הרא״ש שהיה בכתב יד אצלו כמוס באוצרות ספריו והסכים ביום א׳ ח״י שבט תקל״ז להדפיסו בברלין, ויצא שם לאור בשנה ההיא (ובתוספות רבות מהחכם מהור״ר דוד קאססל ור׳ דוב בער גאלדבערג ברלין תר״ה — תר״ו) — ובראש עמודי שמים הביא ר׳ ברוך משקלאוו ביאור פלוגתא דב״ש וב״ה בברכות בענין מאורי האש או מאור האש ששמע מר׳ צבי הירש על פי חכמת הטבע וכמו כן שאר דברים בגמרא ותנ״ך מבוארים מהגאון ע״פ הטבע והמושכל ואמר עליו: ברוך שחלק מחכמתו ליריאיו!

ודי בזה לראות ולהכיר ערך הגאון הזה משאר גאוני זמנו. ובאמת לא קם רב כמוהו בעדת ישראל בברלין מיום הוסדה בשנת תל״א עד יום בואו הנה לאב״ד ור״מ בקהלתינו והמדינה. גם אנשי גאליציא חשבו מחשבות לקבלו מברלין להרב המדינה (כוכבי יצחק מחברת 18 ווין 1853 צד 56) אולם בעצת הכומרים נבחר רב אחר. וברא כרעא דאבוה, הוא הגאון ר׳ שאול אב״ד בשנת תקל״ז בפ״פ דאדר וגם הוא יצא לעזרת ר׳ ברוך משקלאוו בחתימתו על ספר יסוד עולם. וכן נמצא ממנו מכתב בראש החומש עם העתקת ר׳ משה מדעסא שכתב כנראה ביום האחרון משנת תקל״ח להקצין התורני ר׳ ירמיה בר בענדיט בר ירמיה פערשט (נפטר פה ח״י טבת תק״ן)

וכאביו הגאון ר׳ הירש מקונן גם הוא על התרשלות בני דורו בלמוד לשון עברית ועל כי בלולה שפתם בלשון המדינה ולשונם לשון עלגים. אף הוא חוזר ושונה דברי הגאון אביו בהסכמתו לכבוד המעתיק רמ״ד והוסיף עליו לשבחו ולפארו בשיר וכו אומר עליו:

בעומק פירוש הפליא עצה, ובחלקת הלשון עליו רוח אל רחופה.
על זאת יתפלל כל חכם, לחלוק כבוד אל משה, מנה אחת אפים
יאריך אל ימיו יבהיר אורו כשחק, ויחשוב קמיו כשחק מאזנים
הוי כל צמא בואו, דרשו ספר וקראו, טעמו וראו נפת נטופה.

גם רבני בית דין ברלין בימים ההם: ר׳ שמואל זנוויל מבראנדבורג אב״ד שטרעליטץ, ר׳ יהודה ליב פארינבאך, ר׳ שמעיה בר חיים לאנדסבערג ור׳ אהרן הלוי הורוויץ אב״ד שקוד והאזינפוט כלם שמחו לקראת העתקה זו ושפכו בוז ולצון על ההעתקות הקודמות לה ובפרט על העתקת הביבליאה האשכנזית דפוס אמסטרדם משנת תל״ט הנדפסת ברשיון גאוני ד׳ ארצות: „וגם היא מבלי דעת מלין יהביר . . . והיא שעמדה למכשול ולפוקה בנינו ובחורי ישראל הכריע״ (שם בהסכמתם מיום ה׳ ח׳ השון תקל״ט) — וברשימת הפרענומעראנטען על החומשים הללו הנדפסת שם בראש חלק בראשית נרשמו גם רבנים בפולין וליטא: הרב ר׳ אליעזר אב״ד דנעשוויז, ר׳ זלמן בר״א מווילנא הרב מפאקראעי, מו״ה משה אב״ד דקלעצק והרב ר׳ משה אב״ד מזאליבאקע. — אולם הרבה מרבני זמנו ובפרט ר׳ רפאל הכהן אב״ד א׳ה׳ו׳ לא כמחשבות הרב דברלין ובנו הרב דפפד״א מחשבותם והמה הבאישו את ריח המעתיק וההעתקה בעיני העם וירדפו ויחרימו הקורא בספר התורה שהועתקה ע״י בן מנחם ודנו אותה לשרפה ולמאכולת אש (ע׳ למטה בהערות).

וישב הגאון ר׳ צבי הירש בברלין בצל התורה בהשקט ובמנוהה וינהג עדתו בצדק ואין מהריד אותו מסביב. אולם פתאום רוח רעה החל לפעמו בסבת המכתב דברי שלום ואמת שהדפיס ר׳ הירץ וויזל בשנת תקמ״ב בברלין להשקיט החרדה הגדולה שנפלה על רבני אוסטריאה על דבר הפקודה של קיסר יאזעפה השני בענין סדר והנהגת הלימוד של ילדי בני ישראל בכל מדינות ממשלתו. במכתב הזה שיצא ללמד זכות על הפקודה הזאת מצאו רבני פולין רשת טמון להעביר חלילה בהורי ישראל מנימוסי הדת, והיה לזרא בעיניהם בכלל על שהרבה בשבח חכמות הלמודיות ובפרט. על מה שהביא שם מאמרם בויקרא רבה סוף פרשה א׳ כל תלמיד חכם שאין בו דעת נבלה טובה הימנו. — בראש הרבנים האלה שחרפו וגדפו את ר׳ הירץ וויזל עמד הגאון אב״ד דליסא ר׳ טעבלי הארהוב מבראד שדרש כנגדו בשבת הגדול תקמ״ב בבית הכנסת דרשתו הנמצאת בידי בכתיבת יד והעיר עליו כל המתו והוא ובית דינו דנו את המכתב הנזכר לשרפה ויכתבו עם הבל רבנים אחרים מפולין להגאון ר׳ צבי הירש לברלין שיחיש וימהר להוציא פקודה מפרנסי ומנהיגי ברלין שבל ירים עוד ר׳ הירץ וויזל את ידו לכתוב ולדפוס עוד דבר בענין הזה.

דברי הרבנים המסיתים הללו עשו רושם בלב הגאון ר׳ צבי הירש והטו את לבבו אחרי שונאי נפש ר׳ הירץ וויזל וכמעט כלתה אליו הרעה לולי משה בן מנהם יצא לעזרתו במכתבו לר׳ דוד פריעדלענדער (י״ז אפריל 1782) ויבקש ממנו שידבר על לב חמיו ר׳ דניאל יפה וגיסו של ר׳ דניאל הנגיד ר׳ אייזק דעסויא (בר שמחה

בונם בר וואלף נכר הרמ״א) שהיו אז ראשי קהל ברלין שלא ישמעו הפעם לקול הרב ר׳ צבי הירש ולא ימלאו בזה רצונו, כי מצד השכל והסברא וכן מצד פקודת המלך הרשות נתונה לכל איש בין שהוא בן ברית בין שאינו בן ברית לחוות דעתו כפי חכמתו ובינתו כרצונו בסיועת הדפוס ואין מי שימחה בידו. ואם רצון הרב להצדיק עצמו בעיני רבני פולין ישתק אותם ויגלה את אזנם שלפי חוקי מדינותינו אי אפשר למחות ביד איש לכתוב דבריו ומהשבותיו על ספר ולהפיצם בין ההמון על ידי הדפוס; ובסוף מכתבו לריעו פריעדלענדער הוסיף בן מנחם לאמור שלדעתו טוב הוא שישתקו גם את הרב ר׳ הירש ושימנעו אותו בעצתם מלדרוש ברבים נגד ר׳ הירץ וויזל ושכבר היה בחפצו להתוכח בעצמו עם הרב אודות ענין המדובר בו לולא ירא לירד עמו בעומקא של הדבר שאין הזמן גרמא לכך (ראה למטה בהערות.)

ממכתב הזה נראה ברור שגם הרב ר׳ הירש היה ממתנגדי המליץ ר׳ הירץ וויזל ותלונות הרבנים עליו הכו שורש בלבו. ואין לתמוה על זה, כי כבר היה טינא בלבו על אנשים חכמים וידועים בברלין שהקדיחו תבשילם שנכנסו לפרדס החכמה ויצאו ממנו מסובלים לדעתו בזרע ענבים כהות שטרחו לזרוע על תלמי התורה. וכראות הרב אשר יראתו היתה קודמת להכמתו כי נטו האנשים האלה מדרך שציינו הקדמונים על פי התורה והקבלה ונתקו מוסרות הרבנים וישליכו ממנם עבותות האיסורין ומכעיסין אותו במעשיהם ובטענותיהם, חשד גם את ר׳ הירץ וויזל שגם הוא בא בסודם והיה כאחד מהם וביותר אחרי אשר נגשו לפניו רבני פולין באגרותיהם הנזכרות. ויקנא לכבוד התורה ולומדיה ויתחבר עם הרב דליסא לפגוע בכבוד ר׳ הירץ וויזל אשר באמת היה משלומי אמוני ישראל ועולה לא נמצא בשפתיו ואף כי במעשיו. –– וזה הוא מה שנוכל לטעון להתנצלות הרב ר׳ הירש שהיה תמים במעלליו ואיש מלא רוח בינה ודעת עצה ותושיה. וכנראה הועילה השתדלות בן מנחם במכתבו הנזכר בתחלה לשכך הכעס והחימה מלב הגאון מרא דאתרא וכאשר באו דברי ר׳ הירץ וויזל בשלשה מכתבים האחרונים (שנדפסו בברלין מתקמ״ב—תקמ״ד) והצדיקו אותו לעיני הקהל וראו כל העם כי בלא משפט דנו את המחבר ס׳ דברי שלום ואמת לחובה כאלו בהפקירא ניחא ליה, אז שבת הרעש לגמרי ולא נותר אף שמץ רוגז ושנאה בלב הגאון, כי לא נראה ולא נשמע מאז והלאה שרדף אותו עוד הן בדברים והן במעשה. ובאמת היה הרועה הנאמן הזה עומד על המשמר ובכל עת ובכל מקום שזז אחד מרבני זמנו מן ההלכה שקיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם לא נח ולא שקט עד אשר הוכיחו על פניו. וצא ולמד מה שכתב הגאון ר׳ הירש נגד הגאון ר׳ יחזקאל לאנדא האב״ד דפראג שהראה פנים להתיר תגלחת בחול המועד על ידי פועל עני שאין לו מה יאכל ככתוב בנודע יהודה קמא (פראג תקל״ו) בחלק או״ח סי׳ י״ג. ועל זה תפשוהו כמה רבנים מובהקים: הזקן ר׳ לעמיל אב״ד באייזנשטט והגאון ר׳ שאול אב״ד באמשטרדם (נודע ביהודה תנינא חלק או״ח ס׳ צ״ט, ק׳ ק״א ובבנין אריאל II דף ל׳ ע״א). ובספר האחרון שנדפס באמשטרדם בשנת תקל״ח הדפים (בדף ל׳) המחבר תשובה שהשיב אחיו הגאון ר׳ הירש לחד מן חברייא על דברי הגאון דפראג וזה לשונו: „אשר שאלתני אם יש לסמוך על מה שמצאת בספר א׳ נדפס מחדש לאחד מן המיוחדים שבגדולי דורנו להתיר הגלוח בח״ה ע״י פועל עני שאין לו מה יאכל? תשובה: דע לך כי קרוב לנו

האיש מגואלינו הוא וחביב עלי כגופאי אמנם אי אפשר לשאת פנים בתורה דכתיב ביה אמת וכל שכן במקום דיש חלול השם דלא אזלינן בתר רב וקרוב. והאמת אהוב מכל. ומובטחני בחכמת הרב נר״ו שאם יודע לו שרבים חולקים עליו יתן תודה שהרי אבות העולם לא עמדו על דבריהם וזהו שבחן של חכמי ישראל לבלתי אחוז בקירות סברתו ולחזקה במסמרות חסרות ומאן דכרע בהוראה זקוף בשם טוב העולה על גביהן. ומי שחותמו אמת אל יציל מפי דבר אמת, כי הוא יתעלה יודע מחשבתי לכבוד ה׳ יתעלה ותורתו לבד לא זולת. עכ״ל.

בתחלת התשובה הארוכה שאין ענינה לכאן ובסופה אומר הרב הדברים האלה: ותו דלדבריו נתן מקום להתיר ע״י נכרי בנקל ונמצא תקנת חכמים בטלה מכל וכל. ומה שהתיר למי שהולכים בין האומות שלא יהיה ללעג וקלס, היה לו לשקול בפלס, שהאידנא כמעט כלם הולכין בין האומות והשרים ואין חלול השם גדול מזה באמרם נתחדשה הלכה זו תורה חדשה, ונתבטלה מורשה. ואם יראו אגודות אגודות בשנוי מראה פניהם, ושיטה של שער מפסקת ביניהם, שער זקנם שהתחיל להפריח, זה עוקר וזה מניח, יאמרו הן עם אחד ודברים אחדים היו כאחד ממנו ללכת איש בשרירות לבו, ואם שאול ישאלו מה זה ועל מה זה וישיבו פועל עני מצא, הנה תורת ה׳ פרוע לשמצה, ולחמה של תורה לחם אבירים, נעשה לחם שעונין עליו דברים הרבה. סוף דבר אין להתיר דבר שאבותינו ואבות אבותינו נהגו בו איסור וקיימו וקבלו עליהם ועל זרעם באין פוצה פה ומצפצף, והרי חכמי ספרד וחכמי איטאליא שהדבר קשה עליהם כחיזרא גדרו גדר והחמירו מאד מאד כמבואר בס׳ לקט הקמח הל׳ יין נסך וכן בספר פחד יצחק הנדפס מחדש. ואיך פתאום יעלה עליהם הכורת, ודברים שפשט איסור בכל ישראל בדמיונות וסברות וקל וחומר בהלכות מועד שהן עקורות. מעתה איש אל ירים את ידו ליטוש תורת אמו, והפורץ גדר יירא לנפשו מזוחל אשר עפר לחמו. וה׳ יסיר חרפת עמו, ויתקדש שמו בעולמו, כה עתירת מצפה לתשועת ה׳ משמי מרומו, נבזה וחדל אנשים מכיר את מקומו, ונפשו עליו תשתוחח כגמול עלי אמו, על כרחו לריב יתיצב לבל יהרס גדר כרמו, בוטח בה׳ עוד ישיבהו על מי מנוחות והיה ה׳ עמו. ואתה בני חזק והתחזק להסיר מכשול וקורא לך גודר פרץ משובב נתיבות, ונזכה לראות מלאך שלוח להשיב לב בנים על אבות, כנפש הטרוד הק׳ צבי הירש.

בדבריו האחרונים הנעתקים למעלה וביותר בהסכמות רבות שנכתבו ממנו בזמן ההוא והלאה מתאונן הרב על צרות נפשו כי עוו ועל פגעי העתים אשר יסובבוהו מכל צד ואין כחו לעמוד בהם. הן אמנם מקרים רבים לא טובים הרדיפוהו ממנוחתו זה ימים רבים אכן על כלם לא הצטער אותו הצדיק כל כך כעל מעשה בית דין של שלש קהלות אה״ו אשר ששה דיינים מומחים משם רדפו את המחבר ס׳ „מצפה יקתאל״ וענשו אותו לכבוד רבם האב״ד ר׳ רפאל הכהן. הרב הזה שכבר מדובר בו למעלה צד 81 הדפים בברלין בשנת תקל״ב ספרו „תורת יקותיאל״ ועל ידו נתגדל שמו במחנות ישראל ונתקבל לאב״ד בשלש קהלות אלטונא המבורג וואנדסבעק. במשך הזמן הארוך הזה משנת תקל״ב עד שנת תקמ״ט, לא נראה ולא נשמע מערער בדברי ספר תורת יקותיאל ולא קם איש אשר הוכיח את מחברו כי שגה או הזיד להתיר את האסור ולטהר את הטמא. והנה פתאום קמו ב׳ אנשים

בברלין ר׳ איצק בר דניאל יפה וגיסו ר׳ דוד פריעדלענדער והדפיסו בדפוס שהקימו בהוצאותם לטובת חנוך נערים ספר „מצפה יקתאל" השגות על המה:ר ספר תורת יקותיאל. בהשגותיו הללו הוכיח בעל המצפה יקתאל את איש ריבו שהשחית את הנייר בדברי הלומות ורק להרבות דברים נתכון להתעקש נגד הקודמין ואמר על הן לאו ועל לאו הן, ומראה עזות גדול וקלות ראש באיסורי נבילה ושראוי ספרו לגנוז שכל ספרו לא בא אלא להגדיל ולעשות היבור עב בענינים של דקדוקים קלים (דף ד׳ ב—ג׳, א ב׳. ד׳ א׳. ו׳ ב׳). ועל דברי הרא"ש בפ"ק דהולין שאמר הלכה כדברי ר׳ נחמן חלק עליו ר׳ רפאל הכהן ודוחק דברי ר׳ נחמן מהלכה, ועל זה כתב המשיג (שם י׳ ב): „אפשר שאמת הוא מה ששמעתי שבני עירו אומרים שאינו מעביר על המדה כלל ועברתו שמורה נצח. ואולי בגלגול ראשון עשה לו ר׳ נחמן דבר ורצה להתנקם במימרא זו". — ובדף כ"ו א׳ מתרעם המשיג עליו ואומר: „כי שלה אצבע ודבר און ויורה זיקים להתיר לקיחת שוחד בשינוי שם, על זה אי אפשר לשתוק ונבהלתי מאוד זהו שאומרים עליו שפקח הוא? מה ראה לשטות זה לכתוב דברים כאלה על ספר? אפס מקרא מלא דבר הכתוב כי השוחד יעור פקחים". — ובדרך הזה סובב הולך המשיג מענין לענין ונותן פגם ותהלה בכל דברי ר׳ רפאל הכהן ומסיים בדף ל"ה ואומר עליו: העבודה! שראוי לחכמי הדור לעשות עמו נבלה על כל מה שעשה פה. לבד שלשה עבירות עבר, אחז את העינים גם גנב ונתלבש בטלית שאינו שלו ומבקש להאכיל טריפות" עכ"ל המשיג. — ובהקדמת המחבר למצפה יקתאל מכנה את עצמו: עובדיה ברבי ברוך איש פולניא המתגורר כעת במדינת עלזאס ומתנצל נפשו על כי הרחיב את פיו לדבר קשות על ספר תורת יקותיאל ובפרט אחר שכבר עברו יותר משש עשרה שנה מעת הדפסתו, מפני שאצלו היה כפרוזטגמא חדשה ושכל כונתו בהשגותיו היא: א) שלא יטעו ויפסקו אחרי המחבר בקולותיו ובחומרותיו; ב) לסגור הדלת בעד המחברים המרובים הבאים מדי יום ביום איש ככל הישר בעיניו יעשה לו מדברי תורה קורדום וכלי למבקשו. והיה כהגיע מחברת הזאת לעיני כל ויראה כי לא נשא המשיג פנים לאיש גדול בישראל כר׳ רפאל הכהן ושפך עליו כעסו וחמתו אז יראו מגשת עוד ולהדפיס דברי חלומות והבלים לבל ישרפו מהבל פיו. ומסיים הקדמתו באלה הדברים: ועתה אני מתנפל לפני גדולי ישראל אל תראוני שאני אוהב את המחלוקת או באתי להתחרות ביושבי על מדין . . . . . ולהבזותם נגד המתפרצים בעם כי אתם תשפטו את הספר אשר עליו יצאתי להלהם ואם תראוני שאני שגיתי הנני לקבל דינכם . . . ואם ימצא לתריץ דבריו ולפרשם כפי מה שהם כתובים הנני מוכן לבוא עדיו ולהתחנן לפני רגליו לבקש ממנו מחילה ומטו בפומבי. ומה אוכל עוד ואעשה" עכ"ל בהקדמתו.

הספר הזה יצא לאור בדפוס חברת חנוך נערים בברלין ובהוצאות הנגידים ר׳ איצק בר דניאל יפה וגיסו ר׳ דוד פריעדלענדער תלמידיו ורעיו של רבנו משה מדעסא שהיו מאוהבי המחבר והכירו אותו כי הוא איש גבור כארי בגמרא ופוסקים כאחד הרבנים הגדולים ועם זה איש מדות טובות ואוהב את החכמה ומודע לבינה יקרא ועל כן אהבוהו והשתעשעו אתו לעתים והתעלסו בחברתו כמבואר בהקדמתם לספר הזה. ולעומת הקוראים התנצלו לאמר שבתחלה היו נבוכים למלאות רצון

מחבר השגות האלה על רב גדול אחד מראשי ישראל ויחשבו לעמוד מנגד מלהחזיק בידי ר' עובדיה הנזכר. אולם מגודל הפצרתו ולתועלת הרבים להרים מכשול מדרך האמת והצדק המתיקו עצה ומצאו פשר דבר בענין הזה, וגמרו להדפיס זה הספר ואחר גמירת הדפסתו יושלחו „מקצת ספרים אל הראשים והגדולים היושבים על כסא הוראה והם ידונו בדבר ויכריעו האמת עם מי . . אם לחנם הרעיש הרב ר' עובדיה את העולם . . . או אם אמת הדבר נמצאו השגיאות וההוראות המקולקלות האלה בספר תורת יקותיאל כלם או רובן". —

הספר הזה כמעט שנגמר הדפסתו בירח אדר תקמ"ט נשלח מהמדפיסים הנזכרים ליד הגאון ר' צבי הירש אב"ד ברלין ולבנו הגאון ר' שאול ולהגאונים דק"ק פראג, אמשטרדם, פ"פ דמיין, הנובר, ברעסלויא, גלוגא, ליסא, פוזנא, מיינץ, הייצפעלד, פראנקפורט דאדר ולהגאון ר' אליהו מווילנא ולבעל הריב עצמו ר' רפאל הכהן. ויקראו דיינא דמתא אלטונא המבורג וואנדסבעק את דברי הספר ויגדל הקצף ורבה המשטמה והדיינים ראו חובה לעצמם לנקום נקמת רבם. אולם לא בנחת ושובה חשבו להצדיקו בעיני העם בהראותם שכל דבריו בספר תורת יקותיאל באמת וצדק נאמרים ומסכימים עם חוקי ומשפטי התורה — לא באלה חפצו עוזריו ומיודעיו כי אם ביד רמה יצאו לקראת משנאו עם חרב פיפיות שבידם וירדפו אותו עד חרמה. וזה יצא ראשונה מאתם ומעטם:

א) פסק מב"ד צדק

על דבר החיבור חדש שיצא טבעו הרע בעולם ונתפשט במחנה העברים חובר חבר בקראי שמו מצפה יקתאל. ונראה לעין כל שכל כוונת החיבור והלימוד הזה שלא לשמה ונוח לו שלא נברא. כי כל כוונתו לבזות התורה ולומדיה והוא ספר כריתות וכרת הזלזו"לים במזמרות ובוטה כמדקרות חרב פיפיות בידו יד רמה לענות בו סרה ולהוציא לעז ושמץ דופי ולהטיל מום בקדשים בדברים אשר לא כן ובדברי חרופים וגדופים והמחבר המצפה הוא צופה ומביט והביט מאחורי רפאל ה"ה אדונינו מורינו ורבינו נשיא אלהים בתוכנו הרב הגאון המפורסם כבוד מהור"ר רפאל הכהן אב"ד ור"מ נר"ו. וכדי בזיון וקצף. לזאת התאספו כהיום יחד דייני צדק דשני קהלות אלטונא וואנזיבעק והוסכם עפ"י דין ודת תורתינו שמבזין לכבוד תורתינו הקדושה והטהורה ולכבוד הרב וראוי לענוש ולהחרים ולנדות בבה"כ הגדולה באלטונא למחר ביום הכניסה אחר קריאת ס"ת קודם הכנסת ס"ת לארון הקודש באנקוטי תפלא ביד ויחרימו את המחבר הנ"ל ואת המצפה אשר אמר מי הוא האיש אשר מלאו לעשות כן כי שמו לא נודע והוא פלאי. גם יחשב החיבור הנ"ל כמכתב פלסתר ונכתבים עמל וצריכין לנהוג בו מנהג בזיון גדול וצריך ביעור כספרי המינים כרגע יאבדו ונהרה יכרתו ואנחנו בשם ה' אלהינו הסכמנו יחד וחתמנו

היום יום ד' ד"ז אדר שנת תקמטי"ת לפ"ק פה האמבורג.

נאם הקטן יוסף האן דיינא דק"ק אלטונא והמבורג יצ"ו. — נאם הקטן מנחם מענדל בן כהר"ר יעקב ז"ל דיינא דק"ק אלטונא והמבורג. — הק' מרדכי גומפא בן לא"א הר"ר יוזבל פרידבורג דיינא דק"ק אלטונא והמבורג. — הק' אליעזר ליפמן בן לא"א המנוח כהר"ר זלמן בייט דיינא דק"ק אלטונא והמבורג. — הק' יוסף יכונה

יוזפא בן דניאל דיינא דק"ק וואנזיבעק. — הקטן אלעזר לאזי בהרר"י יצ"ו דיינא דק"ק וואנזיבעק והמבורג יצ"ו.

ב) כרוז שהוכרז בבית הכנסת הגדולה באלטונא.

הקבצו ושמעו בני יעקב האזינו דבר ה' זרע קדש אמונים בני מאמינים היר מיט איז מן מכריז ומודיע בשם האלופים פו"מ דהני קהלות יצ"ו בצירוף דייני צדק דג' קהלות יצ"ו דעם נאך מקרוב נתפרסם בדפוס גוואלדאן מכתב עמל ואון מכונה בשם מגלה יקתאל ווא פון דער מחבר אנגעגעבין לגבר אשר דרכו נסתרה בשם עובדיה בר ברוך יהי דרכו חשך ומלאך ה' דוחה. הן כל אלה יפעל למעול מעל בה' ובתורתו הקדושה. הגה ברוחו הקשה. ולשונו כתער מלוטשה בחרופים חשופים ונאצות כתרלית קולו כנחש ילך ופה חלק יעשה מרמה. ביקש להדיח ולהרוס חומת התורה וכבוד שמים וכבוד ת"ח להבזות ולמאס כסוחה. אוכל דש זעלבי כפי שנראה לעין כל איזט נור חבור עלבים למרות ולעליב את רום קדוש עליון הוא ניהו מאורינו ותפארתנו נשיא אלהים בתוכינו הרב הגאון המפורסם כבוד מהור"ר רפאל הכהן נר"ו עד דור דורים נוגה תורתו עלינו תופיע ושמש צדקתו תהיה זרוחה. לופה רשע כגובה אפו להטיל מום בקדשים ולתת בו דופי וגדופים. אך יצא לחרף ולגדף ולסלף דברי צדיקים בדברי קנטורים ובזיונות ושפתים דולקים. כהגלות נגלות אחד הריקים. בטוח על תוהו ודבר שוא ותפל. כוננו חציו על יתר לירות במו אופל. בזדון לבו יסער ואת פיהו יפער לבלי חוק לחוק חקקי און ומכתב פלסתר. ועל דבר אמת כופה פסכתר, למען הכות בשוט לשון בהחבא ושם בסתר. כמשיב וסותר. יביע יפיק ברע ידבר עתק בגאוה ובוז ודעת זמומה. אלה פיהו מלא מרמות ותוך ולשון רמיה עולה תהגה וכצפעוני יפרי"ש בשיחה בטלה שלו כאשר יפרש השוחה. כחשו בפניו יענה עזות לדבר סרה כזקן ממרא ולגלות פנים שלא כהלכה. וכל מגמתו לחלל כבוד שמים והתורה ולומדיה ולהרבות לעג ובוז ישים המישור לעקוב יעול נכוחה. וויא זולכם שוין מפורסם ונודע איזט בין הלומדים דקהלתינו יע"א כי שקר נסכו אין בדבריו ממש אך הבל יהמה יצבור כבוד אמרים מרים לאלוב לו בארות נשברים לספר יראה ולגרע שיחה:

אתם בית ישראל ואיש יהודה נושאי דת אש מורשה. זכרו זאת והתאוששו הביטו וראו והשתאו תמהו. התבוננו מאוד וראו הן היתה כזאת. מיום שעמד רבשקה על הברכה. לחרף אלהים חי ואת כל המערכה. הן בחילול השם ובזיון כבוד התורה והוגיה. לכו נא ונוכחה. הנשמע כמוהו מימי קדם. כי יקום בקרבנו גבר יהיר לא ינוה. אין הכר שוה. מפיו לפידים כברקים ירוצץ להתלוצץ בת"ח שגדול כבודו והושוה לכבוד המקום ב"ה אשר ידו יסדה ארץ וימינו שמים טפחה. ובפרט בגדול הדור בתורה וביראת חטא כמותו ירבה בישראל רבינו הגדול נר"ו המקום יהיה בעזרו. וזה כמה וכמה שנים שצדקתו בכל הארץ נודעת ואור תורתו מופעת בקהלות קדושות וגדולות לאלהים אשר ישב בהם ומשל על כסא ההוראה וכבוד ה' עליו נחה. הלינו הם ליום שכך עלה בישראל יום שואה ומשואה יום חשך ואפלה מנודחה. כי יעלה הכורת לכרות ברית ללא אלהי אמת ולדבר תועה כמתעתע להרהיב ולהלעיב בתורת ה' ובקדושיו ישים תהלה. לכן מטה הזדון ורשעה כראש פרשה. על זה דוה לבנו אל השמועה כי באה כאש בוערת עצור בעצמותינו ובאפינו כיקוד קדחה. על לא וודאי כל איש איש מבית ישראל יחרד וילפת ונפשו מתוגה דולפת ורוח אלהים מרחפת ומעיו כחיל מצולה יהמו כתהום. כל גבר ידיו

על חלציו כיולדה יחילון ובשברון מתנים יאנח אנחה. כי מי כל בשר אשר בו רוח דעת לא יאחזנו פלצות ובעתה בשמעו את כל דברי האלה הזאת. והנפש אשר לא תעונה בעצם היום הזה יום צרה נאצה ותוכחה. ומי האיש אשר נגע בו ה' אלהים אהבתו ויראתו על פניו תהי' בזכור זאת אויב חרף ה' ונבל ינאץ בזעם אפו שר בתורה וכהן. קמה עוד רוח בו. ולא ימס את לבב אחיו כלבבו. בזעקה וצווחה. על גודל השבר אשר נהייתה בחילול כבוד השי"ת עלום ורב. וכבוד התורה והוגיה. לארץ הגיעה ולעפר שחה. אי לזאת אנחנו אלה אלופי תו"מ דשני קהלות יצ"ו קמנו ונתעודד והתאספנו יחד בצירוף דייני צדק דב"ק ה"נ לעשות לה' ולקנאות לכבוד תורתו הקדושה הנאמנה הישרה והברה ולכבוד אדונינו מורינו ורבינו הרב הגאון אב"ד דשלוש קהילתינו יע"א ולכבוד כל ההוגה בתורה שלימה שלנו ורוח המקום הימנו נוחה. ויצא מאת אלופים דייני צדק דב"ק ה"נ עפ"י דין ודת תורתינו הקדושה להחרים ולנדות את המחבר המכתב הנ"ל והמגלה אשר אמר. בפומבי בבה"כ ביום הכניסה קודש הכנסת ס"ת לאה"ק. על אשר שלח ידו ולשונו בכבוד שמים וכבוד התורה. ויהיה נידון כאפיקורס גמור ומין. וחבורו כמכתב פלסתר וספרי קוסמין והוא דרך חול דברי כרגן מתלהמין. לא שרירין ולא קיימין. כי אם יהיה לבער. ככלי אין בו חפץ ניבו נבזה כפוץ וכמוץ מגורן יסער. וירמסוהו העם בשער. לכן שמעו שמוע כל עדת ישראל הנועדים בבית ה' למגדול ועד קטן. בגזירת עירין ובמאמר קדישין איזט המחבר פון דען מכתב עמל ופלסתר דם דא מכונה איזט בשם מגלה יקתאל מוחרם ומנודה ומופרש ומובדל מכל קדושות ישראל לגמרי. עד שיזכור את אשר עוה. והכיר את המקום. לעשות תשובה על חטאתו כהוגן. והאל החנון המרבה לסלוח אזי גם בעדו יסך ויגן. והש"י ברוב רחמיו יקיים לנו הבטחתו מ"ש ושמתי מקום לעמי לישראל ונטעתיו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד. ולא יוסיפו בני עולה לענותו וגו'. ויקויים בנו מ"ש וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך. ויענו כל העם אמן אמן:

שפת אמת תכון לעד שאני ח"מ הכרזתי הכרוז הנ"ל בב"ה הגדולה באלטונא יצ"ו במקהלות עם ביום ה' כ"ח אדר תקמ"ט לפ"ק ולעדות ולראיה חתמתי בחתימת ידי הקטן איצק ב"ה המנוח כהר"ר צבי הירש פרץ ז"ל שמש ונאמן דק"ק אלטונא והמבורג יע"א.

והנה בפסק בית דין הנזכר לא נקב שם המחבר כלל ובכרוז שאחריו מכונה שמו כמו בשער ובהקדמת ס' מצפה יקתאל עובדיה בר ברוך. ובאמת שם מושאל הוא מהמחבר שהסתיר פניו תחת מסוה זו. וכל העם בשמעם החירופים והגידופים שפלטן קסת הסופר בספר הזה חם לבם בקרבם ועשן עלה באפם ויאמרו לרגום אותו באבנים. גם הגאון ר' הירש בברלין רעד וחלחלה אחזתהו בקראו את הזולזולים הנמרצים על הגדול שבגדולי ישראל בימים ההם הזקן ונשוא פנים ר' רפאל הכהן ויחשוב להעניש בחרם נדוי ושמתא את המחבר שלא נודע אז מי הוא ושמו האמיתי לא הוגד לו עד עתה. אכן כאשר ראה הרב כי חבירו הראש ב"ד הגאון ר' מאיר בר שמחה וייל מקיל בכבוד בנו ר' שאול ומתרחק ממנו בכל האפשר — כי חשש לחרם רבני אלטונא ונהג עמו כדין מוחרם ומנודה — הבין בלבו כי עלתה טינא בלב חבירו הרב על בנו וישאל לו מה זה ועל מה זה? ויענהו ר' מאיר במקרא שכתוב (מלכים ב' ה' ה') וברמיזה: אהה אדוני והוא שאול! — וירע הדבר מאוד בעיני אביו הרב ר' הירש ויצעק במרת נפשו: בני בני מה עכרתני! וכמעט שקט רוחו ושב אפו ממנו וינחם הרב על הרעה אשר דבר לעשות להמחבר

ספר מצפה יקתאל להכות אותו בשבט הנדוי ושמתא וימאן ללכוד אותו בחרמו. והלילה הוא לחשוד את רבינו הגדול כי רוח אחרת היתה עמו וכרחם אב על בניו כן רחם על יוצא מחלציו; וכל האומר שהפיר מחשבתו בעבור שנודע לו כעת שבנו עשה הנבלה הזאת ולטובתו רצה למחול לו עלבונו של תורת יקותיאל אינו אלא טועה כי רק בעבור זה היה כמחריש על כי ידע כי מסך ה׳ רוח עועים בקרב בנו והתעה אותו בכל מעשיו ובמחלת נפשו זו היה ימים רבים מנהגו כמנהג יהוא בן נמשי כי בשגעון ינהג. —

ויהי ריב גדול במחנה ישראל ובפרט בערי א׳ה׳ו׳ וברלין: הללו מזכאין והללו מחייבין את המחבר, הללו מטהרין והללו מטמאין את ס׳ מצפה יקתאל. גם על שני ראשי חברת חנוך נערים ר׳ איצק יפה ור׳ דוד פרידלענדר שפכו כוס חמתם וירדפו אותם באף על שהדפיסו בהוצאותם את ספר הזה. ולמען הכעיסם ולגרום להם נזק הוציאו במרמה ובשקר בשם הגאון ר׳ הירש קול לעז עליהם ועל כל הספרים שנדפסו עד הנה בברלין בדפוסם לאסור קריאתם כספרי פסולים. וזה תורף המודעה אשר הדפיסו הנגידים הנזכרים נגד המערערים עליהם וישלחו אותה בכל הערים והמדינות הסמוכות ונמצאת גם כן במאסף תקמ״ט צד רכ״ג:

ג) מודעה.

זה כמשלוש שבועות, וקול עובר בין אחינו בני ישראל כי באו אגרות שונות ורצוף בתוכם כרוז מברלין, לק״ק פ״פ דאדר פראג המבורג ברעסלויא ואמשטרדאם, ועוד מקומות אחרים, בלתי חתומים בשמות הכותבים, לאמור: כי יצא הקצף מלפני כבוד אדוננו מ״ו הגאון המפורסם ובית דינו הצדק, להחרים את ספר מצפה יקתאל אשר יצא מחדש בדפוס חנוך נערים, ולא עליו לבד יצא הדין להחרימו, כי אם גם על שאר ספרים אשר נדפסו ואשר יצאו לאור בדפוס הנ״ל, ואנשי רכיל הוסיפו לאמור שאותן האגרות יצאו ובאו ממעין טהור מבית אדמ״ו הגאון נר״ו. אמנם אם הקול הולך ולא יסף אנחנו לא האמנו לקול השמועה, כי ידענו שמעולם לא יצא משפט כזה מבית דין גדול רם ומפורסם לצבי ולתפארת, ואף כי מפי אדמ״ו גבר הוקם על. כי בשלמה הרעה הזאת לנו? הלא על פתח שער הספר הצבנו וערכנו דברינו נגד גדולי הדור נ״י, ולמשפט השבנו, לבלתי הדפיס ספר כזה לאיש רב את אחד הרבנים יושבי כסא ההוראה, עד שקבל המחבר עליו שאנחנו מ״ו נקריב את משפטו לפני כל יודעי דת ודין, ושיקיים את כל מוצא פיהם, אם אחרי העיון בספר יורו המורים שטעה, ויצדיקו את הרב הראשון, ויאמרו שראוי עבור זה לנדותו ולענשו, וכן עשה המחבר, ומה אשמתנו א״כ בדבר הזה? ואף אם יאמר האומר שלא עלינו עלה החרי הזה, כי אם על הספר ועל מחברו, הלא גם זה לא יאומן מתוך דברינו אלה, כי אחרי שקבל עליו בעל הספר את הדין אם יורהו שלא לדקו דבריו, איככה ישפטוהו, וכ״ש משפט חרוץ כזה, בטרם שמע את טענותיו ועל מגן:

אפס כדי להוציא מלבן של כת הצבועים וכת החנפים, ולסכור פי דוברי שקר, קמנו ועלינו לרוש הדלת אדמ״ו הרב הגאון יצ״ו, ושאלנו את פיו אודות הדבר. ושמחנו לשמוע מהדרת כבודו שלא טעינו במחשבותינו, כי כבוד אדמ״ו אמר לנו בפה מלא:

„כי לא ממנו ולא מבית דינו הרבנים המובהקים יצא שום כרוז וכתב חרם, הן על הספר
„הנ״ל והן על מחברו, הן על הספרים הנדפסים, והן אשר עתידים להדפס ושכל הכתבים

„אשר ימצאון בכל מקומות ישראל אשר יאמר בתוכם כזאת, הן יהיו חתומים הן בלתי „חתומים בשם הכותב כלם מכתבי עמל המה, מעשה אנשים אשר במחשך מעשיהם „לירות במו אופל לישרי לב:"

ומעתה יצאנו ידי חובותינו להודיע את כל זאת ברבים ולהספיק לבב הקונים המתאוים לקנות ספרים אשר נדפסו אצלינו לרות לתאותם, ולהגדיל תורה ולהאדירה:

ברלין ר"ח ניסן תקמ"ט. איצק בר"ד מברלין. דוד פרידלענדר.

ואחד מבני אה"ו יצא גם הוא בימים ההם ללחום עם ר' שאול וספרו מצפה יקתאל במחברת אחת קטנה מאוד הנדפסת כנראה באלטונא בלי שער (ובלי סימני עשרה דפיו הנדפסים משני עבריהם) תחלתה: "שלום רב לכל אהבי תורתך ואין למו מכשול. הדור אתם ראו רעה וגו' וסופה בדף י', ב', באלה הדברים: אל תרבו לחקור לתור ולדעת שמי כי מה לכם ולשמי אם אהיה קטן שבקטנים או אחד מגדולי הדור, לא באתי להתהדר בזה וגם לא להתהדר הדברים בשמי. יבחנו הדברים כאשר המה ושפטו אמת. וה' אלקים אמת ישפות שלום ואמת לכל הבוטחים בשמו באמת היום יום ג' ד' ניסן". — ור' שאול בראותו כי אין אחד מרבני דורו עומד לימינו להצדיק דינו ולטעון נגד החרם ולבטלו לגמרי אז א"ר כגבור חלציו ויצא ללחום בעד נפשו וכבודו עם רבני אלטונא וואנדסבעק ועם נושא כליהם הוא המחבר המחברת הנזכרת ויתעסק בקבורת טענותיהם ותלונותיהם במחברת מיוחדת שערך כנגדם (הכוללת ח' דפים 8) וזה הכתוב בשערה: „תשובת הרב הגאון הגדול מוהרי"ר שאול נ"י להרב מהור"ר משה י"ץ ונלוה אליה תשובת אביו הרב הגאון הגדול המפורסם מהור"ר צבי הירש נ"י אב"ד ור"מ דק"ק ברלין יע"א לאחד מתלמידיו על דבר חרם ספר מצפה יקתאל הנעשה באלטונא. לברין בדפוס חברת חנוך נערים, התקמ"ט. — ר' משה הזה שאליו ערוכה תשובה הראשונה לא ידענו מי הוא ואפשר שלא היה ולא נברא ושמו בדוי כמו שם עובדיה בר ברוך שבדה ר' שאול לעצמו והעמידו בראש ספרו מצפה יקתאל. ותוכן התשובה היא שאין לחשוב שיש נדנוד חרם ודררא דנדוי כאן, כי „מימי חכמי התלמוד ועד עתה נתפעלו והוציאו מפיהם או מפי כתבם מלים ודברי בזיונות וקנטורים בשעת מריבה על הדין ועל האמת ולא נזדקק אדם לנדות על זה, וסכלות גמורה היא לחשוב החרם למאומה ונהפוך הוא, כי חרמם על חיקם תשוב, ואם בעלי נפש הם יכריזו בבתי כנסיות שמתחרטים על החרם ועל הכרוז הזר והמר אשר הדפיסו ומבקשים מחילה מכבוד המחבר מצפה יקתאל כי בחמתם מהרו לעשות ואהבת כבוד רבם וכבודם היה להם לפוקה" (שם צד י"ב). והכותב העמיד דבריו על איזה ראיות שהביא מהתלמוד והמדרש ומספרי הרבנים האחרונים (צד י"ג) וחותם תשובתו זו: ברלין י"ג סיון תקמ"ט. הק' שאול. — והמעריך תשובה זו עם „ויכוח שני ריעים זרח ופרץ" הנדפס במאסף לחודש סיון תקמ"ט מצד רס"א—רע"ג ימצא שיווי רעיונות בשני המכתבים הללו ואולי אב אחד — ר' שאול — הולידם בזמן ובמקום אחד. ובצד י"ד וט"ו ממחברת ר' שאול הדפיס תשובת אביו ר' הירש לאחד מתלמידיו רב מובהק שלא זכינו לשמו וזה לשונה מראשיתה עד אחריתה:

שלום וכו'.

על דבר שאלתך ידידי בדבר החרם אשר הוכרז בק"ק אלטונא על הספר מצפה

יקתאל ועל המחברו נר״ו. ידידי! הנה ידוע לך מה עמדי ונפשי בחלה בדברי קנטורים אף לראשונים וכ״ש וכו׳. אם אמנם אותן שנים ושלשה גרגרים שראיתי בס׳ תורת יקותיאל שהשיג המשיג לקנטרו עליהם אפשר שהיה מתפעל מהם גם הנפש היפה האוחזת בדרך ענוים עד התכלית. — עכ״פ בדבר החרם תמיהני עליך וכי בכך אתה חושדני? שאם היה לפי דעתי חשש חרם על פי הדין לא הייתי חושש? תהלה לאל יודע שער עמי דבכל מידי הנוגע לכבוד ה׳ ותורתו אקיים בנפשאי את אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע. האמנם האמת הברור על הדין ועל האמת שאין כאן נדוי וחרם ושלא כדין עשו בזה. ולולא שאני מונע המחלוקת מישראל בכל מאי דאפשר הייתי כותב מרורות. בפרט כי הרעו מאוד לתת מקום לאפיקורסים לרדות ובהשוותם תורת האדם לכבוד המקום ב״ה. באופן שנראה באמת שלא נעשה ברצון חכמים כי אם בהיותם כרועים ההולכים לתמם. והחרם הזה גרוע מחרמו של ים העשוי להעלות דגים. וזה מעלה חרם לחתות איש ולהגדיל מדורה. ונתן מקום לבעלי חצים אשר רשתם חנם מזורה. גיל ישישו כי ימצאו משגה על אנשים בעלי צורה. למען גלות איבתם אשר תחת אהבה בלבם נטורה. ואני אשקוטה ואביטה במכוני ולא אתן באיש דופי אם לא יבריחוני. המתקדשים והמטהרים אל הגנות לצאת מן השורה. וה׳ יתעלה ישים שלום בפמליא של מטה. ונחה עלינו רוח דעת ויראת ה׳ חכמה ובינה עצה וגבורה. כנפש אוהב נאמן עפר ואפר תחת כפות רגלי האנשים אשר יראת ה׳ בלבם קשורה. הקי׳ צבי הירש.

המכתבים האלה החטיאו את מטרת כותביהם להשקיט הריב ולשכך חמת ההמון; והאב ובנו בראותם כי לא הועילו כלום בתשובותיהם ויפנו כה וכה לבקש עזר מגאוני הדור היושבים על כסאות למשפט באשכנז ופולין. ואלה תשובות הרבנים אשר השיגו ונדפסו בלי שער עם תשובה שנייה מהגאון ר׳ הירש על חצי בויגין Q שלא כסדר זמנם כנראה גם כן מתוכן עניניהם:

ד) תורף אגרת מאחד מיוחד, מגדולי הדור בארץ אשכנז.

אל כמי הקומה, המעניקים את הסמה, בעלי קרני קרן תמה, הסוגים בתורת ה׳ תמימה מימים ימימה, ה״ה ש״ב וידידי נפשי הוא ניהו, הרב הגאון המפורסם מופת הדור, פרי עץ הדר, יגדיל תורה ויאדר, נ״י ע״ה פ״ס כבוד מוהר״ר צבי הירש נר״ו יאל ויזרח, ובולינא טב, ומכרעיה דאבוי, הרב הגאון המופלג בתורה ובחכמה ובחידות, לו עשר ידות, פרח שושן פידות, כבוד מוהר״ר שאול נר״ו.

מה מאוד נמלצו לחכי דברי שפתותיכם, מערכת לבונה זכה שתים המערכת גלילי זהב ממולאים בתרשיש כו׳ חכם ממתקים וכולו מחמדים, ותהי לי למשיב נפשי, כי מעודי ערבו עלי, ולמשמע אוזן תאבה נפשי, מאיתן שלומם ושלום תורתם כו׳, אמנם בהשתעשע באמרותיהם בחלה בי רוחי אשר לא אוכל למלאות ספק רצונם הטוב, כי מעולם החשתי וגדרתי גדר בעדי כחומת נחושת וברזל, אשר לא אעבור בסלע המחלוקת ולהרחיק מלא עיני ממנו. שמעו נא ידידי נפשי הן בהיותו רך בשנים כו׳, כ״ש בימי חלדי כו׳, ואין דנין משאי אפשר, יסלחו רום מעכ״ת בדבר זה אשר הוא מבלתי יכולת אצלי, וה׳ הטוב אבי עד שר שלום,

ישפיע שלום וטובו על כל עמו ישראל, ויותר מהמה בין בחירי עמו, הכ״ד אוהב נאמן ואיש בריתם, דורש שלומם וטובתם כל הימים.

ה) תורף פסק דין משני גאונים מופלגים בארץ פולין.

דברי הגאון הראשון.

גבר הכה בעוז, אשר בקשה נפשו, לחוות דעתי על אודות החרם שהכריזו דייני אלטונא על המחבר ספר מצפה יקתאל אם ראוי לחוש לדבריהם.

תשובה. אל תתמה כו׳, ובגוף הדבר, עם היות כי נפשי בחלה בכל הענין, אף שנראה בעליל ומכותליו (ומכותלי?) כתבו של המחבר ניכר כי הן האדם הוא כאחד מגדולי דורנו כו׳, מ״מ לא יפה עשה אשר עלה עשן באפו וחמתו נתכה כאש להטיח דברים כו, כי דברי חכמים בנחת נשמעים, אמנם משום הא לא נתחייב נידוי ח״ו דרשו מעל ספר וקראו בדברי התנאים ואמוראים שהרבו לדבר דברי קנטור לחבריהם כדאיתא בפר״ק דיבמות שאמר ר׳ יונתן בן הרכינס לר״ע עדיין לא הגעת, ורשב״ל קרי לר׳ חיי בר זרונקי ולר״ש בן יהוצדק רועי בקר וקשר רשעים וכו׳, וכן מצינו בדברי האמוראים בש״ס בכמה דוכתי שדבר(ו) דברי קנטורים, והמעט ממנו הובא בשו״ת חוות יאיר סי׳ קנ״ד, ואף שרוצה לתרץ דבריהם יעו״ש, מ״מ אין הדבר יוצא מידי פשוטו שנתכונו להקניט ופגעו בכבוד חביריהם, ולא מצינו שנידו על זה ולא הקפידו כלל. וכן מצינו בכל הספרים ובכל המחברים, צא ולמד מ״ש הראב״ד כו׳ באריכות ובפלפול מה שנוגע לכאן ומה שאינו נוגע עד (?), והכי נמי הוי להו לדייני אלטונא לחוש שמא המחבר הוא גדול מהם, וכאשר באמת נראה בעליל מספרו שיש לו יד ושם כאחד הגדולים אשר בארץ, ובר מן דין המחבר מצפה יקתאל כתב בהקדמתו שמטיל הדבר על גדולי הדור, ולפני גדולים ינחנו, ובאם יאמרו ששגה ברואה הוא מוכן לקבל דינם, ובאם הגאון המחבר ת״י ימצא לתרץ דבריו, הוא מוכן לבוא ולהתחנן לפניו ולבקש ממנו מטו ומחילה בפומבי. ומה לעשות עוד, והרי זה דומה כו׳.

מעתה אני אומר בטח, ולית דין צריך בושש שהחרם שהחרימו דייני אלטונא אין בו ממש, ובטל מעיקרא ולית מאן דחש לה, כמוץ אשר תדפנו רוח וכחרמו של ים, ואין כאן לא נידוי ולא שמתא, וכל המזלזל בכבוד ת״ח גדול, ויישום (?) בעל המחבר ספר מצפה יקתאל הנ״ל, בוודאי עתיד ליתן את הדין, והוא בכלל כי דבר ה׳ בזה כמ״ש הרמב״ם ובש״ע י״ד סי׳ רמ״ג וראוי לנדותו, והשומע לדברינו אלה הנאמרים באמת וצדק יתברך מפי שוכן מרומים. ועליו הסכימו בי דינא רבא דקהלה גדולה ומפורסמת.

ו) דברי הגאון השני אשר השיב להגאון הנ״ל.

על דבר שאילתא דשאילו מקמי דמר וזה תוארה, זה כמה שנים נדפס חבור מרב מובהק אחד, שהוא רב עתה בקהלה קרושה עיר ואם בישראל, ומקרוב נדפסו השגות על החבור הנ״ל בדברי חירופין וגידופין יותר מדאי נגד המחבר הראשון, אמנם המשיג לא הזכיר שמו עליו. זולתי מדבריו נראה שהוא אריה דבי עלאי כאחד מגדולי הדור אשר בדורנו, וכן שותא דעמא דבר שגם ההשגות נובעים מבאר מים חיים, וממקום קרוש יהלוכו, ממעין חכמה היוצא מבית קדשי קדשים. והנה כאשר

הגיעו ההשגות לעיר גדולה מקום תחנותו של המחבר הראשון, טרם חקרו מבטן מי יצא הכרך הנורא, חשו לכבוד רבם הגאון, ומהרו והכריזו קול תרועת חרם ע״פ ציווי פו״מ ובי דינא דק״ק הנ״ל. ועתה שאל השואל אם יש ממש בחרם ההוא, אם הוא כחרמו של ים, ורום מעכ״ת ברוחב שכלו האריך בחריפות ובקיאות לברר הדברים, שהעלו חרם בידם ואין ממש בהחרם הנ״ל והוא נידוי שלא כדין, וביקש ממני לחוות דעתי אף אני. ואם כי קשה בעיני להכנים ראשי, ובפרט כי באמת בגוף הענין רע עלי המעשה, ולא טוב עשה בעל ההשגות במחילה מכבודו. אף אם גובה ארגים (ארזים?) גבהו, לא היה לו להטיח דבריו נגד גדול בדור ולשלוח קנה רצוץ חפשי, ואף אם אורייתא מרתחא ליי׳ היה לו לחוש לכבוד אשר יצא טבעו בעולם וכבוד עיר ואם בישראל אשר קבלוהו עליהם, כנראה מלשון השאלה כו׳: ודברי חכמי׳ בנחת נשמעים כו׳, ודי בזה, כי גם רום מעלתו אינו משבחַ בזה. אמנם בעיקר הדין אם יש ממש בהחרם אחרי שרום מעכ״ת פקד עלי לגלות דעתי ומצותו עלי חובה אני פי מלך אשמור, ונלע״ד שיפה דן ויפה זיכה מעכ״ת, ובוודאי אם מתוך ווכוח דבר הלכה מלבו יוצי (יצאו?) מילין אגב רתחא דאורייתא מרתחא ליה ומטיח דברים נגד חכם אחד מחמת שנראה לו שטעה, לא אמר אדם מעולם שיהיה בכלל מנדין לכבוד הרב, ובראיות שהביא מר מש״ס ומשו״ת יש בו די והותר, ויותר בזה בדברי הרשב״א במשמרת הבית. ואם לא היה ראוי, היה רבינו הרשב״א מונע מזה, וזכורני בתשובת מהר״ם אלשקאר וכו׳ וכדומה הרבה ספרי שו״ת, אמנם כדי שלא יאמר מר כו׳ אמרתי להרחיב הדבור כו׳, והנה מאי דקשיא ליה למר כו׳: (האריך בכאן בפלפול עצום) וסוף דבר מכל הני טעמי דכתיבנא, נראה ברור דאין כאן לא חרם ולא נדוי, והוא כחרמו של ים ונידוי שלא כדין. ולית מאן לחש לה.

ולבי אומר בטח דהאי בי דינא בעיר ועם (ואם?)בישראל בהשקפה ראשונה לא עלה על לבם שיהיה אחד השרים והסגנים בדבר זה ובצדק שפטו שהספר יצא מאחד ממהדורי מלין מאחד השועלים קטנים מחבלים כרמים, ואם כי מדברי בעל ההשגות נראה, כי הוא גדול חשבו הם, כי אולי גנב המחבר ושם בכליו, מאיזה גדול שכתבן לעצמו למזכרת בדרך כבוד. וזה כבודו בקלון המיר, וזה לך האות, כי אם עלה על רוחם להסתפק אולי הוא מעשה ידי חרש וחושב, לא הי׳ ממהרים כ״כ, ללחום את מושל טרם יחקרו מי הוא, ומה שמו, כדי לפתוח בשלום תחלה וגם איך לא חששו אולי יאמר אדרבא —.? ובירושלמי כו׳. אמנם נרשתי (נדרשתי?) ללא שאלוני היות כאש עצור בעצמותי כלכל לא אוכל, תמה אקרא על רבותינו הגדולים אשר בארץ מדוע ישימו יד לפה ומה זו שתיקה וכו׳, ומי ששמו שלום וכו׳.

ז) פסק דין מכבוד אדונינו מורינו ורבינו הגאון המפורסם החכם הכולל מהו׳ צבי הירש נר״ו על דבר החרם על ספר מצפה יקתאל.

האמנם לא איש מדון אנכי מנעורי גם עד זקנה ושיבה מחשבותי מחשבת שלום לא חשתי לפורשי מכמורות, לצודד נפשות יקרות, אשר שטמוני חנם ודרכו חצם במו אופל לירות, לא גמלתי שולמי רע לא חלצתי צוררי ריקם, לא שמרתי בלבי יום נקם, לשלם לאויבי אל חיקם, ובכל ריב לא אתגלע, להשחית ולבלע, עם היות כי לא יראתי ת״ל משפעת קלגסין, ומהגפת תריסין. והנה זה ימים אשר נתעורר ריב

ומדון בעיר ע״ד ספר מצפה יקתאל ושאלוני משפטי צדק, והשיבותי כאשר עם לבבי בקוצר אמרים, הנם בדפוס יראו ישרים, כי הוא על הדין ועל האמת ועל השלום ולא לשום פניה, ולא לשום נטיה, וכאשר נלוה אליו מכתב הגאון מופת הדור אב״ד דק״ק פראג יע״א. אמנם המתקדשים והמטהרים לא הטו אזנם וישתבחו בעיר אשר כן מדרש לפרושים למכתב הגאון הנ״ל להטות משפט גבר כמשפט הנלוזים במעגלותם ומטים עקלקלותם, כמ״ש הרמב״ם ז״ל בראש אגרת תחיית המתים. והנה הגאון הישיש הנ״ל כתב עוד שנית להרב המחבר בכתב מפורש ושום שכל יורה יורה ידין שאין בחרם ההוא ממש, וכל עין רואה יראה כי פי כפיו. ועם היות שאר חכמי אשכנז שמו יד לפה, ידעתי נאמנה כי אין זאת מבלעדי כי המה יבינו את אשר לפניהם לבלתי לצאת לריב. וכאשר השיב אחד מן המיוחדים בפירוש שע״כ לא יוכל לצאת לעזרת ה׳ בגבורים כי על כן לא הטרחתי עליהם לקרוא להם. ובמכתב קצת מהכמי פולניא גאוני הדור גם המה כתבו ככל האמור והאריכו בפלפול ובראיות ברורות והחליפו המ״ם בסמ״ך ואני צוויתי להמתין עוד מלהדפיס את האגרת הזאת השנית של הגאון מופת הדור הנ״ל. וגם אנכי שמתי ידי לפי כי אמרתי עד ארגיעה תשקע אש זרה גם שנאתם גם קנאתם כעב תעופינה, ועיני רואים לא תשעינה, כי יראו המחבר ההוא יושב על סיר בשרא דתורה ומשים לילות כימים ובכל יגיעו לא ימצאו עון אשר חטא, שומע עלבון בני בלי שם, ועושה עצמו כאילו לא ידע ואשם. ואשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם, נתנו עליו בקולם, ובכל זאת לא חטא להטיל שאור, לתת מקום לחלול השם חלילה, ולהיות במורדי אור. ובוודאי לא על כיוצא בזה נאמר המבזה ת״ח, כי איש לאנוש כערכו, בחשבו שמתיר אסורים לפי דעתו ומזלזל בבצע מעשקות לפי דרכו. ישאג עליו כארי וככפיר יתן קולו, מהמונו וגאונו לא יחת ולא יחוש כי רב חילו. (עם היות כי באמת על כל אלה לא ייטב בעיני אשר דבר בחמת רוחו מכמה טעמים מ״מ אין כאן ענין לנדוי וחרם) וביותר כי יראו ויבינו אם ח״ו יאריך הזמן וילכו בחמת קרי, לא סגי בלא חלול התורה וחטאת קסם מרי. שהרי אפילו צדיקים גמורים לא יכלו לעמוד בכיוצא באלו כנודע בשערים מחכמי ההר רבינו שלמה ותלמידו רבינו יונה החסיד ז״ל כ״ש אין (? אנן) יתמי דיתמי. ומה גם דנקל מאוד להשקיט ריב לשונות, להסיר המכשולות, ולסקל המסילות באחד משני דרכים שקבל עליו איש המצפה, אשר על פיהן יסע לבקש נא ומטו בפומבי וכאשר מבואר ג״כ בסוף התשובה של הגאון הראשון מחכמי פולין שי׳.

אפס כי עיני הרואות לשוא צרוף צורף רעים לא נתקו, ותושלך אמת ארצה צדק ושלום לא נשקו. אמרתי לא אאלם כי עת לדבר והנה צוויתי להעתיק את כל הנ״ל למען הודיע בשער בת רבים כי לא אנכי לבדי נשאתי ידי לבטל החרם מעיקרו, כי רבים אשר עמדי גדולים וטובים עבדי ה׳ גבורי כח עושי דברו.

ומעתה יצאתי להזהיר העם אשר אנכי בקרבו, למען ישים כל איש על לבו, להודיע כי כל הבועט בהוראה זו ומורה את מוריו, ומצער ההוא גברא רבה ואינו נזהר בכבודו, תחת כנפי החסידה באמרו שחושש לחרם, ההוא גברא גופי׳ בר נדוי הוא מדינא דגמרא, אי משום יקרא דגברא הנ״ל ואי משום יקרא דידי והגדולים אשר עמדי, וביותר שפוגע בכבודו של זקן הגאון הישיש נר״ו. אך אני פי מלך שמור שלא לנדות לשום אדם (עם היות שבאמת לדעתי לא על כיוצא בזה דבר

המלך ודתו מגיע) מ״מ נפשו מאתי מרוחקת, כנפש מתקדשת מטומאתה וטומאתה בשוליה ועול התורה פורקת. והמוציאים דבות, לתת טעם לפגם וסבות, ויטמנום תחת האלה, ישלם להם ה׳ כפעלם זה גורלם מנת מדתם כמדם ילבשו קללה, וה׳ יתעלה ברוב רחמיו יסיר מקרבינו עליזי גאותינו, ויטהר רעיונינו ומחשבותינו להטות לבבינו אליו ללכת בכל דרכיו ולחשוב מחשבותיו, לשום שלום בארץ ולהצדיק בריותיו, ויחיש להחיות לב נדכאים, אשר לעשות רצונו תאבים וצמאים, ובכל מעשיהם ודבריהם לא ישו מן הישרה, לאהוב הבריות ולקרבן לתורה. חפץ ה׳ בידם יצליח, להשיב נדחי ישראל ואת הצפוני ירחיק לבלתי הדיח, להשיב אליו תועי לבב, ההולכים שובב, איש נבוב ילבב, לגדור פרץ ונתיבות לשובב, ויקוים בנו מהרסיך ומחריביך ממך יצאו שאי סביב עיניך, וכל בניך למודי ה׳ ורב שלום בוניך. ועוד נזכה בנועם ה׳ לחזות. החותם על הדין ועל האמת ועל השלום. הק׳ צבי הירש.

פה ק״ק ברלין יע״א. יום א׳ י״ב טבת, לפרט קנאת ה׳ צבאות תעשה זאת.

ח) אגרת של הגאון המפורסם אב״ד דק״ק פראג נר״ו.

הנך לקחתי והנך לו השיבנו. לכבוד אהובי ש״ב ידידי וחביבי הרב הגאון הגדול כו׳.

מכתבו קבלתי וצער לי מאוד על פירוד לבבות בקהלתו. ועל דבר בקשתו כבר הודעת(י) זה כבר שבדור הזה חוצפא סגי ומסגי והמשכיל ידום ודי במה שגליתי במכתבי הראשון וגם כעת אני אומר בפה מלא שאם ישאלני אדם אם מחויב לחוש לחרם ההוא הייתי מורה לו דרך הוראה שאינו מחויב לחוש כלל. ולדעתי אם דייני אה״ו היו יודעים מי העומד על המצפה לא היו עושים דבר זה כלל. ואף שאמת הוא שמעלתו התחיל בתקלה בלשון מדברת בזיונות על רב גדול ולא יפה עשה בזה אבל נידוי אין כאן וגדולי ישראל מדיינים זה עם זה, ולכן הייתי מורה להשואל שאין צריך לחוש לחרם ההוא, אבל לכתוב דרך גזירה אין אני מכנים עצמי במחלוקת, ולדעתי במכתבי זה לחוד יש בו די כו׳, והיה זה שלום דברי ש״ב

פראג עש״ק ד״ט סיון תק״ן. הק׳ יחזקאל סג״ל לנדא.

ובהמאסף תק״ן צד רכ״ב—רכ״ג נדפסה: „תשובת הרב הגאון כבוד מהו״רר שאול נר״ו אב״ד דק״ק פ״פ דאדר בן אדונינו מוהר״ר צבי נ״י אב״ד דק״ק ברלין והמדינה יע״א. להרב מוהר״ר משה י״ץ שנית על אודות החרם באלטונא“. וזה לשונו:

ט) אחרי שובי ממסעי, להתרפאות מחולי הייכט, ב״ה אשר עזרני עזר מעט והוא יגמור חסדו עמדי להבריאני ועל במותי להעמידני, זה שבתי הבית מעט והנה כתבך למראה עיני אשר תהית על קנקני שנית בדבר החרם באמרך שאינך מוצא מענה על הדברים האמורים בפסקי, הבנויים על הדין ועל האמת ועל השלום. אמנם יפלא בעיניך מה זו שתיקה ששתקו כל חכמי ישראל ומדוע יעצרו במילים שרים וגדולים חקרי לב בכל מקומות מושבותם? אהובי שאלה גדולה שאלת וכבר שאלתי אני כן לכבוד שאירי הגאון המופלג בחכמה ובזקנה השם יאריך ימיו ראש המדברים בדורנו ר״מ ואב״ד דפראג נר״ו. והנני שולח לך בזה העתק תשובת החכם הצדיק נר״ו וזה בנה (בנין?) אב לכל החכמים היושבים על כסא ההוראה בכל הארץ הזאת כי אין שתיקתם חלילה הסכמה למעשה הנעשה מאנשי אלטונא, ונהפוך הוא כי

נתעב הדבר אצלם, וממילא שהן מוחרמין ומנודין כדין המנדה מי שאינו חייב נדוי, ומכלל דברי הגדול הזה אתה למד כי כל האנשים אשר מן היום ומעלה, אחרי ראותם את דבריו עודם אוטמים אזניהם משמוע, ועושים כוונים להעציב לב איש המצפה ולמרר את רוחו, לוקחים עצמן לצד אחר לומר אנו חוששין להרם מה שכל גדולי הדור פה אחד דלית ביה מששא. והנה הגאון נר״ו כתב כל זה לפי שיעורו בראשית כוונת המחבר, שהיא שלא לשם שמים, הנה דעתו דאין דורשין תחלות כאלה לענשו, אבל לבי אומר לי כי המעשה בכל חלקיו לא כון בו המחבר אלא למען שמו האמת והצדק. שאר דבריך בכמה סברות תלמודיות, יבוא בעזה״י מהם בס׳ בשמים ראש (הוא ספר נפלא קובץ תשובות ראשונים ז״ל ורובן להרא״ש ז״ל) כת״י אשר אני רוצה להדפיסו עם הגהות חברתי עליו קראתים כסא דהרסנא אם יגמור ה׳ בעדי וימלא את ידי להוצאת הדפוס. גם באגרת אחת אשר שלח לי חכם אחד קראה הקורא קול ובתשובתי אליו בעהז״י יבוא מזה.

הק׳ שאול.

י) העתק דברי הגאון מפראג יאיר נרו נצח.

ב״ה פראג ג׳ טוב אלול תקמ״ט לפ״ק.

לשמוע קול שופר, ברית השלום לא תופר, ולחיים טובים יוחק בספר, כבוד אהובי ש״ב ידידי וחביבי הרב המאור הגדול המפורסם הגאון כבוד שמו מוהר״ר שאול נר״ו. מכתבו מק״ב קבלתי, ומאוד צער לי בצערו בראותי מכותלי כתבו שאיננו בקו הבריאה, והרופא חנם ישלח לו רפואה. זולת זה אשר בקשני על דבר המצפה הקשה לשאול ואין דרכי להכנים במחלוקת שתחלתו משני הצדדים שלא לשם שמים. ומה גם בדור הזה קשה להכנים בשום דבר אחרי שגברה החוצפה ורבו עזי פנים, ואין שומע לגערת חכם. ומה שכתב מעלתו שיש להוש מדשתקו גדולי הדור ש״מ הסכימו להכרזת דייני אלטונא, אני אומר זיל לאידך גיסא, מדלא מצאו שום עזר משום אחד מגדולי הדור או שיסכים עמהם מכלל שלא נכנסו דבריהם באזני החכמים, ולכן טובה השתיקה. בנו הבחור המופלג היה פה ימים אחדים כו׳. ומרוב הטרדה אקצר. דברי ש״ב הדש״ת

הק׳ יחזקאל סג״ל לנדא.

מלחמה זו העמיסה על ר׳ שאול תלאות רבות והמון דאגות באו עד ראשו ויתנו ראיש בברותו. ויירא ממתנגדיו הרבנים אשר סביב שתו עליו ויאמר בלבו לכרות עמהם ברית שלום ולכפר פניהם במנחה הגונה לדעתו אולי ימצא חן בעיניהם. ויואל להדפיס: ספר „שו״ת בשמים ראש,״ ועל השער כתב: מספרם שלש מאות תשעים ושנים והם להרא״ש ולשאר גדולי הראשונים זכרם לברכה. אספם גדול אחד בזמן רבינו הב״י ז״ל שמו מוהר״ר יצחק די מולינא ז״ל. הבאתים אל הדפוס עם קצת הגהות של פלפול אשר שמתי מצדם ואקראם בשם כסא דהרסנא אני שאול בן אמ״ו הגאון מוהר״ר צבי הירש נר״ו האב״ד פה. ברלין בדפוס חברת חנוך נערים תקנ״ג.

תשובות הללו שקבצן — לפי האמור מרי שאול — ר׳ יצחק די מולינא בן החכם ר׳ שלמה די מולינא והגיה אותן והעיר עליהן בהערותיו וקראן בי״ש״מ״י״ם ראש דהיינו שצ״ב כמנין ב״ש״מ״י״ם, היו עד הנה נעלמות מעיני הלומדים וכמסופר מר׳

שאול קנה את הקובץ הזה מחכם אחד ממדינת טורקייא ר' חיים בכמוהר"ר יונה זאבי בהיותו מתאכסן עמו בקאזאל אשר במדינת פימאנטא. וזה לשונו של ר' שאול בהקדמתו לספר הזה: כי יפלא בעיני הרואים שם הספר על מה רומז? זאת אשיב כי אמנם הוא חלקי . . . . . . מסיני והרסנא נוטריקון הר סיני על דרך מאמרם ז"ל פ"ט דשבת: מאי הר סיני? הר שירדה בו שנאה. ויאות לי לכנות ספרי זה בלשון הנופל על ענין הדריש ההוא. כי בעודני עסוק בו הנני יושב פה תוך שער עמי וממולי משנאי נפשי אשר לבבם ישאם לאבד נצחי ולהוריד לעפר כבודי, וכבוד בית אבי הגאון המפורסם נר"ו אשר ממני נאצל הודי, וכבוד משפחתי הש"י אשר בהררי קודש יסודתם ועליהם הטבעו אדני יסודי. וגם קצת אנשים יראים ושלמים עם ה' ותורתו נלכדו ברשת מחרפי, ויחשבוני לאויב למו תחת אשר לא חשבתי עליהם רק טוב . . . והוא הדבר אשר הניא את לבבי, כי באתי עד הלום במקום חוברי חבורים, לא מגודל לב כי תזוח דעתי ועיני תרים להיותי נמנה את ראש אבות ישראל יושבי נטעים וגודרי גדרים . . . ובדעתם ימלאו חדרים, חלילה, חלילה אם תעניקני גאה וגאון! . . . אפס כי עזה כמות שנאת מריבי וקנאתם בי, לירד עמי עד לחיי להשקותי כוס רעל, להבאיש ריחי ולתת אותי לפני בן בליעל. תרתי אני עם לבי עלי פלשת המריבה התרועעי ועל חמת הלשון אשליך נעל. אמרתי עם הספר אעירה שחר אילת אהבים וחן יעל, הפעם זבלוני אישי התורה ויגרש זבול את געל המריבה והאיבה נהדפה ואת והב בסופה, וכל החפץ בתורת אמת והוא מן האנשים אשר בלבותם ישרים, כי יתן בכוס (זה) עינו יתהלך במישרים, עיניו יחזו ועפעפיו יבחנו כי חנם מזורה הרשת, ולא תשיגני חץ המורים בקשת, כי ת"ל למדתי תורה לשמה ועל דבר אמת שמתי מגמתי . . . . כי אמת חפצתי ועולה לא נמצא על שפתי." —

כן דבר האיש הזה אשר השתדל בכל כוחו להצדיק נפשו בעיני הרבנים וסייעתם והתאמץ להחליף שנאתם לאהבה רבה. אולם לחנם יגע עם הספר להחזיר לו עטרת הכבוד אשר הסירו מראשו בזרוע, ותחת אשר קוה לעשות ענבים ויעש באושים. ויהי אך יצא הספר לאור ראו קוראיו כי גם הפעם לא הלך לפני ה' בארצות האמת, ויחשדו אותו לזייפן ספרים ולתולה סברותיו באילן גדול כדי למצוא מקום לפלפל בדברים שלא שערום קדמונינו ואשר ממהותם ניכר שהם אך ילידי זמנו ובני יומיו. ויתנו את ספרו „בשמים ראש" לראש ולענה וכסא דהרסנא דיליה לחלבנה שריחה רע. והקול נשמע בבתי מדרשות כי התשובות הללו אינן מיסוד הרא"ש, ור' יצחק די מולינא לא הגיהן ור' שאול בדה מלבו כל הספר והרה עמל וילד שקר, ויקומו למולו עוד הפעם בהשגותיהם ותפישותיהם וזה יצא ראשונה איזה חדשים אחרי כלות הדפסת ספר בשמים ראש בשנת תקנ"ג:

„זאב יטרוף, חיבר זעירא דמן חבריא זאב וואלף בן לא"א המנוח כמו"ה שלמה זלמן זצ"ל מלאנדסבערג שהיה מקדם אב"ד דק"ק וואלשטיין ולע"ע יושב בבהמ"ד של המנוח כ"ה זכריה זצ"ל אשר אימץ והיזק ביתר שאת . . . כבוד החסיד המנוח . . כמה"ו אליה פרענקל זצ"ל מק"ק ברלין יע"א . . . נדפס פה ק"ק פ"פ דאדר בשנת תקנ"ג בבית ובדפוס של האדון דאקטאר ופראפעססאר גרילא".

הספר הקטן הזה המהויק י"ד דפים חוץ מהשער והקדמה נרשם ברשימת

ראזענטהאל בחלק יודע ספר צד 90 נומר 494 והוא כעת יקר במציאות ולא ראיתיו עד הנה. גם בעקד ספר החכם הנודע בשם שו"ה האלבערשטאם נמצא והוא הדפיס קצת מהקדמת ר' זאב וואלף בהמזכיר 1876 צד 116. ואלה דברי המחבר . . . „שלא עשיתי הבורי הקטן הזה בשביל הקנאה של בשר ודם . . . . רק בשביל קנאתך . . . ובשביל תורתך הקדושה . . . באשר שכוונתי לקדש שמו הגדול ולהציל אחב"י ממאכלות אסורות . . . ומצאתי מכשילות להם בספר בשמים ראש עם הגהות כסא דהרסנא אשר מקרוב בא ברוה העולם. וידעתי גם ידעתי שהיה נגד רצון כבוד גאון עוזינו ובלתי ידיעתו נאמרו דברים הללו ואלו היה בעל כסא דהרסנא חס על כבוד אביו ורבו לא הגיע למכשול הזה . . . . אילולי ששמעתי גודל תרועת מלחמת ה' במחנה העברים לא הייתי תאב לראות ספרו. . . . והנה בדבר אחד הנמצא בספרו בענין גלוח הזקן בחול המועד חזר בו על פי מכתב קטן הנשלח ליושבי עירנו פה קודם פסח, וזה עשה מפני כבוד אביו אבל בשאר דברים לא חזר . . . . . והנה בטוחים אנחנו שלא הועיל(ו) דברי וכוונת המחבר כלל אפילו לאחד מיושבי עירנו . . . . הלא היא עיר ואם בישראל מימי קדם מעת שיצקתי מים על יד הגאון אמ"ו המנוח בעל המחבר קרבן העדה." עד כאן ההעתק מהחכם הלברשטאם מדברי המחבר זאב יטרוף. ומכתב הקטן שחזר בו ממה שהורה להתיר בבשמים ראש בענין גלוח הזקן בחול המועד הכונה על ענין המדובר למעלה בספרנו זה צד 86—87 שנחלקו בו הנודע ביהודה והגאון ר' הירש, ור' שאול פסק להקיל שם בכסא דהרסנא ס' מ'. ומכתב הקטן הזה אין ספק שהוא הוא שמצא ר' גבריאל פאלק באוצר ספרי בית המדרש לאשכנזים שבאמסטרדם נדפס על עלה קטן באותיות מרובעות קטנות כצורת אותיות מרובעות בס' בשמים ראש ונצרף בו בין הדפים מסימן מ' (המגיד תרכ"ד No. 37 צד 294) ונקראים בו כדברים האלה: „מודעה רבה לעין הקורא: בספרי כסא דהרסנא סימן מ' שכתבתי דעתי דבזקן יש להתיר אם גלח קודם המועד כדעת ר' תם, הנה היה זה בחשבי כי יצאתי לדון בדבר החדש, ובעת עמדי בפרק ההוא לא נתנני הזמן להציע דברי לפני כבוד אאמ"ו הגאון נ"י כי אצה עלי המלאכה והפועלים דוחקים כלה מעשיך וכאשר יראה הרואה דלא סלקא לי ההגהה כהוגן, וכמה טעות הדפוס נמצאו מלבד הדברים הנשמטים אשר לא יכולתי להעלותם גם על לוח התיקון לרוב הנחיצה לבצע את מעשי. ועתה הגיד לי אאמ"ו נ"י שגם הוא עמד על החילוק הזה וכי הוא בכתובים עמו אלא שלא אבה בו ולכן העלימו ולא הביאו. מעתה! אחרי שכבר עמד אדוני (אבי) על החילוק ואיננו נוח לו הרי דעתי הקלה בטלה נגד דעתו הרמה אפילו הוא מקיל ואני מחמיר קל וחומר שהוא מחמיר, ולא יקרא עוד שמי על הקורא הזאת אפילו לסניף בעלמא" עכ"ל. —

משיג המשנה על ר' שאול וספרו „בשמים ראש" הוא הגאון ר' מרדכי בנעט אב"ד דניקלשבורג ששלח השגותיו להגאון ר' הירש בברלין ונדפסו קצתן על ידי ר' שלמה במו"ה נפתלי ראזענטהאל מפעסט בליטעראטורבלאטט של האריענט מפירשט משנת 1814 נומר 6 צד 53—55 ונומר 9 צד 140—141. והדברים ארוכים ידרשם הקורא משם. כנגד המשיגים האלה וכנגד אחרים שהורידו כבוד ר' שאול לעפר וידברו ממנו בשער כמבן בליעל וככופר בעקרי הדת התעודד אביו

רבינו הירש ויחבר מגלה עפה וישלחיה בכל תפוצות ישראל להצדיק את בנו ר' שאול ואלה דבריו:

יא) איש עניו, לא יפלו פניו, גם אם יבזהו בוז משפחות, אף כי יודע חסרונו, ישתוק לעלבונו, כאיש אין בפיו תוכחות. על חטאת נעוריו, יחשוב מציריו, כמו אח ואחות. אפס כי עז, (עון) מוציאי לעז, יוציאו איש מגדרו.
וארור נוכל רוכל, אש תאכל, ראשו ופדרו.

ה' האלקים הוא היודע, וכל יודעי מלפנים יתנו עדיהן ויצדקו כי מעודי שנאתי המחלוקת ופרוד הלבבות ובכל מקום אשר התהלכתי ת"ל שלום ואמת הי' ביתי והרבה רחוקים נתקרבו ויצא יקר מזולל, באהבתי את ה' ואת עמו, וחפץ בהתקרבם למען שמו. ואחרי אשר הגיעני הזמן אל הארץ הזאת מצאתי כתות מינים מינים שונים, בכל פינות שהם פונים, ורובם נשים משלו בם אשר להם כנפים ככנפי החסידה, בא הרוח אשר בכנפיהם ולידה אש בוערה בקרב המחנה והבערה לחלק יצאה להפר אחוה, ואיש לדרכו פונה. האי בעי למשרי ליה עורבא והאי בעי למיסר ליה יונה. כל איש נכון נגד פניו, וכל דרך איש ישר בעיניו, רבו העוברים מתעברים על ריב לא להם, ממרים מורים את מוריהם רשעים נראים כצדיקים. ורפאים ישבו אף הם כענקים. ומי אשר יחובר, להפריד התבן מן הבר עם כי רבו המתפרצים, להבדיל בין עיני קוצים. יסובבו עיר ויקיפו, וכל מאמר צדק בנפת צוף יניפו. על כל אלה אנכי לא שנותי, ופי לא פציתי, כמאמר נעים זמירות, זדים הליצוני עד מאוד מתורתך לא נטיתי. בלבי צפנתי צְפוּנֵי הצפוני לפעולי ועל כל פשעים באהבה כסיתי, ה' אליך גליתי.

אך עתה הלאני, ומגדלו הוציאני. כי כשל כח הסבל, לקול מחרף ומגדף ופיו מנבל, על ספר בשמים ראש תשובות משובות מגדולי הראשונים ז"ל אשר אספו והועתקו והוגהו מן הגאון מהו' יצחק די מולינא ז"ל והועלה מקרב לבית הדפוס ע"י בני הגאון המחיף נר"ו והוא עשה לו זר זהב סביב וקראו בשמו כסא דהרסנא. והנה נאספו עליו נכים שונאי נפש בני הגאון נר"ו יועצו לב יחדיו ברית יכרותון. אוכלי פרי כחש חורשי רשע. חושבי מנה חושבי פשע, ויתנו אל לבם הן יראה פעלו, כי לא נתן לזרים חילוי ובש"ס ובפוסקים כל עמלו, וידיו רב לו. ויתיעצו על צפוניו אמרו לכו ונשחיתה עץ בלחמו, נאמרה מות בשיר איש אלקים וינזרו בני ישראל מלשתות כוסו ולטעום טעמו. גם רעה דבשו בעד החיים אל המתים לבזות דבריהם בעיני המון עם וילקטו באמרים אחת הנה ואחת הנה בספר בשמים ראש וגנבו דברים לאמר כי מצאו בתוך הבשמים — חלבנה, והדברים לא יצאו מפי המחברים אשר נקרא שמם עליהם כי דבר בליעל יצוק בו להדיח עם ה' מעל אלהיהם. ולא די להם באשם שבפיהם עוד יתבונן מכתבי עמל ונשלוח ספרים למלאות פני תבל ערים. והנה מעידני עלי שמים וארץ כי הספר הלז הועתק לי מבני הרבני המופלג ומושלם כמהור"ר שלמה נר"ו זה כעשר שנים ואני בעצמי עשיתי לו המפתחות כסדר הטורים בהיותי בפרמונד, והעבודה שצאוהו אצלי מאותן האנשים פה אשר שמעתי כעת מלינים עליו וקראו בו ושמחו.

ואם כדברי המתקדשים הללו בי אני העון אשר הסכמתי להוציאם לאורה. ולא על בני הגאון נר"ו לבד תלונתם כי אם גם עלי. לכן אמרתי לנפשי אם עוד אחלם, הלא תכלם,

ולא עוד אלא שאתה נותן פ"פ למקטרג הלל רשע על תאות נפשו לאמר נפש האב ליה הוא ומעשי נתנו להרליאה (?) דשתיקה כהודאה.

לכן עתה באתי כי מידי פי' הספר הנ"ל ועל פי ניתן לדפוס ע"י בני הגאון נר"ו. ונפש האב ונפש הבן לה' המה חפצים לעבוד את ה' וללמוד וללמד תורתו באמת ובתמים כאשר עשה בני הגאון נר"ו מעודו עד היום הזה. ופירותיו מוכיחין עליו, וזה יותר משלשים שנה דאשמכוהו רבנן גדולי הדור נושא הנפש, ואמרו עליו מה שאמרו. ועם היותו מדוכא ביסורין בעו"ה לא מש מתוך האוהל של תורה אלא דאגב אורפיה גמר ומקנא על איש אשר יבזה כבודו. ולפעמים גודש סאה, ואנכי ת"ל כד הוינא זוטרא לגברא והשתא דקשישנא עוונתי גרמו לעבוד עבודה שהיא זרה אצלי בלי מלוא מנוח לעבוד את ה' כחפצי כי לא מצאתי מנוח מנוס לי בכל הענינים וביותר מזה דלא בעינא לאגלויי מפני כבוד הבריות ועיני צופות אל ה' יוציאני למרחב, לעבודתו לבד נפשי תאוה, ואלומת ירק ושלוה אני מקוה.

ובין כך ובין כך בטחוני בקוני שלא יבוא מכשול על ידינו וספרא רבא ויקירא הדין כל עילה ושחיתא לא השתכחת ביה. ואם יש בו דינים שאינן להלכה ולא נהיגן כוותי' ומשנה לא זזה ממקומה, גם אמנם אם ימצאון בו דברים שאין ראוי לגלותן בפני עם הארץ, הנם אלפים כהנה בש"ס ופוסקים ולא חשו להם חכמים משום טומאה כי כוס ביד ה' ויין חמר מלא מסך ויגר מזה אך שמרים ימצו ישתו כל רשעי ארץ, ולא עלה בדעתי שימצאו בעמי רשעים כפח יקושים יהיו מן התרים, לגלות מסתרים, כדי להבזות בעליהן למען ילחקו עליו נעירים, וישאגו ככפירים, כי זה מעשה היוצאים מן הכלל יקבצו מן האגדות התמוהות בעיני רואיהן והדינים אשר בעיניהם לא ילדקו ועושים להם כונים, לעורר עלינו שנאה ומדנים.

ואולי האנשים הללו טינא בלבם והם מפרסמין הדברים כדי לעשות חסד עם מי שרוצה להפר חק מאכילין אותו הקל הקל ומראין לו אילן גדול להתלות בו. ולאיש הירא ורך הלבב יאמר הנה זה מתיר דבר שברור אסורו כאחותו, חסד הוא, ונמצאו מתחסדים עם אלו ועם אלו, יען וביען אצולי דבריהם, מובטחני כי זה השער לה' פתוח לים התלמוד פריץ חיות לא יעלנו, ובמקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד, כרם חמד ליודעי דת, ואיש אחר לא יחללנו והרואה יראה שיש בס' הזה אומרות רבות שמחמיר ביותר, ולמה יעלמו עיניהם לבלתי ראות ולקטו הקל להקל בכבוד ת"ח, על כל זאת התמהמהתי ומלהודיע לעני לרבים, אמרתי אולי ינוחו מבעבועם יזכרו את ה' וישובו או אולי חזו בו מה שנעלם מאתנו (כי שגיאות מי יבין) ואמחנו מספרי, ואין קול כי אם קול ענות, ישובבו עיר ויהמו, במוסך ידמו.

עד אשר זה מקרוב בא אלי אגרת אוגרת כתוב וחתום על שם חכם אחד לא ידעתיו מלפנים, ודרשתי עליו ואמרו לי שהוא צורבא מרבנן דגניט ועלה זה מקדם והנה גם הוא אחרי המעוררים, ואם כן הוא כאשר שמעתי עליו דירא שמים הוא, ואמינא בוודאי שזאת המגילה הנקראת, אגרת כולה מזוייפת הדא דכולו מהדרא זיופו וכל הפוסל ואין נימוקו עמו בנפשו דבר ובמומו, ועוד כי אלה פיהו מלא תוכחות ונואצות בגודל לבב משובבות, וכל קשתותיו תשברנה כאבני גיר מנופצות, ובראיות דבריו ברכתי שתי ברכות דאסתפק בהון מהר"לנח ז"ל באחת מתשובותיו, האחת כדרך שמברכין על שמועות רעות, והשנית שהחיינו וזיכנו לראות דברים אלה שמהם נלמוד על שאר המתלוננים, כי בוודאי דרך אחד הם בכל

היות שהם פונים. והנה כמדתו מדדתי לו ואשיב לו דמו בראשו, וזריתי על פניו פרשו. והנה השגותיו י"ע כמספר ח"ו"ה דהויא חויא דידה והנחש הטיל בו ארס, ויתגורר בחדורי ארס, והימן לדבר א"ו"י"ב לא בדעת ידבר, ודבריו לא בהשכל: ומפני כבודו וכבודינו שלא יגלה לאיש מי הוא ומה שמו וביותר כבוד הגאונים נוחם עדן אשר הם בעלי תשובות הללו ובאמת לא רציתי להדפיס דבריו ודברי אם לא יתחיל בקלקלה תחילה. ונוסף על זה בטעם כעיקר שנתגלגל בתוכו דברים שאסורים משום גלוי, ולא אעלם (על?) שפתי אם לא על תשובת באנשי און אם יפרסמו דבריהם כי מרשעים יצא רשע ואז אנחנו נקיים. וה' הוא היודע ועד כי אמנם לא שקר מילי.

ומעתה אני מזהיר לכל איש אשר בו נצוץ יראת שמים. וביותר אותם הבלתי יודעים לדרוש בקל וחומר והמה נמשכים אחרי רועיהם כשיית הזה שנמשך אחר שיחה נאה, לבלתי שמוע אל המסיתים והמדיחים. ולא יכשלו תחת אחד השיחים, והמושל בכשרים בגופו לוקה. אף כי המדבר והעושה מעשה יד ליד לא ינקה.

ובשבטי ישראל הודעתי נאמנה. כי מוחל אני לכל דובר עלי סרה. כאשר זה רבות שמעתי גם דבת אנשי בני בלי שם מקול מחצצים בין משאבים. ואודה לה' כי כאב את בן ישראל בשוטים ובעקרבים, אבל במוציאי לעז עלי או על זרעי נפשי בוחל, ועל זה איני מוחל, אש הוא עד אבדון תאכל. א' המדבר בפיו וא' העושה מעשה, בחשך שמו יכוסה. לשונו תמך בפיו וזרועו מקנה תשבר. והיה כערער בערבה ושכן חררים במדבר ימיו יחלופו עם אניות איבה, ולא יראה בטובה. ומובטחני בזכות אבותי הקדושים אשר בארץ המה כי האנשים הללו המטילים דופי לחלל זרע קודש גם אם עתה קיים להו שעתא גברו ויגדלו, עוד פרי מעלליהם יאכלו, כחציר ימלו וכירק דשא יבולו, וכל עושי אלה לא יהיה לו ער ועונה ומשליך חבל בגורל בקהל ה', ישיב עליהם את אונם, יתמו חטאים ורשעים עוד אינם. ואתם אחי ולאומי היראים את ה' והחרדים אל דברו שמעו אלי וישמע אליכם ה' ליום הכסא הבא עלינו לטובה ויקבל תפלתינו גם יחד למלאות משאלות כל איש ירא את ה' באמת ובתמים ומטובו ישביעהו ברחמיו וברצון ויט לבבנו ללכת בדרכיו לאהבה אותו ואיש את רעהו. ויזכנו מהרה לעלות לראות וליראות בהר מרום קדשו ושם ביראה נעבדהו. ועין בעין נראהו, כחפץ עבד לעבדי ה' דורש טוב ודובר שלום לכל זרעו, הזקן ולא מחכמה, ונפשו נמאה ובשרו כמה, לעבוד את ה' עבודה תמה, מוטרד ומודאג מכל צד, מודה ומשבח לענוים מעודד בכל מדה שהוא מודד הק' צבי הירש.

מדברי רבנו נראה שהתאמץ בכל עוז להרחיק את החשד מבנו שברצון הטעה את הקוראים להאמין שדברי „בשמים ראש" מבאר הפרוה הרא"ש וגאונים עתיקים כותיה נוזלים. והקורא ישתומם על דברת הרב במכתבו הזה, כי קשה להאמין, שרבינו הירש שהיה חכם חרשים נבון דבר וחד השכל לא הבין ולא הכיר מדברי הספר כי לא רוח הרא"ש מרחפת על התשובות הללו וטחו עיניו מראות ומהשכל לבו כי לא סגנון הספר עולה לסגנון ספרי האשירי וספרי בני דורו. ואם כן הוא שהבין וידע הרב בעצמו שלא הרא"ש וסיעתו אביהם של הספר הזה יקשה להאמין כי הרב אשר כל ימיו היה הולך צדקות ודובר מישרים העיד עדות מבוזבת ח"ו לטובת בנו, ועינו חסו עליו ויקם לעזרת פועל און וילד שקר ונתן עדותו והצדיק דבר מוכחש מצד עצמותו. והנני כורע מול גדולת והדרת הרב רבינו הירש נ"ע

אשר יראתו יראת הכבוד תמיד על פני. אולם הצטדקותו של בנו והטייתו לסגור פי מתנגדי ר' שאול נפלאת היא בעיני וסליקית בתיק"ו.

והקורא, אשר רצונו להבין פרטי הדברים והשגות שהשיגו על הספר בשמים ראש יעיין בשם הגדולים דפוס ווילנא II צד 20 נומר 120 ובמנחת קנאות להגאון ר' צבי חיות דף י"ד בהערה ודף כ"א א' ודברי ר' מתתיהו שטראשון בסוף ספר קריה נאמנה להחכם פין צד 295 בהערה 4, ובכבוד הלבנון שנה עשירית מחברת ד' מצד 2—9 מר' יצחק משה הלוי הורוויץ במאסקויא. ואחרון אחרון חביב מה שכתב החכם צונץ במאמר מיוחד על ס' בשמים ראש בסוף ספרו: דיא ריטוס דעס זינאגאגאלען גאטטעסדיענסטעס מצד 226 ואילך.

ור' שאול בראותו כי כלתה אליו הרעה מכל צד ואין איש יוצא לקראתו לעזרתו ויצא מברלין ללכת ללונדון. ובבואו לעיר האללע כתב שטר צוואתו ויניחהו בכיס בגדו ויבקש בו מכל איש ישר אשר אולי ימצא אותו מת בדרך נסיעתו, שיעשה עמו חסד של אמת ושום מלבוש שיהא לבוש בו במיתתו לא ישלחו ממנו, אך כמו שימצאוהו לבוש ישאו ויקברו אותו באחת היערות או במקום אשר ימצא להם רק הרחק מקברי בני העם. — אולם בחמלת ה' עליו בא אל מטרת חפצו עיר לונדון והוא נגוע ומוכה ורפה ידים. ויגוע שאול שם ויאסף אל עמיו בחיי אביו ביום א' כ"ג מרחשון ונקבר בכבוד גדול כ"ה בו תקנ"ה 1794 (ליטעראטורבלאטט של אריענט משנת 1844 צד 712—714).

והוין מספר 1) מצפה יקתאל, וס' 2) בשמים ראש הנזכרים למעלה נמצאו ממנו בדפוס:

3) כתב יושר. כולל ט"ז דפים 8 ובהם ח' פרקים והמחבר מצדיק בו את ר' נפתלי הירץ וויזל ומצילו ממחרפיו על דבר ספרו „דברי שלום ואמת". בשער הספר לא נדפס שמו של המחבר וגם לא מקום הדפוס והפרט הוא שם ובתוב ישר שעולה לפי זה תקמ"ד וכן הוא ברשימת ר' חיים מיכל נומר 1953 ובאוצר הספרים מבן יעקב צד 248 (וטעות מצויין מפירשט בביבליאטעק שלו צד 111 שנת 1774). וע' במאסף השביעי בקורת זה הספר מחכם אחד שחתם שמו ד. א. שאמר בפירוש שנדפס זה הספר י' שנים אחר זה בשנת 1794 אחרי מות המחבר. ונמצא בידי ספר הזה שהיה בעקר ספרי החכם הנודע ר' דוד פריעדלענדער הנזכר למעלה צד 85, 86, 88 והוא כתב בכתב ידו ממש על גליון השער:

„דיא זאטירישע שריפט איזט פאן הרב מו"ה שאול ז"ל בן הרב אב"ד מו"ה צבי הירש מברלין בייא געלעגענהייט דער פערפאלגונג פאן ר' הירץ וויזל גשריבן. ער איזט אויך פרפאססר פאם בשמים ראש, דש ער פיר איין ווערק פאן איינם אלטן גאון הערויסגגעבן". — ואפשר להוכיח מזה שנדפס 1794 ואז בא הספר ליד ר' דוד פריעדלענדר וכתב מה שכתב שם בהוספת מלת „ז"ל" על המחבר ר' שאול, כי אם נדפס בשנת תקמ"ד בודאי בא הספר לידו תיכף אחרי צאתו לאור, ממחברו שהיה בן עירו ומיודעו וכן נרשם ברשימת ראזענטהאל צד 1035 שנת הדפוס 1794. ובמקום הדפוס יצדקו רשימת מיכל וראזענטהאל שהיה ברלין כי האותיות מוכיחות, ולא כרשימת בעל אוצר הספרים שם שנדפס בפ"פ, וכן מה שכתב עוד שנדפס בלבוב תקמ"ד לא ארע שחרה.

4) תשובות. שהחליף עם ר׳ יחזקאל לאנדויא שהיה שאר בשרו וממכבדיו. ובאגרת הנדפסה ממנו בראש בשמים ראש מכ״ב סיון תקנ״א מפראג לר׳ שאול מאן לתת לו הסכמה על כסא דהרסנא ואמר: „מעלתו אינו צריך לזה ואם בשביל הגהות של כבוד מעלת ש״ב הגאון נר״ו, לדעתי הוא נגד כבודו שידפיס שום הסכמה ומפורסם אינו צריך ראיה״. — וע׳ התשובות בנודע ביהודא בענין נדה סימן ס״ד, ס״ה וס״ו ובכסא דהרסנא סי׳ קנ״ד וקנ״ו. גם נמצא לו תשובה נכתבה להגאון ר׳ ישעיה ברלין (פיק) ומזכירה בכסא דהרסנא סימן ר״פ, ותשובתו להגאון ר׳ אהרן מהאוינפוט ז״ל „בהיותו ריש דיינא פה ברלין זה יותר מכ״ה שנה״ מובאת ממנו בכסא דהרסנא סי׳ ל״ז. — והתשובה שהחליף עם הגאון ר׳ אריה ליב ברעסלא אב״ד רוטרדם בעל פני אריה „בעוד שהיה יושב בבית המדרש של הגביר ר׳ דניאל ברלין (יפה) בברלין״ מוזכרת ממנו בכסא דהרסנא דף ד׳ א׳. ובסימן רצ״ט מכסא דהרסנא הביא תשובה שנדפסה ממנו בספר אחד שלא פרש שמו.

5) ערוגת הבושם. מודעה ודוגמא להדפסת ס׳ „בשמים ראש״ שהדפיסה בתמונת קווארט ברלין 1794 (?) נזכרת מפירשט בבליוטיקא שלו צד 111.

ומן ספריו שלא נדפסים נזכיר:

6) קונטרס חדא קבא דקשייתא. הזכירו בכסא דהרסנא סי׳ ר״ד דף ר״ז עמוד ג׳.

7) פרק השג יד. מוזכר ממנו שם סימן מ׳, ס״ג, ס״ח, קי״ב, קכ״ו וקע״ג ובנו ר׳ אריה ליבש בהקדמתו לאור עינים אומר שהיה אתו בכתובים והוא על כל הש״ס.

8) פירוש תוספת.
9) ספר די לחכימא.
10) ספר רסיסי לילה.
} הזכירם ר׳ אריה ליבש שם בהקדמתו.

11) משפחות השאולי. על הלכות מגלה שחבר ר׳ שאול בהיותו בן תמני סרי, מזכירו בכסא דהרסנא סוף סימן רפ״א.

12) ס׳ משבית מלחמות נזכירו ביחד עם

13) ספר אור זרוע הגדול. עם הגהות ר׳ שאול בהקדמת ר׳ אריה ליבש הנ״ל. וע׳ בכסא דהרסנא סי׳ צ״ג שמפלפל בדבריו.

ונהירנא שסח לי הזקן המופלא אחד מילידי ומזקני עדתנו המנוח התורני ר׳ איצק לעווענט המדפיס הנודע, שרבים מלומדי תורה אז גנזו את ס׳ מצפה יקתאל ובשמים ראש באדמת חצר בית הכנסת שבהיידערייטערגאססע, במקום שנהגו אז בימים ההם לשרוף שם את החמץ בערב פסח, אלה משנאתם לר׳ שאול ואלה מאהבתם להרב אביו ר׳ הירש, כדי להעביר הספרים האלו מן העולם ולכל הפחות להמעיט הקריאה בהם.

ובאמת היו ב׳ ספרים האלה מורת רוח להגאון ר׳ הירש והוסיפו יגון על יגונו שהסבו לו בני קהלתו שזלזלו במצות ובחוקי היהודים והיה לשחוק בעיניהם כנרמז ממנו בהרבה הסכמות לספרי מחברים שונים ובאגרתו למטה צד 107. וכאשר נתמלאה הסאה ולא הוטב בעיניו הנהגות ומעשי בני קהלתו התרחק מברלין אל מקום אחר ויכתוב משם לפרנסי ומנהיגי העדה לברלין שיתירו הקשר שבינם לבינו. ואלה דברי האגרת הזאת:

שלומים אלף לכבוד האלופים הרמים הגבירים הנגידים קציני ארץ פרנסים ומנהיגים עדת ישורון ק"ק ברלין.

אחרי עתירת החיים והשלום כה יתן ה' וכה יוסיף שלום ושלוה בארמנותם ואין פרץ ברחובותם, ואין נלוז במעגלותם אמן.

אותיות אלה תבואנה בקרב מחנה כבודם, אביעה לכם את רוחי, וידעתם את תנועתי מקרית העיר והוצה, אתם ידעתם באמת אשר היה עם לבבי לירד מכם זה לשוב אל מקומי אשר משם לוקחתי, יען מאז לקחני ה' מאחרי הנוה ויגבר חסדו עלי לרעות את צאן יעקב עמו ויעלני על גפי מרומי קרת מאת ה' היתה זאת כי נודד הייתי אחרי התהלכתי באשר התהלכתי בעיר ועיר מדינה ומדינה עד בואי אל המקום הזה מעלת תהלת ק"ק הרמה והמדינה יע"א, ואחשבה פה אמצא מנוח לכף רגלי ולא אוסיף לנוד. אמנם הלום ראיתי אחרי רואי ותהי להפך מאשר קויתי, יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי, מרוב עבודה כלה שארי ובשרי, ומלאכתי מלאכת שמים נדחת, והיא כפורחת. נוסף על אלה הבהילוני השמועות אשר שמעתי כי אם היות אשר רבו למו השרידים אשר ה' קורא, יראי ה' החרדים על דברו הן רבו עתה עם הארץ בקצה המחנה נרפים המה ממלאכת ה' ויעשו מעשים אשר לא תעשינה, ותועבותם היו מספרים לפני, מלבד אשר עיני ראו וקול אשר שמעתי באזני, אמרות קדוש ישראל נאצו, והייתי כגבר אין איל. ובהציעי דברי לפני כבוד מעלתכם כי חשקה נפשי לצאת, בלבי צפנתי מה המעשה דכאת רוחי ותוגת לבבי לבלתי אמור כאשר ישאל בדבר אלקים. אחת היא ע"כ אמרתי נלאתי נשוא אשא להם לבדי טרחם ומשאם ושאר הדברים אשר גם המה היו בעוכרי. האמנם תוכן הענין לא גליתי כ"א למי שהיה ראוי לגלות לפ"ד. והנה כבוד מעלתו, חלטו ממנו דברי אשר יצא מפי ויפצרו בי עד בוש ויבטחוני להקל המשא, גם הוסיפו על המידה למען אעזור מעט. ולאשר לא יכולתי לגלות לבי, ולפרוע לשמצה, כי הן לריב ומצה, ומה גם באותן האנשים אשר גליתי אזנם פתוני, כי כן אמרו הלא טוב אשר תעצור בעמינו ואם לא תעלה ארוכה לשבר אשר הם שוברים בחומת התורה די שלא תוסיף, כי כן קרבו אליך כל העם אשר לרגליך, ואם לא ישמעו אליך יחדלו להפיל חומת התורה תחת, פתוני ואפת ונשאתי פניכם גם לדבר הזה לשוב לשבת בארץ. אמרתי אכן ימים ידברו בשובה ונחת יושעון, אכן קויתי לעשות ענבים ונהפוך הוא פתח הסמדר ובוסר גומל סורי גפן נכריה הדשים מקרוב באו ושמו להם בעלי ברית להשניא זמנן ודתם ולקול יללת הרועים אמרו רדנו ויורו המורים בחצים ואבני הקלע, ופרי מחשבותם הסג אחור משפט ואיש בשרירות לבו ילך ותפוצינה הצאן ועל הרועים חרה אפם, לאומים כשאון מים רבים ישאו קולם להסיר עטרת ישראל, והמשפט אשר לאלקים הוא ישפטו הם נכרים ערלי בשר או ישראל ערלי לב זה ההלם לעשות גם בצע אמרתם וישלחו ביד איש זר להקוק בעט ברזל ועופרת למסור מעל. ועתה מה לי פה אם בהמרותם תלין עיני ואזני תשמענה ואהיה כאלם לא יפתח פיו? ואולם חי אני הוא תבחר מחנק נפשי אפס ידעתי גם ידעתי כי במקרה הזה יקרני טרם עת בית

ה׳ להבנות כאשר עם נביאים נבאו מעלת הי״ת ואביטה במכוני ירא אלהים ומלך ועם שונים לא אתערב. אך מה לגבר הוקם על כי יבואו אליו במבוא עם קרבות יחפצון. לכן אמרתי זאת אעשה לשבת בקצה הגבול ימים אחרים לסדר את כל הדברים המשולשים בידי, לבלתי היות שם ערוב ואשלחם בזה ליד זוגתי הרבנית תחיה לתתם ביד אשר ירצו הצדדים אשר הדברים מגיעים עדיהן והנשאר תמסור ליד אשר יצוו כבוד מעלתם, ואנכי ארחיק נדוד אל המקום אשר יהיה שמה רוח ה׳ ללכת כי לא לאדם הכין צעדו, וגם זוגתי תחיה ואשר אתה תבוא אחרי ואם חפץ ה׳ בנו והביא אותנו אל הארץ אשר לפנים צבי לכל הארצות יען שמה פני מועדות. מובטחני בכבוד מעלתם לבל ישימו עלי עון אשר חטא, בהיותי נחפז ללכת ולא אבוא בעיר להפרד בנשיקות כמשפט, כי דעת לנבון נקל שכך יפה לי, כי מי יודע עד היכן הדברים מגיעים כי האנשים האלה קשים ממני, פי יהגה לענות ופיהם יביעו והיינו חרפה לשכנינו. ואתם אחי! שימו לבבכם וידעתם היום והשיבותם אל לבבכם כי בכל כחי עבדתי עבודתי אתכם ואהיה כמרימי עולי ואשליך את נפשי מנגד ולא השתי להדוברים רע על נפשי המואסים מי השילוח ההולכים לאט. אחת אשאלה להיות מעיר לעזור לזוגתי תחיה כל עוד היותה שמה שתוכל למהר ולהחיש דרכה בע״ה. כי עבר קיץ וימי חורף קרבו לבוא. גם אנכי לא אשכח הטוב אשר גמולוני איש איש מראשית עד אחרית ומפי לא תצא הרעה. וגם אני לא אחדל מלהתפלל בעדכם ובעד זרעכם ובעד זרעינו ובעד זרע זרעינו, אתה ה׳ תשמרם תנצרנו מן הדור זו לעולם, ועוד תשוב ותרחם את עמך וכאב את בן תרצה, והרועים אליך ישובו לבלי ידח ממנו מקטנים ועד גדולים, ועיניכם תחזינה מישרים כי קשה עלי פרידתכם ומה גם מזרעי י״ה כצפורן מן הגוף נפרדת וכצפור מקנו נודדת. אבל גם אלה מעם ה׳ יצאו וה׳ הוא הטוב בעיניו יעשה ובו אני בוטח אשר הוא לבד בוחן כליות עליו אני משליך יהבי ואטוש צאצאי מעי כי לא יטוש ה׳. ואתם יהיה נועם ה׳ עליכם ויברך אתכם בכל הטוב עד יקבץ נפוצותינו ועמים יאמרו איש אל אחיו לכו ונעלה הר ה׳ בית המלך ה׳ אלקי יעקב ויורנו בדרכיו ונלכה באורחותיו כנפש הבוטח בקונו, שגלותו יכפר עונו, ויצליח דרכו ועל מי מנוח בית ה׳ יהיה משכנו, ולא יכרת מעונו וזרעו לברכה. ברוך ה׳ יהיה בכל הטוב אשר ייטיב ה׳ לשומרי מצותיו ועושי רצונו. ועינינו תחזינה גם יחד בהגלות נגלות מלך ישראל ובשובו אל ארמונו, נגילה ונשמחה בו ובישועתו בשובו לרעות את צאנו, עבדכם אני צבי הירש.

אלה דברי הרב שבאו ממעמקי לבו ונכנסו אל לב פרנסי ומנהיגי קהלתינו והשאירו רושם עמוק. והנה הפשתי בפנקס העדה ובשאר ספרי זכרונות עיר ברלין ולא מצאתי אף רמז קטן מהמענה אשר בוודאי השיבו ראשי הקהל על אמרות הרב אשר שפתיו ברור מללו פשעי וחטאת בני עדתו. ומי לא יתפעל בקראו את הקינה אשר קנן רבינו על האנשים אשר הקדיחו תבשילם ברבים והמרו עיני כבודו בדבריהם ובמעשיהם! — אולם אין ספק שהעמיקו ראשי העדה עצה והתאמצו ועמלו להטות לב האיש הגדול הזה ועין העדה לשוב לברלין ולקבוע מחדש משכנו בעיר מלאה חכמים וסופרים ובעלי תריסין אשר מרביתם חפצו ברועה נאמן

הזה להיות המשרה על שכמו ולילך לאורו בטח כל הימים אשר הוא חי. ויצליחו ראשי הקהל בעמלם ובהשתדלותם ורבינו שב למקומו ובטל דעתו מפני דעת ורצון השלמים ורבים אשר הכירו מעלת כבודו, הגם כי בלבו שנא את הרבנות כמו שאמר באחד ממכתמיו על אב״ד (המגיד תר״ל צד 125):

„במסתרים תבכה נפשי נפש עמלה.
קצה בלהם הקלוקל, שכר בטילה.
תבוס נופת ערוב במרורת פתנים, בלענה מהולה;
אנה ה׳! מנת חלקי מידך אבקש קטנה או גדולה
אברך מידך עלה זית, וביד אדם אל אפולה״.

אולם מאת ה׳ היתה לו מנעוריו הרבנות למנה, ועד זקנה ועד שיבה נשא עולה עד בא קצו ביום ב׳ ד׳ אלול תק״ס ורוחו שב אל אלהים וקול סופדים בברלין נשמע, נהי בכי תמרורים ויבכו אותו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם.

ואלה הדברים החרותים על מצבתו בבית עלמין הישן פה ברלין:

„פ״נ איש גדול ושר צבֿאֿ רב פעלים, מגזע יהוסי ארץ זרע קודש הלולים, התוארים והשבחים ורב הודו אך למחסור, הן תורה יראה וחכמה וכל טוב ארוניו בידו. גדול מרבן שמו לבדו, אדונינו מורינו ורבינו צבי הירש בהגאון מו״ה אריה ליב זצ״ל, רועה צאן קדשים מקהלות עם ישרים סודו לונדון, הלברשטאט, מנהיים ופה ברלין ז״ך שנים. צדיק באמונתו יחיה. ויגוע ויאסף חמודו, ביום ב׳ ד׳ אלול פשט בגדו, ויושם בארון למשמרת ביום ג׳ ה׳ אלול תק״ס לפ״ק עד עת קץ הימין. יקיץ ברחמים ולבש מדו, עם רבים ישיני אדמת עפר ונראה בכבודו. תנצב״ה״.

ובספר עשרה למאה מר׳ צבי הירש מגיד בוואיידסלוב (פעסט 1858) דף מ״ג נדפס קצת מהספד על פטירת אב״ד בברלין ר׳ צבי הירש.

ואלה שמות בני הגאון ר׳ הירש וקצת מיוצאי חלציהם:

1) ר׳ שאול אב״ד בפ״פ דאדר ומדינת שלעזיען בעל המצפה יקתאל ובשמים ראש. ואשתו שנתגרשה ממנו ונפטרה בברלין ג׳ חשון תקע״א היתה שרה בת הגאון ר׳ יצחק יוסף תאומים אב״ד ברעסלויא שנפטר ישם ט״ז חשון תקנ״ד בן הגאון ר׳ חיים יונה תאומים. בנו של ר׳ שאול היה ר׳ אריה ליב(ש) שנתגדל על ברכי זקנו ר׳ יצחק יוסף בברעסלויא ובהיותו עוד נער קטן הריצו על ידו הגאון הזה והגאון ר׳ ישעיה ברלין (פיק) אגרותיהם זה אל זה. ומבלעדו שמש גם את אביו וזקנו ר׳ הירש בברלין ואת הגאון ר׳ פנחס הורויץ הלוי. — ובן ט״ו שנים החל ר׳ אריה לחבר את ספריו והם ס׳ מקור הברכה על תרי״ג מצות, וספר אילת אהבים וס׳ אשת נעורים חידושים על משניות ומכלם לא נדפס כי אם הקדמה גדולה (י׳ דפים) נקראת כוכב נוגה שהקדימה לס׳ אור עינים מר׳ שלמה בר אברהם פניאל שנדפס בראשונה בקושטנטינא ואחר זה שי״ז בקרימונה ושלישית על ידו בברעסלויא תקס״ז בהסכמת הגאון ר׳ חנניה ליפמן מייזלש אב״ד פיעטרקאב והגאון ר׳ צבי הירש אב״ד קראקא. וכחלק אביו גם

חלקו כי בני דורו ומיודעיו רבו אותו וישטמוהו ונתנו בו דופי. ובפתיחת ספר הנזכר מקונן ואומר: „מבטן אמי אח לצרה נולדתי ומיום היותי יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי ואף כי זה שנים עשרה שנה אנכי שרוי בלא טובה בלא חומה בלא שלום בלא ברכה, יען שדי המר לי וחצי הזמן בי נחתו, כספי וזהבי נחלו זרים וקנאת בני בלי שם עלו עלי, נוסף על זה צוררי יחרפוני לאמר אין ישועתה לו באלהים ועם כל זה אנכי לא שניתי ובתורת ה׳ חפצי״ עכ״ל. — וברשימת ראזענטהאל בחלק יורע ספר צד 16 נומר 93 כתב המרשים ואלה דבריו: „אם ישים הקורא הנבון את עינו על הקדמת הרב הנ״ל ואח״כ יקרא באור השכל את ספר אור עינים אשר הוציא בעל הקדמה הנ״ל שנית (?שלישית) לאור, ישתומם ויאמר מה זה עשה האיש הזה לנו? אבל מי אשר ידע את קורות ימי ר׳ אריה הנ״ל ואת התלאות אשר עברו עליו ידע כי מררו את חייו וערבבו את שכלו עד כי שכח את צור חצבתו והמיר דתו אך לבסוף ימיו מת בבית החולאים בעיר פ״פ דמיין בתשובה שלימה. ואנכי בעוד הייתי תחת צל רמב״ש (ר׳ מאיר בר שמחה) אב״ד דק״ק ברלין ראיתי אגרת מרי אריה הנ״ל אשר כתב בשכבו על ערש דוי בעיר פפד״מ, לא כסה כל פשעיו אשר עשה ונחם ושב מרעתו, ואלהים כפר לו בזכות אבותיו ישני עפר. ואף אחותו של איש הזה הכרתי בהיותי בברלין וכמוהו כמוה אנשי מופת המה״ עכ״ל ראזענטהאל. ושם אחותו של ר׳ אריה הנזכרת מהמרשים הנ״ל הענא, שהיתה אשת ר׳ אברהם הערץ מיעסניץ ובנם ר׳ שואל הערץ שנפטר פה זה לא כביר. ואחרי שנתארמלה מבעלה נשאת שנית בשנת תקס״ה להגובה דקהלתינו וגבאי דגמילות חסדים והכנסת כלה מה״ו איצק בר מאיר יפה ונפטרת כ״ג אלול תקפ״ב.

2) ר׳ שלמה אב״ד בפרענצלויא. ובשנת תקנ״ב כ״ג כסלו נפטר בלונדון הגאון אב״ד משם ר׳ דוד טעבלי שיף הכהן בעל ס׳ לשון זהב ועל מקומו נבחר לאב״ד ללונדון והמדינה הגאון ר׳ שלמה ונפטר שם זקן ושבע ימים ועל מצבתו חקוקים הטורים האלה:

„יושבי תבל ושוכני ארץ הלילו, עיניכם מקור דמעה על לחי הזילו,
כי בא מועד להרים עטרת תפארת, עלה הכורת ויקטף גוית הכותרת,
עלי כלילת יופי יתאונן כל גבר, עלי גויתו כי חוצב לה פה קבר,
עלי תפארתו קבור בסעיף אדמה, עלי אורו כי חשך ישמע קול ברמה:
אשריך שלמה כי עלית שמי מעונה, אך שם תשכון ותנוח במנוחה נכונה.
ושם תתעדן מזיו שכינת אל החונן, זאת היא נחמת כל איש אשר עליך יקונן,
בן שמונים ואחד שנים במותו, ונקבר ביום ד׳ ער״ח כסלו תר״ג לפ״ק.״

אשתו הרבנית רבקה ממשפחת קעניגסבערג בקעניגסבערג היתה אחות מרת דבורה שיינדלעס אשת הנגיד מהור״ר ליב בר בער בליסא. ובניו של ר׳ שלמה: ר׳ דוד טעבלי שנתישב בירושלים וממנו נדפסו מאמרים במכתב עתי „ד׳ער טרייע ציאנסוועכטער״ 1846 צד 306, 369. ור׳ שאול בנו השני של ר׳ שלמה נתישב בזאנדמישל בגליל פוזנא ובן שלשים ושלש שנים הלך ללונדון לבקר את אבותיו ותמת אמו הרבנית בהיותו שם בשנת תקצ״ב וככלות ז׳ ימי אבלה חלה גם ר׳ שאול והלך שם לעולמו ועל מזלא בישא הדין רמז הגאון ר׳ שלמה במצבת אשתו:

„הביטו הלום וראיתם על האבנים, כי קמה לעומתי צרה פעמים,
מתה עלי אשתי נודעת בשערים, תבורך אם הבנים, דור ישרים,
בת שבעים במותה. יום ד׳ ו׳ תמוז ונקברה יום ה׳ תקצ״ב.

בנו של ר׳ שאול בהגאב״ד ר׳ שלמה הוא התורני מוהר״ר הירש לאנדאן בברלין.

3) ר׳ טעבלי בנו השלישי של הגאון ר׳ הירש נפטר בפיעטרקאוו ושם אשתו זלאטה. ורחל בתם היתה נשואה לר׳ געטצל הורוויין בר מרדכי ראש הקהל בקראקא בר פנחס הורוויין. ובת ר׳ געטצל מרת גלדה היתה אשת ר׳ יצחק איצק מיזיס בקראקא שנתישב אחר כך בטהארען בעל ספר צפנת פענח בעניני קבלה (1862). — ומבניו של ר׳ געטציל נזכיר את ר׳ רפאל אליה הורוויין סוחר ותורני בקראקא חתן ר׳ שואל לאנדא שם ובנו של ר׳ רפאל אליה הוא ר׳ פנחס הורוויין מווין נולד בקראקא י״ב אלול תקפ״ג והוא המחבר ספר בלשון אשכנז הנקרא Die Bibel der Vernunft, Wien, 1874. (כן שמעתי מפי ר׳ פנחס הורוויין המחבר בהיותו עמי במחיצתי פה ברלין 25 יוני 1874 ושנית 15 מייא 1881.)

4) שרה, אשת שאר בשרה ר׳ יעקב משה בהגאון ר׳ שאול אב״ד באמסטרדם אחיו של הגאון ר׳ הירש בברלין. הוא היה בתחלתו אב״ד בק״ק ווילעהן ובבנין אריאל (אמ״ד תקל״ה) סוף ח״א דף ל״ט ודף מ׳ נדפס חילוק מר׳ יעקב משה ומכונה שם אב״ד ווילעהן וחתן הגאון ר׳ הירש אחי ר׳ שאול אביו של ר׳ יעקב משה. ואחרי פטירת ר׳ שאול באמסטרדם בן ע״ג שנים ש״ק ז׳ תמוז תק״ן, נבחר ר׳ יעקב משה לאב״ד באמ״ד ונפטר ביום ט״ו אדר שני תקע״ה. (אבני זכרון מר׳ שמואל מולדער צד 12—13 ור׳ גבריאל פאלק בכרמל שנה א׳ תרכ״א צד 322), ושרה אשתו נפטרה יום ד׳ ח׳ אלול תקנ״ז (קול בת גלים מר׳ גבריאל פאלק צד 4—5). ור׳ יעקב משה ושרה אשתו הולידו את רבקה ריזל נפטרת באמסטרדם י״ד טבת תקצ״ה אשת הגאון אב״ד באמ״ד ר׳ שמואל בערנשטיין שנפטר ד׳ טבת תקצ״ט בן הגאון מהור״ר יששכר בעריש בן הגאון ר׳ אריה ליבש בעל פני אריה בהגאון הרב פני יהושע אב״ד לבוב, ברלין, מיין ופ״פ דמיין. (קול בת גלים צד 9, אבני זכרון ממולדער צד 13 וע׳ למעלה צד 31). ואחרי מות ר׳ שמואל בערנשטיין נתמנה בנו הרב הגדול מו״ה יששכר בעריש בערנשטיין לדיין באמסטרדם ובשנת תר״ה נקרא לאב״ד בק״ק האאג (הכרמל שם נומ׳ 40) יחייהו אל ברוב חסדו לאורך ימים.

ולר׳ יעקב משה הנזכר עוד בן הוא הרב המאה״ג מו״ה יחיאל אריה ליב שהיה אב״ד בק״ק לעווערדן ונפטר שם בחיי אביו כ״ג סיון תקס״ז (אבני זכרון שם צד 84). אלה הם קצת מצאצאי גאון עוזינו ר׳ הירש זצלל״ה וכולמו זרע בירך ד׳, י״י ישמרם.

מתורת רבינו הירש נשארו הרבה ספרים בכתב יד אצל בנו ר׳ שלמה האב״ד בלונדון וביד ר׳ אריה ליב נכדו הנזכר למעלה ואצל תלמידיו הרבים שלמדו בישיבתו ומדרכו היה לכתוב חידושיו בגליון ספרי הדפוס שלמד לפי השעה מתוכן ורק מזער מהם נדפס אחת הנה ואחת הנה. ופה נציין הנודע לנו ממנו בספרי דפוס ובכתבי יד.

1) תשובות ואגרות. ראה למעלה צד 86—87 תשובתו לענין גלות בחו״ה.

ובשו"ת הר הכרמל (פפד"א תקמ"ב .f) בסימן כ"ג מאו"ח תשובה שהשיב למחותנו המחבר ר' אליה בר יחזקאל ואחרת בענין: מי שקדש לו אכיו אשה ונאבד (ועיין בהערות) בשו"ת בית אפרים לר' אפרים זלמן מרגליות. ועיין למעלה צד 72 אגרת ר' הירש לר' שאול אחיו וב' אחרות כתב למחותנו ר' אביגדור בר שמחה הלוי מגלוגא בפראג ונדפסות בח"א מאגרת רמ"ד ווין 1794. דף י"א, ב' עד סוף י"ג, ב' ושתיהן כתובות בעוד היה עוד רב בהלברשטט. וחילוף מכתבים רבים היה לר' הירש בענין טיב גטין וכדומה עם הגאון ר' אליה אב"ד בלאנדסבערג דווארטע (תואר פני שלמה לאנדסבערג, קראטאשין 1870 צד 36) וחבל על דאבדין!

2) חידושים על התוספות ופסקי דינין ופירוש על הגדות הש"ס היו ביד ר' אריה ליבש נכדו בכתובים ונזכרים ממנו בהקדמתו לאור עינים הנזכר למעלה צד 107, ור' משה קערנער מזלאטאווע בזרע קודש דף ל"ג, מ"ג, נ"ג, ב' הביא פירושים ששמע מפיו וכן מביאו ר' זכריה מענדעל פארהייץ מבֿאטשטאט בספרו מנורת זכריה. ועי' כסא דהרסנא סימן רפ"ה.

3) הגהות לס' יוחסין, נוספות להגהות דודו יעב"ץ ונדפסו יחד עם הגהות ר' שמשון בלאך הלוי בשם גאון יעקב ועטרת צבי בישורון להרב קאבאק מחברת II צד 7—16 ומסומנים צב"א ר"ת צבי בן אריה ושם במחברת ג' 5—8.

4) הגהות לס' כפתור ופרח נדפסו בס' הזה שנדפס שנית בברלין תרי"א על ידי ר' צבי הירש עדעלמאן והעתיקן מס' כפתור ופרח שהיה בידי החכם ר' משה דעסא עם הגהות והערות אחדות מהגאון ר' צבי הירש (הקדמת עדעלמאן שם צד XII אות ד' וצד XXXVIII, LVIII).

5) הגהות לס' שפתי ישנים מרי שבתי משורר בס מפראג. ע' כ"ח ח' צד 162 ואוצר הספרים מבן יעקב צד 609 נומר 1238.

6) הגהות לפרקי אבות עם לחם שמים ליעב"ץ דודו נדפס בברלין תקצ"ד עם צורת הגאון ר' הירש 8 בדפוס ר' דניאל בר שלמה קראניק המכונה פריעדלענדער ועוד הפעם עם לחם נקודים מהגאון ר' אליה ווילנא, ווארשויא 1870.

7) הגהות. נדפסו במשלי עם פירוש יד אבשלום לר' יצחק עראמה דפוס לייפציג משנת 1859 על ידי ר' אייזיק פריימאן מקראקא.

8) הגהות כתובות בס' מחנה אפרים דפוס קונשטנטינא משנת תצ"ח .f שהיו לפי מה ששמעתי ביד החכם המנוח צעדנער בלונדון.

9) הגהות לס' החינוך נדפסו עם הגהות אחרות לס' הזה במגד ירחים מרי יוסף כהן צדק מחברת ד' צד 12—20 בסימן צ"ב"א = צבי בן אריה.

10) כתב יד שנעלם ענינו נמצא בלונדון בבית הגביר ר' שלמה זלמן במוהר"ם קעזיר מהגאון ר' צבי הירש ומשם הדפיס ר' אפרים הערץ הגהה אחת בספר יד מלאכי דפוס ברלין משנת תרי"ז בדף ו' ע"א.

11) שירי קודש מליצות מוסר ומכתמים.

כבר בשנת תרכ"ב זכרתי בספרי עמודי העבודה II צד 308 שיר:

א) צהלו ועלזו נטעי נעמנים בֿדת אל יקרה מפנינים, יחד בקול אבות ובנים, יאמר נא ישראל: וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל. השיר הזה היה אז לפני בכת"י ובפירוש נכתב עליו שמחברו הוא הגאון ר' צבי הירש אב"ד ברלין.

וחתום בו צבי ונוסד לנתינת ספר תורה. ובשנת 1870 הדפיסו החכם פאביאן מיזים בלייפציג, חתן ובן אחיו של מהור״ר יצחק איצק מיזים בטהארען, בהמגיד שנה הנ״ל נומר 14 צד 109 בשלימותו שהעתיק מקובץ שירים כתב יד של הגאון ר׳ הירש שמקצתם נדפסו ממנו ג״כ שם בשם „נחלת צבי״.

ב) יי׳ אלהי דבקת בעמך באהבה נפלאה. שם בהמגיד צד 101 לחנוכת בית הכנסת וחתום בו יהוה אדני בראשי החרוזים.

ג) בנה נא אישי, דביר מקדשי, מלוכה השב לבן ישי. שם צד 133, פיוט קטן לגאולה ע״מ יתד וג״ת וב״ת וכן בסוגר ויש בדמותו וצלמו פיוטים במנהגים שונים. וזולת אלה נדפס שם צד 85 מכתב יד הנ״ל שיר: „בית היין״ מוסר לפורים עם הקדמה. — תחלת שיר מוסרי הזה הוא:

ד) צופה הייתי בקרב עמי ועדתי, יחד אותם מצאתי, שומרי משמרת ד׳ וחקיו הישרים. ובצד 125 נדפסו איזה מכתמים ממנו ונעתיק פה איזה מהם:

ה) לאב״ד . . . במסתרים תבכה נפשי — עיין למעלה צד 41.

ו) למעלת השתיקה: עבדי הוא הדבר בפי השארתי — גבורי הוא הדבר אשר דברתי — מנעתי אמרי בעת ראוי להניב ניבו — יש תקוה למלאות החסרון לעת מצא להטיבו — דברתי דבר עת לחשות האוכל להשיבו?

כמדומה לי העתיק הרב מכתם זה מאשכנזית לעברית.

ז) דברים שונים: אהה לשון עבר איך נהפכת — לפנים טיסדך שוקל וסופר — שומר מצוה יועץ וחכם חרשים — עדי תפארתך כאשכול הכופר — ועתה יעל בך פריץ חיות — ערל לב בלב ידבר ואת כל כופר.

(אולי ירה הרב חציו במכתם הזה כנגד חברת המאספים ובפרט נגד ר׳ איצק אייכל שנחשד בעיניו לאוכל מאכלות אסורות ואמר עליו: עולם הפוך ראיתי: בימים שעברו אכל החזיר פרי האייכל ועתה אוכל אייכל את בשר החזיר).

ח) כילי (שם צד 133. יתד ושש תנועות בדלת ויתד וג״ת בסוגר):

אדמה איש קומץ ידו וזהב אוצר — כמו כלב שומר כרם ואחר בוצר — כסיל יחשב אל בניו ואל מי עוצר? ביען הוא זורע לרוח וסופה קוצר — מפזר בא אחר אוסף, ועליו נוצר.

ט) אחי יפיפית מבני אדם. שיר לכבוד אחיו ר׳ שאול אב״ד באמסטרדם בראש ח״א מספרו בנין אריאל ועליו כתוב שיסדו בשנת שיר ידידות (תקל״ח) ובסופו חתם פה ק״ק אמסטרדם. יום שנכפל בו כי טוב כי כן יברך גבר לפ״ק (שעולה תקל״ז!) ובראש ח״ב מס׳ הנ״ל שיר אחר מר׳ הירש ששלח לו מברלין לא״ד תחלתו:

י) אל הר מרום הרים.

יא) דעת הכלם לחלי הנפש תחבושת,

כי רבים אוו לחטוא וינזרו לבושת.

כן נדפסו החרוזים האלה על שם ר׳ הירש בסוף שירי מוסר השכל לר׳ האי וקערת כסף לר׳ יוסף האזובי (ווארשא 1835) צד 76 ושם נקראים: מליצה צחה ובמגיד הנזכר צד 86 נוסח משונה: למעלת הבושה:

הבושה מזור לגו ולנפש תחבושת, וכו׳.

ובישורון להרב קאבאק מחברת II לעמבערג 1836 צד 8 מובאים החרוזים האלה בשם „מכתם" בנוסח משונה מהמאסף:

הבושה היא לתחלואי הנפש תחבושת,
רבים נטו לרעה וינזרו לבושת.

יב) ציון לזכרון אשת נעוריו מרת גאלדה אשר בצדה מצא אחרי מותו גם הוא מנוח, וזאת נוסחת המצבה אשר הציב על קברה:

פ"ט אשת חיל מאושרת, יעלת חן ומעשיה נעימים כקטורת, מבית אביה בכתר כהונה מוכתרת, ובאהבת התורה והמצוה נפשה נקשרת, צדקת פרזונה יעמוד לעד לשם תפארת, הרבנית הצנועה הגבירה מרת גאלדה בת ר' דוד טעבלי הכהן אשת הרב החבר מו"ה צבי הירש נר"ו אב"ד דקהלתנו והמדינה. הלכה לעולמה ביום ה' ב' דר"ח אייר תקנ"ד לפ"ק זכותה יגן על בעלה וזרעה אחריה למשמרת, ונפשה בצרור החיים תהא נצררת.

„בשנת תקנ"ז י"ב כסלו היתה ההונת אב"ד נר"ו עם שפרינצה בת ר' אברהם בר"ע." כן נרשם בפנקס הקהל מבלי אשר ידענו מי היא ובית אביה. ושמעתי אומרים שאחרי מות ר' הירש נשאת שנית לר' זאבל אייגר אב"ד ברוינשווייג אשר היתה לו לאשה השלישית אשר לקח. ונזכרתי מה שכתב הגאון הזה בהקדמתו לספרו עטרת פז (אלטונא תקפ"ג) שמזכיר שם אשתו הראשונה מרת פראדכי ואשתו השניה מרת רחל ז"ל ומתפלל שזכותן „יעמוד לנו ולבנינו ולזוגתי הרבנית מגזע הגאון חכם צבי הצנועה מרת שפרינצה בת מוהר"ר אברהם אשר התהלך תמים הוא ואשתו ההסודה מכבדת התורה מרת רחל בת ר' איצק פרענקל זצ"ל" עכ"ל. ולמדנו מזה שאשתו השניה של ר' הירש היתה ממשפחתו משפחת החכם צבי והיא היתה לר' זאבל איגר אשה השלישית אשר לקח.

יג) ציון למזכרת האשה המהוללה מרת דינה בת ר' צדוק נויאן אשת ר' יאקב בר הירץ הכהן שעזבה כל הונה ורכושה לסיועת בני משפחתה, להכנסת כלה ולתלמוד תורה ליתומים שיתגדלו בביתה אשר נפטרה בו, ביום א' כ"ב כסלו תקמ"ט. וזאת המצבה אשר הציב לה:

לאשת חיל, כיעל ואביגיל, יומם וליל, שאו קינה.
עטרת בעלה, היא העולה, על כולה, כחנה ופנינה.
הון אישה, הפרישה והקדישה, אבן הראשה, לראש פנה.
לקרן קיימת, חסד ואמת, כדבר המת, צדקה דינה.
מזון ארוחה, והצלה ורוחה, למשפחה ומשפחה, מדינה ומדינה.
להכנסת כלה, יתומה בתולה, שמחה וגאולה, בגילה ברינה.
ולתלמוד תורה, ליהודים אורה, נשמתה שורה, בעדן רננה.
והיא כפורחת, במנוחה ונחת, מתחת, כנפי השכינה. תנצב"ה.

---

12) ריטואלגעזעטצע דער יודען, ברלין 1783. ראה מה שכתבתי למעלה צד 82.

13) פסקים בלשון אשכנז שהעריכם לרצון ערכאות המלכות בדברי ריבות שבין יהודים ליהודים שבאו לפניהן להרויח משפטיהן, והמה עשו שלהן ושפטו בשעריהן על פי דין תורה וחוקי ישראל שהורה להן רב המדינה רבינו הירש זצ"ל.

וכן נמצאו ממנו תשובות לשאלות יועצי ושרי המדינה בענינים שונים הנוגעים בדת ישראל, ונדפסו קצתן בקובצי פסקי השופטים בעת ההיא שטעננעל, מאטים, ראבע רעננע וזימאן והיינעמאן ובשאר ספרים.

14) בתואר פני שלמה קראטאשין 1870 צד 36 מוזכר חלוף מכתבים שהיה להגאון ר' צבי הירש עם הרב דלאנדסבערג הרב מו"ה אליה. ובתוך דבריו מזכיר שראה חותם של ר' הירש שהיה חרות עליו תאומים כי היה ג"כ ממשפחה המיוחסת הזו. ובסוף מחברת ג' ממגד ירחים בנייר שמכורכת בו נדפס שנמצא ביד ר' יוסף כהן צדק קובץ כתבי ידות ובו גם מכתב מר' צבי הירש.

צורת ודמות פניו נעשתה בראשונה ע"י אומן נפלא בימיו על נייר גדול ורחב ידים וכתוב עליה: Gem. v. J. Krüger, gest. v. M. Abramson d. jüng. Berlin. 1798.

צורת הרב הגאון הגדול המפורסם מהור"ר צבי הירש נר"ו אב"ד דק"ק ברלין והמדינה יע"א בשנת הדר זקנים שיבה לפ"ק.

Rabbi Hirschel Loebel Ober- Land- und Stadt-Rabbiner zu Berlin.

וזולת זה ראיתי עוד ציור שני קטן מאוד ביד נכדו ר' שואל הערץ פה ברלין המוכר למעלה צד 100 וציור שלישי נמצא בראש ספר פרקי אבות עם לחם שמים הנדפס בברלין בדפוס פריעדלענדר תקצ"ד שראיתיו זה כמה שנים ואין הספר בידי כעת לראות מי היה האומן. וציור האחרון הוא פאטאגראפיע מציור השני, נעשה במצות המוכר ספרים דאקטאר פאפעלויער למכרם במקח השוה.

הערות.

צד 5. בשורה י"ב טעות הדפוס הוא ותחת 384 צ"ל 483.

צד 6. בענין השאלה אם היה ר' העשיל רבו של הש"ך? מדברי ההסכמה שהעתקנו למעלה לא נראה מדבריו שמדבר מתלמידו כי אם מאיש כערכו. ובבית יעקב מן ר' יעקב בר שמואל בר תנחום (הנדפס תנ"ו f. בלי הודעת מקום הדפוס) בסי' י"א כתוב: שאלה שכתב אלינו המאור הגדול מהר"ר שבתי כ"ץ בעל שפתי כהן" ובתוך דברי הש"ך אלה הדברים: „ושאלתי לכל החכמים ביריד לובלין ואין פותר אותם לי גם הגאון מו"ה העשיל הודה לדברי שכונתי האמת וגו'. — גם מזה לא ניכר שהיה תלמידו כי לא מכנהו בשם רבי או מורי. — ובענין חדושי הגאון ר' יעקב ובנו ר' העשיל חוץ מהנרשמים בפנים. עי' באוצרות חיים צד 21 נומר 252 ובמפתח האוצר צד 335. ובאוצר הספרים לבן יעקב מובא בצד 60 נומר 75 באור פוסקים ליו"ד וח"מ כ"י לר' משה מהראדנא והר' הירש לובלין. ואין ספק שר' הירש זה הוא המדובר בו בפנים צד 69 והוא ר' אפרים נפתלי הירש אבי ר' יעקב וזקנו של ר' העשיל. ומ"ש בתולדות יעב"ץ צד 1 שר' יעקב אב"ד לובלין היה בנו של ר' העשיל הוא טעות כי ר' יעקב היה בן של (ר' אפרים נפתלי) הירש. — ובענין בניו ובני בניו של ר' העשיל עיין בצל"ח לברכות דף ע"ז ב' שכתב „שמעתי מזקני אבי אמי הגאון החסיד מו"ה אלעזר זצ"ל שאמר בשם זקנו הגאון מאיר עיני הגולה מו"ה העשיל זצלל"ה" ולפי זה היה ר' יחזקאל לנדא מצד אמו מבני בניו של ר' העשיל וכ"כ גם כן בנו ר' יעקבקא בתולדות אביו ר' יחזקאל לנדא בראש נודע ביהודה תנינא דפוס לובלין. — ובמכתב עתי המדבר מהמדפיס ר' צבי הירש איטצקאווסקי נומ' 11 צד 90 (ברלין תרמ"ב) כתבתי הערה לתולדות רבינו העשיל ואלה דברי:

„בתולדות רבני עיר קראקא מהחכם ר' יחיאל מתתיהו צונץ (לעמבערג 1874) נזכר (צד 113 ובהערה 68 בצד 60, ובצד 182 סימן ל"ה): הרב מו"ה יששכר דוב בערוש שהיה ראש ומנהיג הקהלה בקראקא והמדינה ובנו של הגאון מוהר"ר העשיל אב"ד שם ונפטר יום א' ער"ח חשון תנ"א. וזה איזה שנים העתיקו בשבילי ב' תלמידים מצבות רבני עיר פראנקפורט דאדר ובמספר הגליונים האלה גם מצבה אחת זו תארה:

„בר פחתי בן גדולים אנשי שם מעולם.

ה"ה הקצין האלוף המפורסם מו"ה מרדכי מק"ק בראד נאמן ארבע ארצות פולין בן הרב המפורסם מו"ה יצחק אב"ד דק"ק בראד בן המפורסם מו"ה יששכר בער מקראקא בן הגאון רבן של בני הגולה מוהר"ר העשיל זצוק"ל „נפטר ונקבר יום ה' כ"ו תמוז ת"ק לפ"ק" (ובהעתק השני כתוב כ' תמוז). עכ"ל המצבה.

וכפי הנראה לא היה משכן הקצין הנזכר בפ"פ דאדר, ואולי היה שם ביומא דשוקא כשאר אנשי בראד שבאו לשם ליריד."

עד כאן כתבתי שם בשנת תרמ"ב ואוסיף פה שבתנ"ך אמ"ד בלשון אשכנז מר' יוזל וויצנהויזען (תל"ז—תל"ט) חתום בהסכמה ביריד יערעסלאוו בין קציני ד' ארצות ביום ג' כ"ד אלול תל"ז ר' יששכר בער בהגאון ר' העשיל ועוד הפעם שם ביריד לובלין ביום ד' י"ג אייר תל"ד. ואחר כן בא לידי מחברת ח"י מכוכבי יצחק מר' מענדל שטערן (ווין 1853) וראיתי שם בצד 53—55 שסופר ומונה יחוסו של ר' הירש חיות עד רבינו העשיל ואומר שאם אבי ר' הירש היתה בת הרב המפורסם ר' וואלף בערנשטיין בהגאון ר' ליבש בערנשטיין אב"ד גאליציען ולאדמעריען בן הרב המפורסם הטפסר מה"ו יששכר בערוש ז"ל פרנס דד' ארצות בן הרב הגאון המקובל מ' וואלף אב"ד זקאליט חתן הגאון מה"ו יצחק ז"ל אב"ד דק"ק בראדי נכד הגאון רבן של ישראל מו"ה העשיל ז"ל אב"ד דק"ק קראקא בן הגאון מו"ה יעקב ז"ל אב"ד דק"ק לובלין" עכ"ל בכוכבי יצחק. ולפום רהיטא היה קשה בעיני מה שכתב שר' וואלף חתן ר' יצחק לנדא היה נכד מר' העשיל ומדוע לא הזכיר שם אביו שהיה בנו של ר' העשיל? אכן על פי המצבה הנזכרת שהעתקתי בהמדבר הנ"ל המובן לפי דעתי שר' יצחק (לנדא) חמיו של ר' וואלף הוא היה נכד של ר' העשיל והיה לפי דברי המצבה בהמדבר גם בנו של ר' יששכר בער מקראקא בנו של ר' העשיל ועל פי זה הכל עולה בקנה אחד.

ועוד נמצא לר' העשיל בן ושמו מרדכי והוא היה בעל הראשון של הרבנית שרל בת הגאון ר' יונה תאומים בעל קיקיון דיונה (גדולת שאול דף כ"ד בפנים ובהערה.) ובשו"ת ר' חיים ראפאפארט בחלק חו"מ דף ע"ג מצאתי שהגאון ר' מרדכי בר נפתלי אב"ד דפוזנא היה חתן ר' משלם והוא היה חתן הגאון רבינו העשיל. ועי' ג"כ היחוסים בהקדמת ר' זכריה פאדהייץ לספרו מנורת זכריה, אכן כל היחוסים שלו עוד צריכים בקור ואין עתותי מספיקות כעת לירד לסוף הענין ולא רציתי אלא לעורר על זה אולי יקדמו אחרים לפני לברר הדברים.

צד 7. בתו של ר' שאול היתה אשת הדרשן וחד מבני ישיבת פוזנא בשנת תס"ח הרב מו"ה פלק במוהר"ר מאיר שחתום בהסכמה מיום ג' ט"ו שבט תס"ח על ספר עין יעקב דפוס ברלין משנת תס"ט. — גם אשת הנגיד ר' משה אויערבאך פרנס דד"א בקראטשין ובנו של הגאון בעל עטרת זקנים שבא מווינא לקראטשין והיה שם אב"ד, היתה בת הגאון ר' שאול כמובא בהקדמת המוציא לאור המגן אברהם על קצת מסכתות

מהתוספתא לסדר נזיקין (אמ"ד תל"ב 8) -- וכן אם אביו של הרב ר' משה בבריסק היתה בתו של ר' העשיל (מובא בשערי שמים ח"א לר' יחיאל מיכל בר אריה ליב הלוי פראג תל"ה דף ל' ל"א א'). ובעיר גבורים מובא בצד 124 מברכת הזבח לזבחים ל"ז את הרב מ' צבי הירש חתן ר' העשיל.— ושם צד 159 מתפלא המחבר על הגאון ר' אריה ליב בנו של ר' שאול שכתב בשער שו"ת הרמ"א (אמ"ד תע"ב f) על אביו ר' שאול ועל אבי אביו ר' העשיל: ושניהם מנוחתם כבוד היה בק"ק קראקא שסותר למה שכתב בפנקס החברה קדישא בקראקא שנפטר ר' שאול בדרך ונקבר בגלוגא ביום ה' י"ז אייר תס"ז. אכן משום בא לא אריא כי הכותב שמש בליטנא דקרא: ומנוחתו כבוד (ישעיה י"א י') שהעתיקו ארמי: „ויהי בית מישרוהי ביקר" וכן העתיק גזעניום מלות הללו בערך מלין שלו (לייפציג 1857): וואהנונג וכן תרגמו דע וועטע בהעתקת התנ"ך לאשכנזית: „זיינע וואהנונג איזט הערליכקייט" — והכוונה על מנוחת החיים בעלמא הדין ולא על מנוחת הגוף בקבר ומנוחת הנפש בעלמא דאתי, כי הכוונה האחרונה שהשתמשו בה קדמונינו בלשון מנוחתו כבוד אינה עיקרית אלא מושאלת ונהגו בה מימי הגאונים כאשר כבר הורה זקן אחד החכם צונץ (צור געשיכטע אונד ליטערטור צד 43—44). ולכן נראה לי שהשתמש המוליא לאור ס' שו"ת הרמ"א הנ"ל בליטנא דקרא מנוחתם כבוד במובנו הראשון דהיינו שהיה מקום רבנותם ודירתם של שניהם בקראקא כאשר היה באמת שניהם היו שם אב"ד אולם המות הפריד ביניהם, האב נקבר בקראקא ור' שאול בנו נפטר בדרך הלוכו לגלאגויא ויקבר שם. וראה הסכמת הרב ר' טוביה בן' אהל יששכר (אלטונא תקפ"ה) לס' לספירה תקפ"ה לפ"ק שחותם: „הק' טוביה מלפנים אב"ד דק"ק נעמפעלבערג וכעת מכון שבתי פה ק"ק הנ"ל (קראטשין)" וממעל ההסכמה נדפס הסכמת מה"ו טוביה נר"ו שהיה מקדם אב"ד דק"ק נעמפעלבערג וכעת מנוחתו כבוד בק"ק קראטשין." — ואי קשיא הכי קשיא מה שכתוב בחתימת ההסכמה על עיר בנימן שני (פיורדא תפ"ב) שנכתבה מר' שאול בברעסלא וחתומה: יום הששי לסדר הואיל באר את דברי התורה תס"ט לפ"ק נאם שאול חונה בק"ק קראקא והגליל יצ"ו — הפרט הזה בוודאי אין מקומו כאן כי לפי המוקדם נפטר הרב תס"ז. ואין ספק שהוא טעות הדפוס, ונכתבה ההסכמה מהמסכים בהיותו קודם שנת תס"ז בברעסלויא.

שם צד 7. בענין ר' אריה ליב בנו של ר' שאול אם היה אב"ד בלבוב או לא ראיתי כתוב ברשימת ראזענטהאל ח"א צד 496 שבס' נלא ישראל לר' ישראל מזאמשט (פפד"א תקנ"א) הסכמה מן Arje Löb damals Rabbiner in Lemberg Cheschwan 560 ר"ח nacher in Amsterdam. ואין ס' נלא ישראל כעת לפני לעיין בו סגנון הלשון, ואם המובן שכתב הסכמה הנ"ל בר"ח חשון ת"ק בלעמבערג במקום רבנותו שם, אין זה עולה יפה עם מה שכתבתי בפנים מהסכמות אחרות. והדבר עוד בספק אצלי והלואי ויתברר הדבר מאחד מחכמי לבוב. ודברי החכם יאסט בחלק השלישי מקורות היהודים (לייפציג 1859) צד 253 נריכים תקון שמכנה הגאון הזה: Arje Löb Merissa ושגגה הוא כי הכתוב בספרים ר' אריה ליב מרישא הכונה מעיר רישא שמשם יצאו כמה רבנים כמו הרב בעל חק יעקב ושו"ת שבות יעקב הוא הגאון ר' יעקב בר יוסף רישר, והמוכיח הגדול ר' אפרים רישר מגיד בבראדי שמזכירו הרב לנדא בצל"ח לפסחים דף נ' כמה וכמה רבנים אחרים כמותם, וגם הגאון ר' אריה ליב שלפנינו, היה שם והכותב טעה ולקח אות מ' השמושית ומבר אותה עם שם רישא ויצא

ממנו השבוש Merissa. ועגל כיוצא בו הוליך אים אחר פראפעססאר ל"בן אג"ג שמכנה את המדפיס בברלין ר' אהרן בר משה מק"ק ליסשא Aron Moses Melissa ונתן מקום לטעות בשמו.

צד 8. מגורשי פראג. גירוש היהודים מפראג ופיהם לא היה נדפס בטעות בפנים בשנת תק"ד כי אם בשנת תק"ה. באמצע חודש דעצעמבער 1744 באה פתאום פקודה מהקסרית מאריא טהערעזיא שבראשון מחודש יאנואר 1745 לא יראה ולא ימצא אף יהודי אחד בעיר פראג ובסוף החודש הזה יצאו מכל ערי פיהם לכפרים הסמוכים ויתעכבו שם ו' חדשים לגבות חוביהם ולמכור רכושיהם ואחר כן ילכו חוץ למדינות הקיסרית ולא ישובו עוד. אז יצאו מעיר פראג 7585 נפשות מבני ישראל וקצתם נתפזרו לארצות שונות (יעויין העררמאן געשיכטע דער איזראעליטען אין בעהמען צד 64—65, קורות העתים לר' אברהם טריבעש ס' כ' וכ"א, וואלף באיללוסטרירטע מאנאטסשריפט II ווין 1866 צד 271, 358, 447). גם לברלין נעו ונדו איזה משפחות מהמגורשים ומצאו פה משפחות אחרות שכבר בימים קדמונים יצאו מפראג והשתקעו פה, כמו משפחת בישיץ, יעטלש, מוהר, קוא, פאנטי ואחרות, ובעזרתן ובהשתדלותן נתישבו קצת מהמגורשים בברלין ובמחוזותיה. וזכר לדבר נמצא גם בפנקסי הנימולים בעת ההיא בברלין שלייכו המוהלים את הנימולים אם בפירוש או בסתם שהם בני מגורשי פראג. ונמצא: הירש בר אברהם מגורש מפראג נימול יום ג' ו' תשרי תק"ז; הירש בר מענדעל אורח עובר מפראג נימול יום ג' ב' אדר תק"ח, וכן עוד אחרים.

לצד 8. בתו של ר' אריה ליב ואחות ר' שאול הגאון דא"ד והגאון ר' הירש אב"ד בברלין היתה אשת הגאון ר' יצחק הלוי מלבוב אב"ד מעלמא ובשנת תקל"א אב"ד קראקא בהגאון ר' מרדכי הלוי אב"ד לבוב. ובניו של ר' יצחק הלוי היו הגאון ר' הירש דוד אב"ד קראקא שנפטר י"ד טבת תקל"ג והגאון ר' מרדכי הלוי אב"ד זאלאזין. ונפטר ר' יצחק הלוי בקראקא י"א סיון תקנ"ט (עיר הצדק צד 166—167. ומצבותם צד 188 סימן ס"א וצד 190 ס' ס"ו, וע' מגלת איבה לר' משה זאלאטאווע-קערנער צד 42), ונוסף על הסכמות ר' יצחק הלוי שנזכרו מבעל עיר הצדק עוד הסכמה אחת הנדפסת בראש ס' ארץ צבי (פראג תקמ"ו) מהמגיד הנודע מוודיסלאוו וכתובה כ"א תמוז תקמ"ה בקראקא חתומה יצחק הלוי מלבוב חונה בק"ק קראקא והגליל". — ובתו השניה של הגאון ר' אריה ליב היתה אשת הגאון ר' שאול הלוי אב"ד בהאג כעדות הסכמתו על ספר בנין אריאל שמכנה בה את ר' אריה ליב אב"ד אמ"ד אביו של ר' שאול אדוני מורי וחמי ואת המחבר ר' שאול גיסי, ולהכי תרי רבנים ששמם שאול נמצאו תשובות: מר' שאול בא"ד באור הישר מר' ישראל ליפשיץ דף כ"ט א', כ"א א' עד כ"ה א' ובדף ע"ט א', ובאור ישראל להמחבר הנ"ל מר' שאול בא"ד בסימן ס' י"ט כ"ד, ומר' שאול הלוי בהאג בסימן כ"ט ול"א.

שם צד 8. ר' שאול נולד תע"ז. מיתת אביו ידענו שהיתה ליל ז' דפסח תקט"ו כמו שהראיתי בפנים ממצבת מולדער צד 11—12 ושם גם מצבת בנו ר' שאול שנפטר בן ע"ג שנים ח' תמוז תק"ן והיה בן ל"ח שנים (בשנת תקט"ו) בעת שנתמנה על מקום אביו באמסטרדם ככתוב בפירוש על מצבתו. ובהקדמת ספרו בנין אריאל אומר ר' שאול שבתחלה היה רב בק"ק לאקעש ששם היה גם זקנו הגאון ר' שאול אב"ד בתחלת ימיו ובסוף נתקבל לאב"ד אמ"ד. מלאקעש נתקבל ר' שאול (השני) לאב"ד דובנא על כסא חמיו הגאון ר' אברהם כהנא. ושם היתה לו ישיבה גדולה ובשנה הרביעית בשבתו בדובנא

נשרפה העיר וגם ביתו היתה למאכולת אש ופסקה ישיבתו וזה היה כפי הנראה מהקדמתו סמוך לתקי"ג שבו נפטרה אמו מרים בח' תמוז. בשנת תקי"א כתב ר' הירש מגלוגא לר' שאול אחיו בדובנא מכתב שהעתקתי למעלה בפנים בצד 4 משפת אמת ולשון זהורית. ובכ"ג אייר תקי"ג היה בבראד ביומא דפוקא ובו ביום חתום בהסכמה: "הק' שאול חונה בק"ק דובנא רבתי על ס' חדושי ר' זאב הלוי בר שמואל שנדפס זמן רב אחרי זה בשנת תקל"א בזלקויא." וביום ב' ג' חשון תקי"ד היה בוועד יערסלב וחתם שמו שם על כתב מודעא הנדפס בעדות ליעקב דף כ"ה ב': "הק' שאול חונה בק"ק דובנא מבורר ממדינת וואלין."

ובס' הברית דפוס ברין תקנ"ז נמצאת הסכמה מיום ב' ב' תמוז תק"ן מר' שאול באמשטרדם שנתנה להמחבר למלאות בקשת אחיו הגאון ר' הירש בברלין, וההסכמה הזאת היא האחרונה או אחת מהאחרונות שנתנה מימיו, כי בח' תמוז שאחרי נתינתה נפטר הרב המסכים ועיין שם בהסכמת ר' דוד כהן אזולא אב"ד ספרדים באמשטרדם. וגיסו ר' שאול בהאג נפטר תקמ"ה ונדפס עליו הספד המכונה גבעת שאול (אמ"ד תקמ"ו) מר' אליק טערקהיים ואמר בו שישב שם בהאג על כסא הוראה **שבע ושלשים שנים** ולא ישן על המטה וישב בתענית כ"ה שנים ונפטר ביום ה' כ"ה כסלו תקמ"ה. ובזכרוני שבמאסף לשנת תקמ"ה נמצאת בחודש אייר בשורת פטירת הרב שנפטר בן ע"ג שנה בכ"ה **אייר** תקמ"ה, ואולי יתעני זכרוני. —

לצד 11. ר' יאקב אב"ד בגרידץ, הוא הרב המסכים על ס' זבח שמואל מר' שמואל בר משה שוחט מליסא (אחד מזקניו של בן עיר מולדתי ליסא הוא החכם מו"ה שואל אייזק קעמפף הרב הדרשן בפראג) והמסכים חותם שם: "היום יום א' ט"ו סיון תקי"ג הקטן יעקב בהקדוש מו"ה לבי הירש ז"ל הי"ד מפינטשוב שהיה חונה בק"ק גרידץ ול"ע על עבודת עם ה' פה ק"ק גלוגא רבתי." והמדפיסים כתבו עליה: "מהרב המאה"ג מוהר"ר **יאקב** נר"ו שהיה איתן מושבו בק"ק גרידץ ואגפיה לאב"ד ובעת תקע אהלו בק"ק גלוגא רבתי **לרב"ד**." — וברשימת ספרי ראזענטהאל צד 322 נרשם ס' טוב טעם שנדפס בדיהרנפורט מר' אליה ש"ק בשנת 1743 (8) שיש בו הסכמה מר' יאקב בר הירש רב בגרידץ כתובה כ"ט סיון תק"ג, והוא הוא הנזכר.

לצד 19. ר' ברוך משקלאב הוא חוטר מגזע הגאון ר' ליב במינסק המכונה בעל התוספות שהוליד את הגאון ר' אשר שהיה אביהם של ב' האחים הגאון ר' אריה ליב אב"ד מיץ בעל שאגת אריה והגאון ר' יהודה אב"ד דקלעצק ומיליט. ור' יהודה הוליד את הגאון ר' יעקב אב"ד דשקלאוו בעל ספר מורה לצדק על בליעת הפת ור' יעקב הוליד את ר' ברוך משקלאוו שלפנינו שהיה אבי ר' אהרן איש נכבד במינסק, ור' אהרן הוליד את הגאון ר' יעקב בעל ספר משכנות יעקב וקהלת יעקב, ואת הגאון ר' יצחק אב"ד קארלין שנולד במינסק תקמ"ח ונפטר בן ס"ד ט' חשון תרי"ב, בעל ס' קרן אורה על יבמות והוריות שנדפס בווילנא תרי"ב על ידי נכדו ר' אהרן בר אברהם מקארלין, וקרן אורה על זבחים ומעילה שנדפס שם 1877 על ידי בניו של המחבר הרבנים ר' אברהם, ר' יעקב ברוך, ר' משה שלום ור' דוד יהודא. (ע' הקדמת ב' ספרים האלו ובשה"ג החדש דף ל"ג, ס' קפ"ה ובאוצר לבן יעקב.)

לצד 19—22. כבר קודם שנת תקמ"ב שבה יצא ספר דברי שלום ואמת מר' הירץ וויזל לאור והרעיש עולם הרבנים עד היסוד היו אנשים חכמים ויודעי בינה בברלין שנטו מדרך הנהוג עד אז והתעסקו מלבד בגפ"ת גם בחכמות חצוניות ובאלו המקראות

על פי הדקדוק ולא מנעו מלימוד ההגיון. וההתעסקות בזה העיר רוח חדש בקרבם והרבה בחורי חמד מישיבות הרבנים בברלין נטו אחריהם ולחכמות חצוניות שהיו מוזרות להם עד עתה והטיבו בזה מעמדם הרוחני ונימוסיהם והנהגותיהם איש עם אחיהם. וכבר ראינו למעלה בצד 81—85 שגם רבינו הירש בעלותו דרש וחקר בלמודים כי הכיר ערכם הגדול והכרח להבין על ידיהם דברי התורה המורשה לקהלת ישראל, הגם שעשה לה החכמות האלו לשפחות לרקחות ולטבחות (צד 83 למעלה). ואנשים רבים שהלכו עד עתה לתומם בנתיבות שציינו להם הרבנים הקדמונים ועסקו רק בגפ"ת ועשו תורתיהם קבע ומנעו בניהם מהגיון לא מלאו ידיהם ולא הבינו החדשות שראו ושמעו יום יום מאנשים חכמים ומלומדים ונסתפקו אם בעקב התמורה הזאת יקים רוח לא יפיח בלב בני הדור רוח חיים חדשים, רוח דעת ויראת ה', או אם יקים רוח עועים ויטה בני דורם מהתעסקות עם התורה שבכתב ושבע"פ למורת רוח בעלי התלמוד והקבלה. רעיון הזה הנה הוא נשקף מדלתות האגרות שהחליפו התורני ר' ירמיה בברלין עם רעהו ר' אברהם בהלברשטט, והרב הזה נראה כסניגור מול חבירו הקטיגור בברלין, וכל דבריו נחת רוח הם לקוראיהם. ועלינו להחזיק טובה להרב המנוח אויערבאך בהלברשטט שהדפיס אגרות הנזכרות הכתובות מחדש תמוז 1774 ואילך בספרו: געשיכטע דער יודען אין הלברשטט מצד 187—198 ונפלה לו הטעות שפלטה קולמוסו בענין ר' ירמיה בברלין. וכבר בשנת 1867 תקנתי טעותו (במכתב עתי דיא געגענווארט צד 39) ואמרתי שאי אפשר שר' ירמיה הנזכר הוא ר' ירמיה בר נפתלי הירש מהלברשטט הדיין בברלין כדעתו בספרו צד 187, כי הדיין הזה נפטר פה יום ב' ד' אדר תקמ"ב. ולדעתי הוא מהור"ר ירמיה במוהר"ר אפרים סג"ל שנפטר פה ער"ה תקנ"ח, והיה אחי מו"ה יהודא הלוי אבי אמה של מרת אדעלהייד אשת חכם עמינו מו"ה יום טוב ליפמן צונץ בברלין יחי' ואבי אמה של מרת היילע אמו של המנוח ר' יהודה המכונה דאקטאר יוליוס רובא בבערלין בהלברשטט. ואבי ר' ירמיה ואחיו ר' יהודא הלוי היה ר' אפרים הלוי דיין באלטונא המבורג וואנזבעק כתוב על מצבת אשתו הרבנית רעכל שנפטרה באלמנותה פה בברלין י"ט שבט תקמ"ז. — והנוגע לאידך גיסא הוא ר' אברהם המשיב תשובותיו לר' ירמיה, הוא היה בנו של הדיין מו"ה מנחם מענקי בהלברשטט בר אליעזר זוסמאן. ור' מענקי הדפיס בשנת תל"ג שו"ע יו"ד באמשטרדם בדפוס ר' הירץ לוי רופא וחתנו קאשונן. ור' אברהם בנו הוציא לאור בברלין בשנת תקכ"ב ס' בעל הנפש להראב"ד על הלכות נדה והוסיף עליו הגהות שנדפסו בוויניציא תק"א לבדן בלי גוף הספר, והשגות לר' זרחיה הלוי והלכות נדה לרמב"ן וחדושי נדה להר"ן. וכנראה מאגרותיו הנזכרות היה בנעוריו תלמיד מר' יונתן אייבשיץ וחזר אחרי כלות הדפוס של ספר בעל הנפש למקום מולדתו ה"ש; אולם פטירתו היתה בברלין ונפטר פה ד' אדר תקמ"ב. גם אשתו מרים בת ר' שמואל כ"ץ מה"ש שמזכירה בהקדמתו לס' הנזכר נפטרת ג"כ פה כ' סיון תקכ"א. ואויערבאך (שם צד 99) מזכיר גם אחיו ר' זעליג הלברשטט ואמר עליו שהיה דיין בגלוגא. וגם הוא נפטר בברלין ג' שבט תקל"ח אולם על מצבתו לא מצאתי ששרת בדיינות בשום מקום. — ופה בערלין היה לו גם כן אח ושמו ר' משה בורג והוא אבי המלומד ושר צבא: ר' מענקי בורג המכונה בשם הכבוד Meno Burg königlicher Preussischer Major der Artellerie, שהיה גיסו של הפראפעססאר דאקטאר פעטער (עקיבא) ריז שנפטר פה בהושענא רבא תרנ"ד. ואחותו של ר' אברהם ה"ש היתה הזקינה לפור שנפטרת פה תקפ"ז והיתה אשת ר' משה בר יואל ביסין וגם לה היה בן ושמו מענקי.

לצד 21. הסיבה שנתפרדה החבילה בין ר' משה דעסא ור' שלמה דובנא נודעת עתה על פי אגרת שכתבה מו' שלמה דובנא מאמסטרדם לר' וואלף היידענהיים ח' סיון תקמ"ט ונדפסה בלשון אשכנז מהרב אויערבאך בספרו קורות היהודים בהלברשטט צד 179, והיא הסבת ר' נפתלי הירץ רבו של ר' שלמה מדובנא שבא לברלין וירע בעיניו כי התחבר תלמידו הזה עם ר' רבינו משה מדעסא וקרא עליו מקרא שכתוב: „בהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' את מעשיך. ור' נפתלי הירץ הזה היה בנו של הגאון ר' הירש אב"ד הלברשטט ואחיו של ר' שלמה דוב בערוש אב"ד גלוגא הנזכר למעלה צד 31 נומר 4. ועי' גם באויערבאך צד 67 שמזכיר שם תשובותיו בשו"ת אור ישראל ובגלעות הבית. ואני מצאתי ממנו תשובה מדובנא משנת תקל"ה בשו"ת מים חיים לר' חיים ראפאפארט בחלק אבן העזר סימן כ"ז ובשו"ת אור הישר דף פ"ח ב' כתובה י' טבת תקכ"ח. גם הסכמות רבות כתובות ממנו כמו בס' תוספות שבת הכתובה ביומא דשוקא בבראד כ' סיון תקכ"ד ואחרות שכתב בעיר דובנא רבתי. ובאגרת ר' שלמה מדובנא הנזכר מוזכרת עם הוספת מלת ז"ל ולפי זה כבר בשנת תקמ"ט היה בין הנפטרים. ובספר שפת אמת, הוא פירוש על משלי מר' יעקב ישראל מגיד מקרעמניץ (לעמבערג 1788) נמצאה הסכמה מיום ב' ויו אב תקמ"ו חתומה „הק' זאב וואלף בא"א הגאון המפורסם המנוח מה"ו נפתלי הירץ זצוק"ל החונה פה ק"ק דובנא רבתי." ולדעתי שר' וואלף המסכים הוא בנו של ר' נפתלי הירץ שעליו אנו דנין ואם כן הוא נפטר קודם תקמ"ו ובנו ר' וואלף ישב על כסאו אחריו בדובנא.

לצד 26. הדיין ר' אלעזר לאזי בהרר"י החתום פה באחרונה בפסק הב"ד היה אמ"ז כאב"ד בא"ו והוא מילידי ברלין ומחבר ס' משנת דר' אליעזר הנדפס על ידי בנו ר' משה באלטונא תקע"ה עם הקדמה שנכלל בו מעט מקורות חיי אביו המחבר. ולהשלים הענין אעיר פה שזקנו של המחבר מו"ה לאזי בר יהושע ה"ש הוא הנזכר למעלה צד 14 שהיה בקי בנגלה ובנסתר ונפטר פה י"א אדר תנ"ו, ובנו ר' יוסף נולד פה כ"ח חשון ת"פ ונפטר ה' אדר ב' תקכ"ז ואשתו הזקינה פאגל בת ר' משה נפטרת י"ד סיון תקמ"ה, ובנם ר' לאזי המחבר ספר הנ"ל נולד פה ח' סוכות תק"ז. ומרשימת אזכרות חיים צד 10 נומר 111 נראה שהיה ר' לאזי חמיו של החכם המנוח מה"ו חיים בר יוסף מיכל בהמבורג ועיין שם צד 332.

עטרת צבי

כולל

תולדות הרב הגאון מהור"ר צבי הירש ופעולותיו

שהיה אב"ד בברלין ומלפנים אב"ד בלונדן, האלברשטאדט ומנהיים

בהגאון מוהר"ר אריה ליב אב"ד דק"ק אמסטרדם.

ממני

אליעזר ליזר בר הר"ר מאיר לאנדסהוטה זצ"ל.

בערלין, תרמ"ד.

בדפוס של צבי הירש איטצקאווסקי.

M. Poppelauer, Berlin, Neue Friedrichstr. 61.

3 1761 07294359 0

BM
755
L46L3